



GEOGRAFIA  
W  
UNIWERSYTECIE  
JAGIELLOŃSKIM  
1849 - 1999

Nauki geograficzne  
w poszukiwaniu prawdy  
o ziemi i człowieku

tom V



**Nauki geograficzne  
w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku**

150. rocznica utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim  
pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii (1849-1999)

# Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999

Tom V

Komitet Redakcyjny Wydawnictw Jubileuszowych  
Maria Baścik, Elżbieta Bilka, Antoni Jackowski, Adam Jelonek,  
Bronisław Kortus (przewodniczący), Kazimierz Krzemień,  
Barbara Obrębska-Starkłowa, Joanna Pociask-Karteczka

UNIwersytet Jagielloński  
Instytut Geografii

# Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku

pod redakcją

Bronisława Kortusa  
Antoniego Jackowskiego  
Kazimierza Krzemienia



Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego  
Kraków 2000

Wydawnictwa Jubileuszowe sponsorowane są przez:  
Uniwersytet Jagielloński  
Gminę Miasta Krakowa

Recenzent: prof. dr hab. Teresa Czyż

Redakcja graficzna i techniczna: Marian Drażek, Elżbieta Bilaska-Wodecka

Przygotowanie do druku: Maria Baścik, Elżbieta Bilaska-Wodecka, Marian Drażek  
(Pracownia Wydawnicza IG UJ)

Projekt okładki: Marian Drażek

Korektor: Maria Tlustochowska

Tłumaczenia: Biuro Tłumaczeń „Letterman”

© Copyright by Institute of Geography of the Jagiellonian University,  
Cracow 2000  
Printed in Poland

ISBN 83-911124-3-8

ISBN 83-88424-06-8 (tom 5)

Wydawca: Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego  
ul. Grodzka 64, 31-044 Kraków, tel. 422-47-03, fax 422-55-78.

Druk wykonano z gotowych dostarczonych matryc.

Druk: Drukarnia MULTIPRESS, ul. Ślusarska 8, 31-709 Kraków, tel. 423-65-00.

# Od Redakcji

Niniejszy V tom Wydawnictw Jubileuszowych pt. „Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku” ukazuje się z okazji Kongresu Geografii Polskiej, który odbył się w kwietniu 1999 r. w Krakowie, dla uczczenia 150-lecia geografii krakowskiej.

Celem obchodów jubileuszowych w nauce jest zwykle dokonanie podsumowań, ale i spojrzenie w przyszłość. Towarzyszy temu głębsza refleksja nad przebytą drogą, jak i nad zadaniami naszej nauki na przyszłość. Oddaje to poniekąd tytuł niniejszego tomu. Tom ten honoruje 150. rocznicę powołania w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej polskiej Katedry Geografii (1849-1999), zawiera zarazem przegląd i ocenę dorobku geografii krakowskiej na tle geografii polskiej i światowej. Do tej oceny włączyli się również przedstawiciele zagranicznych ośrodków geograficznych, z którymi Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego prowadzi współpracę i utrzymuje kontakty naukowe. Wymienione elementy i treści składają się na pierwszą, jubileuszową część niniejszego tomu: „Geografia krakowska”.

Druga część tomu: „Geografia w XXI wieku” stanowi forum do dyskusji nad przyszłością polskiej geografii. Składają się na nią artykuły lub krótkie wypowiedzi, w których autorzy zaprezentowali swe poglądy dotyczące przyszłości geografii, bądź jej poszczególnych dyscyplin. Merytorycznie część ta nawiązuje bądź stanowi kontynuację IV tomu Wydawnictw Jubileuszowych pt. *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia* (1999), będącego z kolei pokłosiem ogólnopolskiej konferencji metodologicznej geografów polskich, która odbyła się w Zakopanem we wrze-

śniu 1998 r. W sumie więc oba tomy winny stanowić poważny wkład do toczącej się wśród geografów dyskusji nad perspektywami tej nauki w XXI wieku.

Przedkładany tom zamyka Posłanie uczestników Kongresu Geografii Polskiej skierowane do geografów polskich i całego społeczeństwa.

Redakcja Wydawnictw Jubileuszowych dziękuje wszystkim Autorom polskim i zagranicznym za ich wkład intelektualny i przygotowanie tekstów artykułów do druku. Dzięki ich wysiłkowi możemy tom ten oddać w ręce Czytelników.

Niniejszy V tom jest ostatnim z serii Wydawnictw Jubileuszowych, jakie wydał Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod wspólnym tytułem *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999* dla upamiętnienia 150. rocznicy powołania Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Kraków, maj 2000



# From the Editors

This fifth volume of the Anniversary Publications “Geographical sciences in search of the truth about the Earth and the Man” is being published on the occasion of the Polish Geography Congress, which took place in April 1999 in Cracow, in order to celebrate the 150<sup>th</sup> Anniversary of the Cracow Chair of Geography.

The aim of anniversary celebrations is usually to review, but also to look into the future, hence the title of this volume. This volume honours the 150<sup>th</sup> anniversary of the foundation of the first Polish Chair of Geography at the Jagiellonian University (1849-1999), containing the review and assessment of the achievements of Cracow geography school at the background of Polish and world geography. This review has been also participated by the representatives of foreign geography centres collaborating with the Institute of Geography of the Jagiellonian University. The above elements form the first, anniversary part of this volume: “Cracow Geography”.

Its second part: “Geography of the Twenty First Century” is a forum for a discussion on the future of the Polish geography. It consists of articles or remarks on the future of geography and its subdisciplines. This part constitutes a continuation of volume IV of the Anniversary Publications, entitled: *Polish Geography facing the Third Millennium* (1999), which is a result of the national conference of Polish geographers, which was organised in Zakopane in September 1998. Therefore, both volumes should constitute a serious contribution to the ongoing discussion on geography’s perspectives in the 21st century.

The present volume is ended with an Appeal of the participants of the Polish Geography Congress, addressed to Polish geographers and, generally, to the entire society.

The Editors of the Anniversary Publications wish to thank all the Polish and foreign authors for their intellectual impact and preparation of articles for print. Owing to their effort this volume can be passed to the Readers.

Volume V is the last in the series of the Anniversary Publications, published by the Institute of Geography of the Jagiellonian University under the common title *Geography at the Jagiellonian University 1849-1999* in order to commemorate the 150<sup>th</sup> anniversary of the foundation of the Chair of Geography at the Jagiellonian University.

Cracow, May 2000

# Część wstępna



# Do Kongresu Geografii Polskiej

Za kilkanaście dni, 12 maja, rozpoczynają się dwuletnie obchody jubileuszu 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej. W czasie obchodów odbędzie się szereg konferencji naukowych i imprez okolicznościowych, ukaże się wiele interesujących wydawnictw. Pozwolą one odpowiedzieć na pytanie „skąd przyszliśmy i dokąd idziemy”, jaka jest nasza historia, ale także przyszłość uniwersyteckiej i całej polskiej nauki. Naszą intencją jest, aby uroczystości jubileuszowe Uniwersytetu Jagiellońskiego stały się świętem całej polskiej nauki i nabrały wymiaru europejskiego, przypominając światu o osiągnięciach naszej myśli i kultury. Dlatego bardzo się cieszę, że Kongres Geografii Polskiej, niejako inaugurując te obchody, przybliży historię i sukcesy naszej geografii i stanie się okazją do postawienia pytań o kondycję tej nauki i kierunki jej dalszego rozwoju.

Dzisiaj mam zaszczyt i przyjemność powitać uczestników Kongresu Geografii Polskiej, którzy przybyli do Krakowa z całej Polski, ale także z kilku krajów europejskich: Niemiec, Austrii, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Czech. Szczególnie serdecznie witam przedstawicieli tych ośrodków naukowych, które od wielu lat owocnie współpracują z Instytutem Geografii, a mianowicie gości z Wiednia, Londynu, Tybingi, Salzburga, Clermont-Ferrand i Rzymu. Jednym z celów Kongresu jest uczczenie 150. rocznicy powołania pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii. Katedra utworzona w 1849 r. ogromnie wzmocniła rozwój nauk przyrodniczych, w tym nauk o ziemi, na ówczesnym Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, który posiadał już Katedrę Mineralogii i Geologii.

Niezwykłe są początki i historia Katedry powstałej z inicjatywy Wincentego Pola, gdyż niewiele jednostek uniwersyteckich może się chlubić poetyckimi korzeniami. Wincenty Poł, pierwszy profesor Katedry Geografii, ale także znany patriota i poeta opiewający piękno polskiej ziemi, znalazł zarówno na Wydziale, jak i w Uniwersytecie sprzyjającą atmosferę dla realizacji swych ambitnych zamysłów stworzenia nowoczesnego warsztatu badawczego i dydaktycznego geografii. Mimo iż władze austriackie przerwały działalność Pola po 3 latach, geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim miała już trwałe fundamenty i mogła się rozwijać, a dzięki wielu wybitnym uczonym zapisała chlubne karty zarówno w dziejach Uniwersytetu, jak i w nauce światowej. Dzieło Wincentego Pola znalazło wspaniałych kontynuatorów w uczonych tej miary, co Ludomir Sawicki, Jerzy Smoleński czy przybyły po wojnie do Krakowa Eugeniusz Romer. Krakowska szkoła geograficzna wydała całe grono znakomitych uczonych i absolwentów, o czym z pewnością lepiej wiedzą prelegenci.

O jubileuszu geografii krakowskiej więcej powie prof. Bronisław Kortus, a ja chciałbym jeszcze przekazać podziękowania organizatorom Kongresu oraz najlepsze życzenia udanych obrad wszystkim uczestnikom.

*Prof. dr hab. Aleksander Koj*  
*Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego*

# To the Congress of Polish Geography

In less than a month from now, on 12 May, we will open the two-year celebrations of the 600<sup>th</sup> Anniversary of the re-establishment of the Cracow Academy. The celebrations will comprise several conferences, accompanying events and publications. These should help answer the questions about “where we have come from and where we are going”, about our history, but also about the future of arts and sciences both at the University and in Poland. We are aiming to turn the Jubilee of the Jagiellonian University into a celebration of all Polish academic community, and by adding to it a European dimension, to remind the world about the accomplishments of the Polish culture and the academic thinking. I am, therefore, glad that by initiating these celebrations, the Congress of Polish Geography will look closer into the history and the successes of our geography and that it will provide an opportunity for asking about the condition of this discipline and the directions of its future development.

Today I have the honour to welcome the participants in the Congress of Polish Geography who came to Cracow from not just throughout Poland, but also from a number of European countries, namely from Germany, Austria, the United Kingdom, Italy and the Czech Republic. Let me extend a particularly warm welcome to the representatives of those academic centres that have had a long tradition of fruitful co-operation with our Institute of Geography, namely to the guests from Vienna, London, Tuebingen, Salzburg, Clermont-Ferrand and Rome. One of the objectives of the Congress is to celebrate the 150<sup>th</sup> Anniversary of the first Chair of Geography in the Polish lands. Founded in 1849, it provided a

significant strengthening to the development of natural sciences, including earth sciences, at the Faculty of Philosophy of the Jagiellonian University, where there had already been a Chair of Mineralogy and Geology.

The beginnings and the history of the Chair, initiated by Wincenty Pol, are unique in that few university departments can boast poetic roots. The first head of the Chair of Geography, W. Pol was also known as a patriot and a poet who lauded the beauty of Poland. He found a favourable environment for his plans to develop a modern geographic research and training centre at both the University and the Faculty. The foundations for geography he built at the University were so strong, that despite the closing of the Chair only after three years of Pol's activity, the discipline could continue in its development and thanks to eminent scholars it would distinguish itself not only at the University, but also internationally. The work of Wincenty Pol was continued by such eminent scholars as Ludomir Sawicki, Jerzy Smoleński and, following his arrival in Cracow after the second world war, also by Eugeniusz Romer. The Cracow school of geography produced a string of distinguished scholars and graduates, whom other speakers will certainly know better than I do.

Professor Bronisław Kortus will say more about the Cracow geographical jubilee, let me than just reiterate my gratitude for the organisers and to wish all the participants fruitful proceedings.

*Professor Aleksander Koj*  
*Rector of the Jagiellonian University*





Kraków, 22 kwietnia 1999 roku.

Wielce Szanowni Państwo!

W imieniu całej społeczności akademickiej Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego pragnę bardzo gorąco powitać wszystkich uczestników i gości Kongresu Geografii Polskiej. Wielkim zaszczytem dla nas wszystkich jest Państwa obecność na Kongresie organizowanym z racji 150. letniego Jubileuszu zarówno geografii krakowskiej jak i Polskiej, a ośmielę się stwierdzić - również europejskiej. Bardzo się szcycimy tym Jubileuszem, który ściśle wiąże się z rozwojem innych nauk przyrodniczych w Uniwersytecie Jagiellońskim. Wincentego Pola wspierali przecież tak wspaniali przyrodnicy, jak Józef Kremer, Jan Łobarzewski czy Ludwik Zejszner. Również później rozwijała się owocna współpraca między przedstawicielami innych nauk przyrodniczych a geografami. A więc jest to również święto całego Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi, którego początki wywodzą się ze wspólnego korzenia nauk przyrodniczych. Cieszyć może fakt, że nadal stanowimy jako Wydział wspólnotę przyrodników.

Życzę wszystkim uczestnikom owocnych obrad i miłych wspomnień z Krakowa.

Z wyrazami głębokiego szacunku

prof. dr hab. Antoni Jackowski

Dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi  
Uniwersytetu Jagiellońskiego



Kraków, dnia 29 marca 1999 r.

Wielce Szanowni Panowie,

Dziękuję najmocniej za wiadomość o Kongresie Geografii Polskiej i zaproszenie na uroczystość 150-lecia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Składam moje najlepsze gratulacje i życzenia. Czynię to już teraz, ponieważ w dni świętowania Jubileuszu oraz spotkań i obrad Kongresu, a także Mszy świętej „na Skałce”, wzywa mnie Gniezno na sesję synodu plenarnego.

Łączę wyrazy pełne serdecznej wdzięczności i szacunku

*+ Kazimierz Kaz. Krzemień*

Wielce Szanowni Panowie  
Prof. dr hab. Antoni Jackowski  
Dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ  
Dr hab. Kazimierz Krzemień  
Dyrektor Instytutu Geografii UJ  
ul. Gołębia 24  
31-007 Kraków





## WOJEWODA MAŁOPOLSKI

Kraków, 19 maja 1999 r.

*Szanowni Panowie*  
*Prof. dr hab. Antoni JACKOWSKI*  
*Dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*  
*Dr hab. Kazimierz KRZEMIEN*  
*Dyrektor Instytutu Geografii*  
*Uniwersytetu Jagiellońskiego*  
*Ul. Gołębia 24*  
*31-007 KRAKÓW*

*Szanowny Panie Dziekanie, Szanowny Panie Dyrektorze,*

*Serdecznie dziękuję za zaproszenie na Kongres Geografii Polskiej, który rozpocznie się w dniu 22 maja br. i uświetni wspaniały jubileusz 150 rocznicy powstania pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii. Niestety obowiązki i wcześniej podjęte zobowiązania nie pozwalają mi na osobiste uczestnictwo w jego inauguracji.*

*Dlatego proszę o przyjęcie tą drogą i przekazanie wszystkim uczestnikom moich serdecznych pozdrowień dla wszystkich uczestników Kongresu. Jestem przekonany, że zarówno sam Kongres, obfitujący w wykłady i prezentacje oraz dyskusje, jak również spotkanie absolwentów będzie w istocie wielkim świętem krakowskiej geografii i samego Instytutu.*

*Raz jeszcze dziękując za zaproszenie i życząc owocnych obrad pozostaję*

*Z wyrazami szacunku*

*Ryszard Masłowski*



# Magnificencjo, Szanowni Państwo

Obchodzimy dzisiaj 150. rocznicę utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii. Powierzono ją Wincentowi Polowi. W swym dziele *O geografii* E. Romer<sup>1</sup> napisał o nim: „*Pol tak znał ziemię polską, jak tylko Staszic przed nim, a nikt po nim. Odtwarzając barwnie jej obrazy w szeregu dzieł ogłoszonych słowem i drukiem, Pol stwierdzał wielokrotnie, jak jasno odczuwał zadania i cele geografii i jak dobrze zdawał sobie z tego sprawę, że ostatecznym celem każdego dociekania geograficznego jest poszukiwanie i wyświechtanie wszelakich związków zachodzących pomiędzy siłami działającymi na powierzchni ziemi, jak też pomiędzy zjawiskami, które są tych sił i ich współdziałania czynem i tworem.*”

I chociaż geografia rozszerzyła swoje zainteresowania badawcze, to zadania te stanowią ważny element poznawczy geografii.

Powstanie Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim wywarło nie tylko znaczący wpływ na ukształtowanie przedmiotu i roli tej dyscypliny, ale również, a może przede wszystkim, na poznanie charakteru ziem polskich i ich mieszkańców rozdzielonych zaborami, i uświadomienie ich jedności.

Dzisiejsza uroczystość stanowi również jubileusz geografii polskiej. Jednak spotkaliśmy się tutaj nie tylko aby uczcić, ale i rozważyć osiągnięcia geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim, a właściwie w ośrodku kra-

---

<sup>1</sup> Romer E., 1969, *O geografii. Rozważania historyczne i metodologiczne*. Przedmową, komentarzem, przypisami i streszczeniem opatrzył August Zierhoffer, Wrocław, Prace Wrocł. Tow. Nauk., ser. 3, 135.

kowskim. O osiągnięciach tych będą mówić zarówno geografowie polscy, jak i przedstawiciele geografii europejskiej. Jest to wyrazem uznania rangi i znaczenia ośrodka krakowskiego.

W ostatnich latach geografia, w tym geografia polska przechodzi istotne zmiany i stoi wobec wyzwań. Zorganizowana w ubiegłym roku przez geografów krakowskich młodszego pokolenia konferencja metodologiczna w Zakopanem dobrze świadczy o zrozumieniu potrzeb geografii i podejmowaniu wyzwań, i jest dobrym symptomem rozwoju polskiej geografii.

Składam wyrazy głębokiego uznania nie tylko dla historycznej myśli geografii krakowskiej, ale i jej współczesnego dorobku oraz życzę owocnych obrad.

*Prof. dr hab. Zbyszko Chojnicki*  
*Przewodniczący Komitetu Nauk Geograficznych PAN*



# Honourable Rector, Ladies and Gentlemen,

Today we are celebrating the 150<sup>th</sup> anniversary of the establishment of the first Chair of Geography at the Jagiellonian University, the first such department in Poland. The first head of the chair was Wincenty Pol. Romer wrote about him in his work *On Geography*: “Pol knew the Polish land as well as only Staszic previously, and no one after. In a number of publications and speeches in which he described Polish landscapes, Pol stated many times the goals and objectives of geography and showed how well he was aware of the ultimate goal of each work of research in geography i.e. investigating and clarifying all relationships between the forces acting on the surface of the earth and the phenomena created by these forces”.

And though geography has extended its area of research ever since, these goals still remain important elements of the science of geography.

Not only did the establishment of the Chair of Geography at the Jagiellonian University significantly influence the future shape and the role of this discipline. Perhaps primarily, it contributed to the knowledge of the Polish territory and its residents who were separated in the period of the partitions of Poland, thereby promoting the awareness of unity.

Today we also celebrate the jubilee of Polish geography. But we met here not only to celebrate but also to discuss the achievements of geography at the Jagiellonian University and, in fact, in the entire Cracow academic community. These achievements will be discussed by Polish geographers and by our guests from abroad representing European geography. It is an expression of the appreciation of the rank and significance of Cracow as a centre for scientific research.

In the recent years, geography, including Polish geography, has undergone significant changes and has faced new challenges. A conference on methodology which was organised last year by a younger generation of Cracow geographers has shown their understanding of the needs of geography and their readiness to meet new challenges and forms a good prospect for the future of Polish geography.

In conclusion, I would like to express my deep appreciation of the historical role of Cracow geography and its recent achievements and to wish all of you fruitful discussion.

*Professor Zbyszko Chojnicki  
Chairman of the Committee of Geographical Sciences,  
Polish Academy of Sciences*

Część I  
Geografia Krakowska



# Jubileusz geografii krakowskiej i geografii polskiej<sup>1</sup>

150-letni jubileusz geografii krakowskiej jest zarazem jubileuszem geografii polskiej. Powstanie pierwszej Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim (1849) dało równocześnie początek geografii jako nauce akademickiej w Polsce. Jesteśmy wszyscy tego świadomi, stąd Kongres Geografii Polskiej, zwołany z tej okazji do Krakowa, i tak liczny w nim udział geografów z całego kraju, z czego się bardzo cieszymy.

Przystępując do tematu należy postawić pytanie – komu i czemu zawdzięczamy fakt powołania pierwszej Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim i to stosunkowo wcześniej, jeśli się zważy, iż katedry geografii zaczęły powstawać na uniwersytetach europejskich dopiero w 2. poł. XIX wieku, z dwoma wyjątkami – Katedrą Geografii Karola Rittera w Uniwersytecie w Berlinie (1820) i Katedrą Geografii Wincentego Pola w Krakowie (1849).

Powołanie pierwszej polskiej Katedry Geografii zawdzięczamy przede wszystkim samemu Wincentemu Polowi, który uznał potrzebę badania przyrody i życia człowieka kraju ojczystego, kosztem uprawianej przez siebie poezji. Wystąpił on z własną inicjatywą powołania uniwersyteckiej Katedry Geografii, popartą przez grono profesorskie Wydziału Filozoficznego, jak i Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego .

---

<sup>1</sup> W niniejszym wystąpieniu wykorzystany został częściowo tekst wspólnego opracowania: A. Jackowski, B. Kortus, K. Krzemień, 1999, *Jubileusz geografii krakowskiej* [w:] *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849-1999*, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999, t. I, Kraków.

Proponowanej mu wcześniej przez Uniwersytet Jagielloński Katedry Historii Literatury Polskiej Wincenty Pol nie przyjął, nie był jej godziem – jak oświadczył – po tym, kiedy proponowano jej objęcie Adamowi Mickiewiczowi (na co nie zgodziły się jednak władze austriackie). Był natomiast gotów objąć Katedrę Geografii, na co ówczesny minister oświaty hr. Thun wyraził zgodę.

Ponadto drodze Wincentego Pola do geografii sprzyjały okoliczności i wpływy zewnętrzne. Mianowicie był on wspomagany intelektualnie i inspirowany w swoich badaniach przyrodniczych i etnograficznych przez takich wybitnych przyrodników Uniwersytetu Jagiellońskiego, jak: Józef Kremer (filozof i przyrodnik), Jan Łobarzewski (botanik), Ludwik Zejszner (geolog) i in. Również m.in. poprzez tych uczonych docierały do Wincentego Pola idee ówczesnych twórców nowoczesnej geografii, tj. Aleksandra Humboldta i Karola Rittera z Berlina. Wspomniani J. Kremer i L. Zejszner słuchali osobiście wykładów Hegla i Rittera w Uniwersytecie Berlińskim w latach 20. XIX w. i dzielili się później nabytą wiedzą z W. Polem. Ponadto Ludwik Zejszner był współtłumaczem I. tomu „Kosmosu” Aleksandra Humboldta, który ukazał się w języku polskim w 1849 r., w Warszawie, a więc już po 4 latach od wydania oryginału niemieckiego. Z Humboldtem W. Pol prowadził później korespondencję i prawdopodobnie spotkał się z nim osobiście w Berlinie w 1847 r. (Babicz 1967). W oparciu o te napływające z zewnątrz idee, jak i o własne doświadczenia badań terenowych, W. Pol torował drogę nowoczesnej geografii w Polsce, czemu sprzyjało istnienie katedry uniwersyteckiej. Dzięki niemu nastąpiło więc stosunkowo wczesne włączenie Polski w obieg nowoczesnej myśli geograficznej, toteż słusznie uznany został za „ojca polskiej geografii”. Jego ambicją było stworzenie nowoczesnego warsztatu badawczego i dydaktycznego geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Niestety, ten dobrze zapowiadający się start w rozwoju krakowskiej geografii uniwersyteckiej został po trzech latach brutalnie przerwany przez władze austriackie likwidacją Katedry Geografii i dymisją Wincentego Pola w styczniu 1853 r. (wraz z trzema innymi jeszcze profesorami, którym zarzucano rzekomą nielojalność). Działo się to na kolejnej fali restrykcji i nacisku germanizacyjnego na Uniwersytet Jagielloński ze strony władz austriackich.

Wincenty Pol zmarł w 1872 r. w Krakowie, spoczywa w kościele „Na Skałce” w Krypcie Zasłużonych.

Wkład Wincentego Pola do geografii polskiej został wysoko oceniony przez potomnych, m.in. przez E. Romera, W. Szafera, S. Pawłowskiego, S. Niemcównę, H. Barycza i in., jak również przez współczesnego jego biografę J. Babicza (absolwenta geografii UJ).

100-lecie powołania Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim ucziło w 1949 r. Polskie Towarzystwo Geograficzne w Krakowie – o czym świadczy wmurowana tablica pamiątkowa w tej sali, która nosi imię Wincentego Pola (imię W. Pola nosi również główna sala wykładowa w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Wrocławskiego; właśnie szkoła romeńska wysoko ceniła „ojca geografii polskiej”).

W 1877 r., już po uzyskaniu przez Galicję autonomii (1867), nastąpiło reaktywowanie Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim i powierzenie jej prof. Franciszkowi Czerny-Schwarzenbergowi, historykowi z wykształcenia, który odbył dodatkowe studia geograficzne w Wiedniu i Lipsku. Reaktywowania katedry i wprowadzenia wykładów z geografii domagały się kręgi intelektualne Galicji związane głównie ze szkolnictwem.

Dodajmy, iż pięć lat później, w 1882 r., powołana została też Katedra Geografii w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Objął ją prof. Antoni Rehman, geobotanik i podróżnik, uzyskawszy wcześniej habilitację w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Ważnym wydarzeniem w rozwoju geografii uniwersyteckiej w Krakowie było powstanie studenckiego ruchu geograficznego. Niedługo po reaktywowaniu Katedry Geografii i przy poparciu prof. Czernego zawiązało się w 1881 r. Studenckie Koło Geograficzne, które dotąd – z przerwą w latach 1890-1916 – towarzyszyło i do dziś towarzyszy działalności Katedry, a później Instytutu Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Jak bogata była działalność Koła Geografów UJ zarówno w okresie międzywojennym, jak i po II wojnie światowej, pokazują opublikowane z okazji setnego jubileuszu Koła dwa tomy: *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881-1981*, Kraków 1981 oraz *Sprawozdanie Koła Geografów...* (1981). Ponadto historia Koła Geografów do lat ostatnich przedstawiona jest w I tomie naszych Wydawnictw Jubileuszowych *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim (1849-1999)*.

W 1910 r. dr Ludomir Sawicki, po studiach geograficznych w Uniwersytecie w Wiedniu, habilitował się w Uniwersytecie Jagiellońskim i rozpoczął tu zajęcia z geografii. W 1915 r. mianowany został profesorem, a w 1917 r. objął Katedrę Geografii po śmierci prof. Czernego. Przyjście prof. Sawickiego, dynamicznego, młodego geografa, w pełni fachowo wykształconego, nadało nowy impuls rozwojowi geografii w Krakowie. Powstało nowoczesne studium geograficzne – Instytut Geografii (Leszczycki 1983). W 1922 r. utworzona została druga Katedra Geografii, którą objął prof. Jerzy Smoleński, absolwent i doktorant Uniwersytetu Jagiellońskiego w zakresie geologii. Habilitował się również w 1910 r. na UJ z zakresu geografii po odbyciu dodatkowych studiów geograficznych

w Berlinie. Obie Katedry Geografii znalazły odąd swoje własne pomieszczenia w oddanym Uniwersytetowi budynku historycznego Arsenalu przy ul. Grodzkiej 64, gdzie dotąd znajduje się siedziba Instytutu Geografii UJ.

Duża aktywność naukowa i organizacyjna obu profesorów, niestety prof. Sawickiego tylko do 1928 r., kiedy przedwcześnie zmarł, wspieranych następnie przez docenta Wiktora Ormickiego oraz zdolnych asystentów, m.in. dr. Stanisława Leszczyckiego, dr. Mieczysława Klimaszewskiego i dr. Józefa Szaflarskiego, pozwoliły Instytutowi Geografii UJ osiągnąć wysoki poziom naukowy zarówno na polu geografii fizycznej, a szczególnie geomorfologii, jak i antropogeografii (względnie geografii gospodarczej). Ludomir Sawicki i Jerzy Smoleński należą bez wątpienia do najwybitniejszych geografów polskich okresu międzywojennego, obok Eugeniusza Romera we Lwowie, jego ucznia Stanisława Pawłowskiego w Poznaniu oraz Stanisława Lencewicza w Warszawie. Krótco działał też w Instytucie Geografii UJ przybyły z Warszawy prof. Bogdan Zaborski (1930-1933), uzyskawszy wcześniej habilitację w Uniwersytecie Jagiellońskim (1930).

Ważną innowacją, zarówno w geografii polskiej, jak i w skali międzynarodowej, było uruchomienie przy Instytucie Geografii UJ przez dr. Stanisława Leszczyckiego podyplomowego Studium Turyzmu (1936), wraz z własnymi wydawnictwami. Studium to kształciło fachowe kadry dla rozwijającego się ruchu turystycznego w Polsce. Dało też początek nowej specjalizacji w geografii w Polsce – geografii turystyki. Ten kierunek badań i prac zapoczątkowanych przez S. Leszczyckiego znalazł twórczych kontynuatorów po II wojnie światowej w Instytucie Geografii UJ w osobach profesorów Antoniego Wrzoska, Jadwigi Warsznińskiej, Antoniego Jackowskiego i in. Również przedwojenne badania S. Leszczyckiego z zakresu balneologii (utrwalone w szeregu publikacji) są tu kontynuowane.

W opinii prof. S. Leszczyckiego, który dał wyczerpującą charakterystykę krakowskiego ośrodka geograficznego w okresie międzywojennym, ośrodek ten należał przed II wojną światową do największych w kraju (Leszczycki 1983). Np. pod względem liczby wydawanych czasopism i periodyków (7 tytułów) ustępował jedynie ośrodkowi lwowskiemu (8 tytułów). Dodać tu jeszcze należy, iż Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego wykształcił i wychował w tym okresie liczną kadrę wybitnych geografów, którzy kontynuowali i rozwijali geografję polską po II wojnie światowej (Juliusz Jurczyński, Maria Mrazkówna-Dobrowolska, Stanisław Leszczycki, Mieczysław Klimaszewski, Józef Szaflarski, Antoni Wrzosek, Rodion Mochnacki, Jan Flis, Karol Bromek, Władysław Milata, Wojciech Walczak, Zdzisław Czeppe, Bogodar Winid, Lech Ratajski, Stanisław Berezowski, Tadeusz Wilgat, Tadeusz Jost, Kazimierz Łom-



niewski, Marian Gotkiewicz i in.). To również jedno z ważnych kryteriów oceny rangi i znaczenia krakowskiego ośrodka geograficznego, który zdobył sobie wtedy miano „krakowskiej szkoły geograficznej”. Dodajmy, iż równie płodna pod względem liczby wybitnych uczniów była szkoła Romerowska we Lwowie, a w następnej generacji również szkoła poznańska St. Pawłowskiego.

Do odbudowy kadrowej geografii krakowskiej, a także i geografii polskiej – po bolesnych stratach II wojny światowej – przysłużył się osiadły w Krakowie po wojnie prof. Eugeniusz Romer. Będąc w latach 1945-1946 profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, doprowadził w tym czasie do habilitacji 7 geografów z różnych ośrodków uniwersyteckich w Polsce, w tym S. Leszczyckiego i M. Klimaszewskiego z Instytutu Geografii UJ. Sprawował też w pierwszym powojennym roku formalną opiekę nad Instytutem Geografii UJ.

Od października 1945 r. kierownictwo Instytutu Geografii przejął doc. S. Leszczycki, mianowany w grudniu profesorem. Równocześnie prof. Leszczycki włączony został przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych do prac przygotowawczych do konferencji pokojowej, a następnie mianowany został rzeczoznawcą delegacji polskiej na konferencję w Poczdamie. W tym charakterze brał również udział w rokowaniach polsko-czechosłowackich dotyczących Zaolzia, jak również w rokowaniach w sprawie delimitacji granicy polsko-radzieckiej. O tej swojej działalności S. Leszczycki tak pisze: *„Bardzo chciałem odegrać podobną rolę eksperta do spraw granic na przyszłej konferencji pokojowej, jaką prof. E. Romer odegrał po I wojnie światowej na konferencji w Wersalu”* (Leszczycki 1992, s. 20).

Po II wojnie światowej ukształtowała się wyraźnie dualistyczna struktura Instytutu Geografii UJ (podobnie zresztą jak w większości ośrodków geograficznych w Polsce), a więc jego podział merytoryczny i organizacyjny na Katedrę Geografii Fizycznej (prof. M. Klimaszewski) i na Katedrę Geografii Ekonomicznej (prof. A. Wrzosek). Niekwestionowaną zasługą obu profesorów był dalszy twórczy rozwój geografii fizycznej, w szczególności geomorfologii oraz geografii społeczno-ekonomicznej dorównujący standardom światowym. Równocześnie, zgodnie z ówczesną ogólną tendencją, następowała daleko idąca specjalizacja zarówno w obrębie geografii fizycznej, jak i ekonomicznej. Tak więc w obrębie geografii fizycznej uprawiano geomorfologię, hydrografię, klimatologię, a później i geografii fizyczną kompleksową, zaś w obrębie geografii ekonomicznej: geografii ludności i osadnictwa, rolnictwa, przemysłu, transportu oraz turystyki. Znalazło to później wyraz instytucjonalny w zakładowej strukturze Instytutu, wprowadzonej w 1971 r.

W tym przeglądowym szkicu nie mieści się ocena osiągnięć naukowych geografii i geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie minionych 150 lat. Jest ona natomiast przedmiotem głębszej analizy we wspomnianym już Wydawnictwie Jubileuszowym pt. *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999* (1999).

Natomiast godny tu odnotowania jest fakt znaczącego wpływu i oddziaływania Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego na inne ośrodki geograficzne w Polsce. Mianowicie prężny kadrowo i ceniony naukowo krakowski uniwersytecki Instytut Geografii zasiliał lub dał początek innym placówkom geograficznym w Krakowie i w Polsce i to zarówno po I, jak i po II wojnie światowej. Odegrał pod tym względem podobną rolę „inkubatora” w geografii polskiej, jak wspomniane już ośrodki lwowski i poznański.

Już w 1917 r. prof. L. Sawicki otrzymał propozycję objęcia Katedry Geografii na organizującym się polskim Uniwersytecie Warszawskim (po tym, kiedy prof. E. Romer podobnej propozycji nie przyjął). Na kandydaturę prof. Sawickiego nie zgodziły się jednak ówczesne okupacyjne władze niemieckie (Olszewicz 1968, s. 17). W tym czasie Ludomir Sawicki był też współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Geograficznego, które powstało w 1918 r. w Warszawie. Był też redaktorem pierwszych dwóch tomów organu PTG „Przeglądu Geograficznego”.

Bezpośrednio po I wojnie światowej z kolei prof. Jerzy Smoleński otrzymał propozycje objęcia Katedry Geografii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz w Uniwersytecie Wileńskim, których jednak nie przyjął, czując się bardzo związany z Krakowem. Zaś doc. Wiktor Ormicki, czołowy wówczas specjalista z geografii ekonomicznej, prowadził wykłady z geografii gospodarczej w kilku ośrodkach akademickich w Polsce.

Po II wojnie światowej wielu wybitnych przedwojennych wychowanków Instytutu Geograficznego UJ zasililo inne, zniszczone przez wojnę bądź nowe ośrodki geograficzne w Polsce. W tym gronie czołową postacią był prof. S. Leszczycki, który w 1948 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie stworzył prawie od podstaw największy ośrodek geograficzny w Polsce. W ślad za prof. Leszczyckim warszawski ośrodek geograficzny zasilili z Krakowa Maria I. Mińska, Bogodar Winid, Lech Ratajski i Stanisław Berezowski (czynny był okresowo również w Łodzi). Z kolei prof. M. Klimaszewski kierował przez 3 lata (1946-1949) Katedrą Geografii Fizycznej w Uniwersytecie Wrocławskim. Dołączył tam również po powrocie z Wielkiej Brytanii Zdzisław Czeppe. Czynny we Wrocławiu był również Antoni Wrzosek (1946-1955), zarówno jako docent w Uniwersytecie Wrocławskim i w Wyższej Szkole Ekonomicznej, jak i na kierowni-

czych stanowiskach w planowaniu regionalnym Dolnego Śląska. Do ośrodka wrocławskiego przeniósł się również z Krakowa Wojciech Walczak, a Tadeusz Wilgat zasilił nowo powstały geograficzny ośrodek lubelski, podobnie jak Kazimierz Łomniewski nowy ośrodek gdański. Duże zasługi dla powstania i rozwoju nowego ośrodka geograficznego na Górnym Śląsku położył prof. Józef Szaflarski, który po przeniesieniu się w 1954 r. do Katowic, do tamtejszej Wyższej Szkoły Ekonomicznej, był następnie współorganizatorem (w 1973 r.) Instytutu Geografii w nowo utworzonym Uniwersytecie Śląskim. Ponadto kadrę tego młodego ośrodka zasilił z Krakowa prof. A. Maryański, a ostatnio prof. K. Klimek i prof. T. Niedźwiedz.

W Krakowie, w Instytucie Geografii powstałej w 1946 r. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, pierwszą generację jego pracowników stanowili znakomici przedwojenni absolwenci Instytutu Geografii UJ – Maria Dobrowolska, Rodion Mochnacki, Andrzej Michalik, następnie Jan Flis. Ponadto prowadzili tam również w początkowym okresie zajęcia M. Klimaszewski, A. Wrzosek, W. Milata, I. Dynowska, K. Bromek, Z. Czeppe, B. Kortus.

Również na bazie kadrowej, a początkowo i lokalowej, Instytutu Geografii UJ powstał w Krakowie w 1953 r. Zakład Geomorfologii i Hydrografii Gór i Wyżyn Instytutu Geografii PAN, założony i kierowany przez prof. M. Klimaszewskiego. Od 1968 r. zakładem tym kieruje prof. L. Starkel, wybitny uczeń prof. Klimaszewskiego.

Jak z tego przeglądu widać, rodowód krakowski posiada dziś szereg ośrodków i placówek geograficznych w Polsce.

Geografia i geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego byli i są nadal gotowi do podejmowania badań odpowiadających na wyzwania współczesności i przyszłości, np. w zakresie ochrony środowiska i dostrzegania zagrożeń ekologicznych zarówno w skali globalnej, jak i lokalnej czy nasilających się procesów globalizacji w sferze gospodarczej i społecznej i in. Innymi słowy, chodzi o podejmowanie problemów nowych, jakie rodzi aktualna rzeczywistość i konieczność rozwoju nauki oraz kontynuowanie tematów tradycyjnych, a ciągle aktualnych, jednakże przy użyciu nowych podejść i udoskonalonych metod badawczych.

150-letni jubileusz powołania pierwszej Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim stanowi niewątpliwie okazję do głębszej refleksji nad dotychczasowym rozwojem geografii w Krakowie i w Polsce, a zarazem winien pobudzić do dyskusji nad kierunkami dalszego jej rozwoju w nadchodzącym XXI wieku. Temu ostatniemu poświęcone też będą obrady obecnego Kongresu Geografii Polskiej.

## Literatura

- Babicz J., 1967, *Wincenty Pol* [w:] B. Olszewicz (red.) *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Wiedza Powsz., Warszawa, 231-267.
- Leszczycki S., 1983, *Geografia w Krakowie w okresie międzywojennym*, Czasop. Geogr., 54, 3, 289-308.
- Leszczycki S., 1992, *Życie na przełomie 1907-1990* (autobiografia), Warszawa, 1-54.
- Olszewicz B., 1968, *Powstanie Polskiego Towarzystwa Geograficznego* [w:] *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, PWN, Warszawa, 7-30.

## Jubilee of Cracow Geography and the Polish Geography

In November 1849, at the Jagiellonian University was created the Chair of Geography, first in Poland, and second in Europe (the first one was formed in Berlin, in 1820). The 150th anniversary of this event, so important for the Jagiellonian University and for Polish geography, we are now celebrating.

The Chair of Geography was first held by Professor Wincenty Pol, a well-known Polish poet and explorer of the Polish land.

The creation of the first Chair of Geography was due to the activities of Wincenty Pol himself, as he chose to dedicate himself to exploration of nature and man in his country, rather than continue his career as a poet. He showed initiative to create the Chair of Geography at the University, which was supported by Professors of the Philosophy Faculty at the Jagiellonian University. Also, Wincenty Pol was attracted to geography by outer influence and circumstances. He was intellectually supported and inspired by such outstanding specialists in natural sciences at the Jagiellonian University as Józef Kremer (philosopher and natural scientist), Jan Łobarzewski (botanist), Ludwik Zejszner (geologist) and others. Through these scientists, Wincenty Pol learnt about the ideas of modern geography, as represented by Aleksander Humboldt and Karl Ritter from Berlin. Pol later corresponded with Humboldt and probably met him in person in Berlin in 1847. On the basis of those ideas and his own experiences of field study, Pol made the way for modern geography in Poland, which was supported by the university chair. Rightly, he was considered a "founding father of Polish geography". Pol understood geography in the

sense Humboldt and Ritter did, therefore as a modern science on the nature of the Earth and human environment. His ambition was to create modern geography research and teaching at the Jagiellonian University.

Unfortunately, this well-founded beginning in the academic development of geography in Cracow was abruptly stopped three years later by the Austrian authorities which abolished the Chair of Geography and dismissed Wincenty Pol in January 1853 (together with three other professors charged with disloyalty). Such action was a part of another period of restrictions and Germanisation pressure forced on the Jagiellonian University by the Austrian authorities.

In 1877, after Galicia had gained autonomy (in 1867), the Chair of Geography at the Jagiellonian University was reactivated under Professor Franciszek Czerny-Schwarzenberg, a historian by education, who also studied geography in Vienna and Leipzig.

In 1910, Dr. Ludomir Sawicki, having graduated in geography from the university in Vienna, obtained habilitation at the Jagiellonian University and began to teach classes in geography. In 1915, he was nominated a professor, and in 1917, he took over the Chair of Geography after the death of Professor Czerny. The arrival of Professor Sawicki, a young, dynamic, professional geographer, gave a new impetus to the development of geography in Cracow. A modern geography unit was formed – the Institute of Geography. In 1922 another Chair of Geography was created, headed by Professor Jerzy Smoleński, a graduate and PhD student at the Jagiellonian University, in geology. He obtained habilitation at the Jagiellonian University in 1910, after he had studied geography in Berlin. Both Chairs of Geography were then given their own premises in the former Arsenal building at 64, Grodzka Street (which was passed on to the Jagiellonian University), where the Institute of Geography has remained since.

The intense research and institutional activity of both professors – unfortunately Professor Sawicki died in 1928 – supported by Docent Wiktor Ormicki and such outstanding assistants as Dr. Stanisław Leszczycki, Dr. Mieczysław Klimaszewski and Dr. Józef Szaflarski, allowed the Institute of Geography to reach a high academic standard in the field of physical geography, and especially geomorphology and in anthropogeography (or economic geography). Ludomir Sawicki and Jerzy Smoleński are among the most outstanding Polish geographers of the inter-war period, apart from Eugeniusz Römer in Lvov, Stanisław Lencewicz in Warsaw and Stanisław Pawłowski in Poznań.

An important innovation in Polish geography and on the international scale was the creation at the Institute of Geography at the Jagiellonian University of the post-graduate Tourism School (1936) by Stanisław Leszczycki, together with its own publications. The school produced specialists for the developing tourist movement in Poland. It also formed a new branch of geography specialisation in Poland – geography of tourism, which was fully developed after World War II.

In the opinion of Professor Leszczycki, who fully described the Cracow geography centre in the inter-war period the centre was among the largest in Poland before World War II, e.g. concerning journals and periodicals published (7 titles) it was second after the Lvov centre (8 titles). However, the Institute of Geography at the Jagiellonian University produced a large number of outstanding geographers who continued the tradition and developed Polish geography after World War II (Stanisław Leszczycki, Mieczysław Klimaszewski, Józef Szaflarski, Antoni Wrzosek, Maria Mrazkówna-Dobrowolska, Rodion Mochnecki, Jan Flis, Karol Bromek, Władysław Milata, Wojciech Walczak, Zdzisław Czeppe, Bogodar Winid, Lech Ratajski, Stanisław Berezowski, Tadeusz Wilgat, Tadeusz Jost, Kazimierz Łomniewski, Marian Gotkiewicz and others). This fact is one of the most crucial criteria of assessing the rank and importance of the Cracow geography centre, which was given the name of „Cracow school of geography”.

After World War II, the reconstruction of the Cracow geography and its academic staff was largely due to the efforts of Professor Eugeniusz Romer, who settled in Cracow. In the years 1945-46, as Professor at the Jagiellonian University, he promoted seven geographers from various academic centres in Poland to obtain habilitation, including Dr. S. Leszczycki and Dr. M. Klimaszewski from the Institute of Geography at the Jagiellonian University. He also headed the Institute of Geography in the first year after the war.

After World War II, the Institute of Geography at the Jagiellonian University (as all geography centres in Poland) developed a clearly dualistic structure evident in its scientific and organisational division into the Chair of Physical Geography (Professor M. Klimaszewski) and the Chair of Economic Geography (Professor A. Wrzosek). Both professors greatly contributed to development in physical geography, especially geomorphology and economic geography, which reached international standards. Simultaneously, according to prevailing trends, thorough specialisation was introduced both in the field of physical and economic geography. Thus, physical geography included geomorphology, hydrography and cli-

matology, while economic geography included population and settlement geography, agricultural geography, industrial geography, transport geography and tourist geography. This was later reflected in the institutional structure of the Institute, introduced in 1971. A detailed analysis of the transformations in the organisational and personal structure of the Institute of Geography is presented in the volume I of our Jubilee Publications.

This introductory presentation does not include an assessment of the achievements of geographic research or achievements of geographers at the Jagiellonian University in the period of the past 150 years. This is analysed in the second and third volume of the Jubilee Publications.

It is, however, worth mentioning that the Institute of Geography at the Jagiellonian University had a great impact on other geography centres in Poland. The energetic staff and the high academic standard of the Institute of Geography in Cracow contributed to the development of many other geography centres in Cracow and in Poland, both before and after World War II. In this respect it had a role similar to the outstanding Romer geographic centre in Lvov, as well as in the next generation to the Poznań centre of Prof. Pawłowski.

Thus in 1917 Professor Ludomir Sawicki was offered the Chair of Geography at the reactivated Polish Warsaw University (after Professor Romer did not accept the same proposition). However the German occupation authorities did not allow the nomination of Professor Sawicki. Immediately after World War I, Professor Jerzy Smoleński was offered the Chair of Geography at Vilnius University, which he did not accept. Docent Wiktor Ormicki, an outstanding specialist in economic geography, offered lectures in economic geography in several centres in Poland.

After World War II, many outstanding graduates of the Institute of Geography Jagiellonian University from before the war became the staff of the destroyed or new geography centres in Poland. The leading person in this group was Professor Leszczycki, who – having moved to Warsaw (1948) – organised and headed the Institute of Geography at Warsaw University, and later founded (1953) and headed the Institute of Geography at the Polish Academy of Sciences (which has recently been named after him). Professor Leszczycki was followed to Warsaw by other Cracow geographers: Maria I. Mileska, Bogodar Winid (son of Professor Walenty Winid), Lech Ratajski and Stanisław Berezowski. Professor M. Klimaszewski headed the Chair of Geography at Wrocław University for three years (1946-1949). He was later joined by Zdzisław Czeppe, who returned from Britain. Wrocław saw also vigorous activities (1946-1955) of Antoni Wrzosek, both as Docent at Wrocław University and at the



High School of Economics, as well as in supervision of regional planning. Also, Wojciech Walczak moved from Cracow to the Wrocław centre, while Tadeusz Wilgat joined the new geography centre in Lublin, and Kazimierz Łomniewski – the new centre in Gdańsk. The founding and development of a new geography centre in Upper Silesia was largely due to Professor Józef Szaflarski, who – having moved to the High School of Economics in Katowice in 1954 – became a co-organiser (1973) of the Institute of Geography in the new Silesian University.

In Cracow, the staff of the Institute of Geography at the High Pedagogical School, founded in 1946, consisted initially of outstanding graduates of the Institute of Geography at the Jagiellonian University: Maria Dobrowolska, Rodion Mochnacki, Andrzej Michalik, Jan Flis. Moreover, at the very beginning lectures were also offered by M. Klimaszewski, A. Wrzosek, W. Milata, I. Dynowska, K. Bromek, Z. Czeppe, B. Kortus.

The staff, and initially also the premises of the Institute of Geography Jagiellonian University, were used by the section of Geomorphology and Hydrography of Mountains and Uplands of the Institute of Geography at the Polish Academy of Sciences, founded in 1953 in Cracow and headed by Professor Klimaszewski.

The reactivation and operation of the Chair of Economic Geography at the Cracow High School of Economics was largely due to Józef Szaflarski, Władysław Milata, and later Jan Janczyk, Mieczysław Mikulski and Andrzej Maryański.

Also, graduates of the Institute of Geography Jagiellonian University participated in the founding and operation of such academic units in Cracow as the Geography of Tourism Department at the High School of Physical Education or the Environment Protection Department at the Polish Academy of Sciences.

Therefore a number of geography centres and institutions in Poland owe their origins to the Geography Institute, Jagiellonian University.

The achievements of the Cracow Geography, both on national and international scale, would not be possible without wide international co-operation and diffusion of innovations. Generally, the Cracow academic geography centre profited from foreign contacts and experiences, at the same time remaining an important source of innovations and inspirations for foreign partners. The latter include e.g. formulation of the methods for geomorphologic and hydrographic mapping, establishing of tourist geography as a branch of geography or a recent research field – religion geography.

Geography as an academic discipline and geographers at the Jagiellonian University have always been ready to undertake research as a challenge for contemporary and future time, e.g. in the field of environment protection and perception of ecological threats, both on the global and local scale, the increasingly evident processes of economic globalisation or the recent transformation process in Poland and in Europe.

The 150th anniversary of establishing the first Chair of Geography at the Jagiellonian University is definitely an occasion for evaluating the development of geography in Cracow and in Poland so far, as well as for discussing its further development in the twenty first century. Both should be done during the Cracow Congress of Polish Geography.

# Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi, powierzonej przez Stwórcę człowiekowi

(Homilia wygłoszona 23 kwietnia 1999 r. w kościele na Skałce)

Uczestniczymy we Mszy świętej odprawianej na prośbę biorących udział w Kongresie Geografii Polskiej, zwołanym dla uczczenia 150-lecia ustanowienia pierwszej Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kongres daje sposobność do ukazania dorobku nauk geograficznych tej Uczelni, osiągniętego w ciągu 150 lat. Wiąże się z tym przypomnienie twórczości naukowej wybitnych geografów tego okresu. Na czoło wysuwa się postać pierwszego profesora Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim, którego grobowiec znajduje się w Krypcie Zasłużonych w podziemiach świątyni na Skałce.

Geografia, a raczej zespół nauk geograficznych, swoje zainteresowania badawcze wiąże przede wszystkim z ziemią. Nie tylko z jej opisem, gdyż bada ją z różnych punktów widzenia, a w szczególności w aspekcie jej relacji do człowieka. Dlatego dzisiaj tu, w świątyni, narzuca się potrzeba przynajmniej krótkiej refleksji na temat ziemi.

Bóg Stwórca powierzył ziemię człowiekowi. Jest ona darem, i to cennym darem dla osoby ludzkiej. Stanowi bowiem podłoże życia człowieka. Chodzi najpierw o podłoże egzystencjonalne. Życie ludzkie jest uzależnione od bogactw, które człowiek otrzymuje od ziemi i które z niej czerpie. Są one wręcz niezbędne dla życia osoby ludzkiej. Co więcej, ziemia jest zarazem podłożem dla rozwoju człowieka i jego twórczości. Nie

---

<sup>1</sup> Syn Jerzego Smoleńskiego, profesora geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1881-1940) – Red.

tylko bowiem zapewnia ramy życia ludzkiego, ale dokonuje się tu wzajemne oddziaływanie na siebie człowieka i ziemi. Z jednej strony człowiek przez swoją pracę wyciska na ziemi własne piętno, a z drugiej – ziemia, jako rzeczywistość życiodajna, formuje na swój sposób psychikę człowieka. Myśli, język człowieka nawiązują często do obrazów związanych z ziemią. Wyrazisty tego przykład mamy w odczytanym przed chwilą fragmencie Ewangelii (J 12, 24-26) ukazującym, jak Chrystus w swym nauczaniu najgłębszą tajemnicę dzieła odkupienia człowieka przez Mękę, Śmierć i Zmarwychwstanie porównuje do ziarna pszenicznego, które rzucone w ziemię obumiera, by wydać nowy plon. Jest to zarazem przybliżenie prawdy o powiązaniu ziemskiego życia człowieka z życiem wiecznym. Na tle prawdy o ziemi, jako podłożu życia człowieka, w pełni uzasadniona jest nazwa „matka ziemia”. W tym kontekście nie sposób nie przypomnieć, że Wincenty Pol był nie tylko geografem, ale i poetą opiekującym piekno ziemi polskiej jako matki.

Wzajemna relacja człowieka i ziemi zawiera w sobie swoistą cechę solidarności. Solidarności tak w dobrem, jak i w złym. W następstwie grzechu człowieka, jako buntu przeciw Stwórcy, ziemia staje się często dla człowieka miejscem doświadczeń, bólu i cierpienia. Jednakże dokonane przez Chrystusa dzieło odkupienia przynosi nie tylko pojednanie człowieka z Bogiem Stwócą, lecz także zapowiedź „nowej ziemi”.

Człowiek otrzymał ziemię w zarząd, we włodarstwo. Otrzymał nie sam, ale wraz z innymi ludźmi. Włodarstwo oznacza powierzenie zadań, między innymi zadania poznawania ziemi, korzystania z niej i przekształcania, tak by ziemia zapewniała ludziom warunki życia godne osoby ludzkiej. Zadania człowieka wobec ziemi rodzą nieuniknione odpowiedzialność. Lekkomyślna eksploatacja ziemi prowadzi do nieobliczalnych szkód, wyrządzonych człowiekowi wprost lub w następnym pokoleniu. Może też nieść poważne zagrożenie zdrowia i życia, a nawet ukazuje widmo katastrof kosmicznych. Dlatego właściwe odniesienie do ziemi, również w dziedzinie badań naukowych, wymaga od człowieka wysokich kwalifikacji moralnych.

Wreszcie trzeba przypomnieć, że ziemia ma swój wymiar sakralny, ponieważ w pewien sposób objawia w sobie Boga Stwórcę, Jego wszechmoc, mądrość, piękno, a także miłość. Wystarczy przywołać sylwetki św. Franciszka z Asyżu czy naszego św. Brata Alberta Chmielowskiego, których dostrzegane na ziemi piękno pobudzało do modlitwy. Pod tym względem nie są oni wyjątkiem. Jakże często słyzy się od ludzi wyznanie, że kontemplacja piękna gór zwraca ich myśl do Boga Stwórcy. Sam fakt, że człowiek jest na ziemi jedyną istotą obdarzoną rozumem i wolną wolą, nasuwa refleksję, że powinien on w imieniu całego stworzenia wielbić

Boga Stwórcę. Wspaniałym tego przykładem może być Księga Psalmów. Także obecność na Mszy świętej uczestników Kongresu Geografii Polskiej jest wymownym świadectwem zrozumienia sakralnego charakteru ziemi.

Proste przypomnienie, czym jest ziemia wobec człowieka, ukazuje nam równocześnie, w jakim stopniu nauki geograficzne są nie tylko przyrodnicze, ale także humanistyczne. Temu przypomnieniu towarzyszy zarazem gorąca modlitwa, by uprawiający te nauki nigdy nie tracili z pola widzenia ich podwójnego wymiaru: przyrodniczego i humanistycznego. Prosimy Boga, Stwórcę ziemi i człowieka, by w pracy badawczej zawsze mieli świadomość, że ich poznanie prawdy o ziemi jest zarazem szlachetną służbą dobru człowieka jako osoby.



# Geographical studies in search of the truth about the Earth entrusted to Man by the Creator

(A sermon preached in the Skalka church in Cracow, 23 April 1999)

We are taking part in the Holy Mass celebrated at the request of the participants of the Congress of Polish Geography held to mark the 150<sup>th</sup> Anniversary of the first Chair of Geography at the Jagiellonian University. The Congress provides us with an opportunity to reflect upon the 150 years of geographical studies at the Jagiellonian University. In this context one must remember the work of the most eminent geographers of the period, of whom the first professor of the Chair of Geography at the Jagiellonian University, whose tomb is here in the Skalka church, in the Crypt of the Meritorious, comes to the fore.

The focus of geography, or rather of the entire range of geographical studies, is on the earth. Not just on its description, however, geography investigates the earth from various standpoints, in particular with the respect of its relation to Man. This is why in this church, today, one feels the need to reflect at least for a short while on the earth.

God the Creator has entrusted the earth to Man. This is a gift, a precious gift to a human being, to whom earth constitutes the basis of life. Firstly, it is the basis of existence. Human life depends on the resources Man receives or extracts from the earth. For human life they are simply indispensable. What is more, earth is also the basis for Man's development and work. Not only does it constitute the framework of human life, but also the place where the mutual influence of Man and earth

---

<sup>1</sup> Son of Jerzy Smoleński (1881-1940), professor of geography at the Jagiellonian University (Ed.)

takes place. On the one hand, Man impresses a mark on earth with his labour. On the other hand earth, as the life-giving reality, shapes the human mind. Human thoughts and language often refer to the images of earth. The excerpt from the Gospel (3 12, 24-26) we have just heard is a vivid example of that. Jesus Christ, in his teaching, compares the deepest mystery of redemption of Man through Passion, Death and Resurrection to a grain of wheat, which thrown to earth decays to yield a new crop. This is also an approximation of the truth on the relationship between Man's earthbound life and the eternal life. In the view of the truth about the earth as the basis of life, the concept of "mother earth" is entirely justified. In this context, it is impossible not to mention that Wincenty Pol was not just a geographer, but also a poet who lauded the beauty of the Polish land as 'mother'.

The mutual relationship of Man and earth includes a specific feature of solidarity. Solidarity in both thick and thin. For Man, earth often becomes a place of trial, pain and suffering as a consequence of his sinful rebellion against God. However, the Christ's work of redemption brings not just the reconciliation between God and Man, but also the promise of the "new land".

Man has received the earth as a stewardship to manage. He has not received it alone, but together with others. Stewardship involves responsibilities including that to explore, exploit and transform the earth, until it provides living conditions suitable for a human being. However, those responsibilities unavoidably involve Man's responsibility towards the earth. Careless exploitation leads to an inestimable damage inflicted upon Man either directly or in the following generation. It may also bring serious health and life hazard or even a spectre of a cosmic catastrophe. Thus, Man's approach to earth, also in the form of scholarly research, requires high moral standards.

Finally, one must also remember about the sacred dimension of the earth. In a way, the earth is the reflection of God the Creator, his omnipotence, his wisdom, his beauty and love. It is sufficient to recall the figures of St Francis of Assisi or our Friar St Albert Chmielowski whose prayers were stimulated by their moving perception of the earth's beauty. So often we do hear people's accounts of how their contemplation of the beauty of the mountains turns their thoughts to God the Creator. The very fact that Man is the only creature on earth bestowed with reason and free will makes one reflect that he should worship God on behalf of all the Creation. The Book of Psalms is a magnificent example of this. Also the presence of the participants of the Congress of Polish Geography in this Holy Mass is a meaningful testimony to their understanding of the sacred nature of earth.



A simple recalling of what earth means to Man reveals at the same time the extent, to which geographical studies are not just a natural science, but also a humanity. A passionate prayer accompanies this reminder; geographers should not loose from their sight the double, natural and the humanistic, dimension of their discipline. We pray to God the Creator of the Earth and Man that in their studies they should be constantly aware that their search of the truth about the earth is also a noble service to the good of Man as a person.



## O geografii, poezji i ...togach

Sto pięćdziesiąta rocznica powołania do życia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim skłania do powrotu myślą w przeszłość. Przede wszystkim – do jej początków. Rzecz o tyle kusząca, że były to początki zaiste romantyczne. Przed pięćdziesięciu laty, w 1949 roku, sprawy te przypominał Henryk Barycz, znakomity historyk nauki polskiej. Warto dziś powrócić do nich raz jeszcze, z dzisiejszej perspektywy nabierają one bowiem dodatkowych wymiarów.

Aby zrozumieć wagę decyzji o powołaniu do życia na Uniwersytecie Jagiellońskim Katedry Geografii, a także dość zaskakującej decyzji o powierzeniu jej Wincentowi Polowi, powszechnie naówczas znanemu poecie, niezrównanemu autorowi *Pieśni o ziemi naszej*, godzi się przypomnieć kilka faktów. Rzeczpospolita Krakowska, po nieudanym powstaniu narodowyzwoleńczym, zwanym powstaniem krakowskim, w 1846 roku została włączona do Cesarstwa Austriackiego. Decyzja ta w niemałym stopniu zaważyła na losach naszego Uniwersytetu. W pierwszej chwili zdawało się, że w ogóle pod znakiem zapytania stanął jego byt. W wiedeńskim Ministerstwie Oświaty ożyły bowiem na nowo ogłoszone jeszcze w 1796 roku zamiary likwidacji krakowskiej uczelni. Usilne zabiegi władz Uniwersytetu i tym razem sprawiły jednak, że groźba ta została usunięta. Uniwersytet uratowano, ale miał się on przekształcić w uczelnię austriacką, z niemieckim językiem wykładowym. Podjęte natychmiast też po zajęciu Krakowa przez wojska austriackie decyzje w tym zakresie rzuciły ponury cień na los Kazimierzowskiej Fundacji. Jasne promienie słońca zawitały w starożytne mury krakowskiej Almae Matris dopiero wraz z Wiosną Ludów. Na fali rewolucyjnych przemian zachodzących

w całej Europie także do Krakowa wróciła nadzieja. Mimo szybkiego upadku tutejszej rewolucji (po bombardowaniu miasta przez austriacką artylerię w kwietniu 1848 roku), podjęto starania o uratowanie polskości Uniwersytetu. Nadzieje wiązano m.in. z faktem objęcia przez dbałego o rozwój nauki Leona Thuna teki ministra oświaty w Wiedniu, a także – funkcji gubernatora Galicji i okręgu krakowskiego przez Wacława Zaleskiego, znanego zbieracza poezji ludowej (Wacław z Oleska) i literata. Do znaczącego ożywienia krakowskiej uczelni przyczynił się wszakże przede wszystkim szczęśliwy wybór we wrześniu 1848 r. na rektora Józefa Majera, wielokrotnego dziekana Wydziału Lekarskiego, doskonałego pedagoga, po latach – pierwszego prezesa Akademii Umiejętności. To głównie dzięki jego zabiegom gubernator Zaleski wydał w dn. 11 października 1848 r. dekret o przywróceniu języka polskiego we wszystkich prowadzonych na UJ wykładach. On także przedsięwziął zabiegi wzmocnienia kadry naukowej uczelni.

W pierwszym rządzie rektor Majer doprowadził do przywrócenia katedr zwolnionym niedawno z przyczyn politycznych wybitnym profesorom: Antoniemu Zygmuntowi Helcowi (Katedra Historii Prawa Polskiego) i Ludwikowi Zejsznerowi (Katedra Mineralogii i Geologii). Z jego inicjatywy wyszły do wybitnych uczonych polskich zarówno w kraju, jak i na emigracji zaproszenia do objęcia innych katedr na UJ. Udało mu się m.in. sprowadzić na Katedrę Filologii Klasycznej znakomitego filologa i historyka literatury w jednej osobie, Antoniego Małeckiego. Katedrę Fizyki otrzymał teraz Stefan Kuczyński, mistrz m.in. Karola Olszewskiego (znanego powszechnie w świecie z przeprowadzonego wspólnie z Zygmuntem Wróblewskim eksperymentu, który zakończył się skropleniem powietrza!). Rektor Majer nie miał tyle szczęścia z najgłośniejszym niewątpliwie przedsięwzięciem, jakim była, niestety, nieudana próba sprowadzenia na opustoszałą po wyjeździe do Włoch Michała Wiszniewskiego Katedrę Literatury Polskiej samego Adama Mickiewicza (zabiegi – mimo zgody poety – zakończyły się niepowodzeniem wskutek nieprzejednanej postawy władz wiedeńskich). Na tej fali podejmowanych nieustająco prób wzmocnienia potencjału naukowego Uniwersytetu pojawiła się idea stworzenia tu Katedry Geografii, którą powierzono Wincentowi Polowi, synowi spolonizowanego (nobilizacja w 1815 roku) Niemca, Franciszka Ksawerego Pohla von Polenburg.

Wiadomo, że niektórzy z profesorów UJ widzieli w 42-letnim naówczas Polu idealnego profesora literatury polskiej. On sam nie przyjął jednak tej propozycji, uważając, iż ta winna przypaść tylko Mickiewiczowi. W tej sytuacji twórca *Pieśni o Krakusowym grodzie* otrzymał Katedrę Geografii Powszechnej, Fizycznej i Porównawczej. Wiadomo, że otrzymał ją przede wszystkim dzięki poparciu ze strony ówczesnego ministra oświa-

ty, Leona Thuna. Z drugiej strony trzeba pamiętać, że sam Pol był do objęcia takiej katedry świetnie przygotowany. Wszak od lat 30. przemierzał ziemie polskie wzdłuż i wszerz. W latach 1837-1846 napisał wielotomowe dzieło pt. *Geografia ziem polskich*, którego rękopis zaginął, niestety, w czasie tragicznych wydarzeń rabacji galicyjskiej. Plonem licznych wypraw Pola był także obszerny tom jego poezji wydany w 1846 r. pt. *Obrazy z życia i z podróży*. Po objęciu Katedry Geografii w dniu 8 listopada 1849 r. Pol bardzo szybko dał się poznać jako znakomicie przygotowany do pracy dydaktycznej naukowiec. Zaczął m.in. natychmiast systematycznie gromadzić odpowiednie pomoce naukowe (mapy, atlasy, czasopiśma fachowe), a także – organizować studenckie wycieczki krajoznawcze (do Puszczy Niepołomickiej, Tenczynka czy też w Tatrzy). Na jego wykłady zaczęły uczęszczać prawdziwe tłumy nie tylko studentów, ale i słuchaczy z miasta (wykłady były wszak otwarte!). Niezwykła popularność nowego profesora sprawiła, że w dniu 19 stycznia 1850 roku Senat Uniwersytetu przyznał mu stopień doktora.

Niestety, świetnie zapowiadająca się kariera poety-uczonego trwała krótko. Zwolniono go z UJ z dniem 1 stycznia 1853 r., wspólnie z trójką innych uczonych: Antonim Małeckim, Antonim Zygmuntem Helcem i Józefatem Zielonackim. Przyczyn owej drastycznej decyzji władz wiedeńskich było wiele. Nie mógł się tym władzom, wprowadzającym na nowo w życie politykę germanizacyjną, podobać profesor prowadzący przesiąknięte wyraźnymi akcentami patriotycznymi wykłady czy też włóczący się po Galicji z młodzieżą, pokazujący jej wielki dorobek *dawnych* Polaków. Niemalą częstkę w pozbawieniu Pola katedry miał niewątpliwie zaustriaczony Polak, Antoni Walewski, który wbrew protestom właśnie Pola i Małeckiego - otrzymał na UJ Katedrę Historii Powszechnej. Wiele wskazuje jednak także na to, że przyczynił się do tego udział Pola w akcji przywracania profesorom UJ tradycyjnych tóg.

Sprawa jest mało znana, godzi się zatem o niej tutaj wspomnieć na zakończenie. Średniowieczna tradycja noszenia tóg i biretów na Uniwersytecie Krakowskim zaczęła zamierać w epoce reform Kołłątajowskich, pod koniec XVIII w. Wygląda na to, że po raz ostatni profesorowie tej uczelni wystąpili w tradycyjnych togach, biretach i mucetach (pelerynkach) w dniu 17 czerwca 1787 roku, w czasie spotkania ze Stanisławem Augustem Poniatowskim (spotkanie zorganizowano na Zamku Wawelskim). Na początku XIX w. toga stała się już wielką rzadkością. Jedynie rektor ubierał jeszcze w tym czasie ceremonialny strój (w 1820 roku zamiast tradycyjnej togi purpurowy płaszcz z gronostajami wprowadził rektor Walenty Litwiński). W epoce istnienia Rzeczypospolitej Krakowskiej profesorowie występować zaczęli na uroczystościach we frakach. Sprawy nabrały nowego wymiaru w końcu 1849 r., kiedy to wiedeńskie Ministerstwo

Oświaty wydało nakaz noszenia przez wszystkich profesorów uniwersytetów austriackich (w tym także Uniwersytetu Krakowskiego) uniformów urzędniczych. Senat UJ natychmiast przystąpił do przeciwdziałania. Za sprawą rektora Majera, A.Z. Helcla oraz W. Pola, zaczął słać do Wiednia apele o zwolnienie profesorów krakowskich z tego obowiązku. Wobec napotkanego oporu, wystąpił z prośbą o wyrażenie zgody na noszenie przez profesorów UJ tradycyjnych tóg. Po otrzymaniu zgody od mało znaczącego urzędnika ministerialnego, natychmiast przystąpiono do prac nad stworzeniem wzorów owych tóg. Korzystając ze starych zapisek, a także – z informacji pozyskanych w uczelniach zachodnich, wzmiankowana trójka profesorów (Majer, Helcel i Pol) stworzyła wzory, które natychmiast zrealizowano. Spieszono się z wykonaniem tóg, na październik 1851 r. zapowiedziano bowiem wizytę cesarza Austrii, Franciszka Józefa I w Uniwersytecie. W rzeczy samej, w dniu 10 października 1851 r., rektor, senatorzy uczelni i profesorowie wystąpili w togach. Inicjatywa ta, niestety, nie spodobała się młodemu cesarzowi. Opuścił uczelnię zagniewany, zobowiązując ministra oświaty do wydania nakazu przywrócenia na UJ austriackich mundurów. Mimo wydanych zarządzeń profesorowie UJ nie zrezygnowali jednak z tóg. Ukryli je starannie, by po kilkunastu latach, w epoce wchodzenia Austrii w epokę autonomii, powrócić do nich na nowo. Oficjalnie wystąpili też w nich w dniu 8 lipca 1869 roku, w czasie powtórnego pogrzebu Kazimierza Wielkiego.

Mało znany ten epizod z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego nadaje, jak mi się wydaje, dodatkowy wymiar obchodzonej rocznicy 150-lecia powołania do życia Katedry Geografii. Warto pamiętać, że jej twórca i pierwszy kierownik, Wincenty Pol, zapisał się złotymi zgłoskami w dziejach nie tylko polskiej geografii, ale także polskiej poezji, a nadto także w historii uniwersyteckiego obyczaju, dziś nadal powszechnie podtrzymwanego.

## On geography, poetry and ... gowns

The 150<sup>th</sup> Anniversary of the Jagiellonian University's Chair of Geography makes one's thoughts turn to the past and to the origins of the department in particular. The thought is even more tempting as these origins were quite romantic indeed. Perhaps it is worth while to recall that story told fifty years ago by Henryk Barycz, the superb historian of Polish science, as the present perspective gives it some new dimensions.

In order to understand the significance of the decision to establish a Chair of Geography at the Jagiellonian University, or the reasons for the rather surprising choice of Wincenty Pol – then a well-known poet, the author of the unparalleled *Pieśń o ziemi naszej* (*Song of our land*) – as the head, let us refresh our memory with a few facts. In 1846, following the failure of a national uprising, the small, semi-independent republic called the Rzeczpospolita Krakowska (with Cracow as the capital) was directly incorporated into the Austrian Empire. This decision had serious implications for the Jagiellonian University. Initially, when the Viennese Ministry of Education revived the old idea (dating back to 1796) that the Cracow University should be closed down, it seemed as if its very existence was at risk. Although the threat was successfully repelled by the keen efforts of the university authorities, the University was to assume an Austrian status with German as the teaching language. Actions taken by the Austrian army upon its entering the city cast a gloomy shadow upon the Foundation of King Kazimierz. Bright sunshine only returned into the ancient walls of the Cracow Alma Matris with the Spring of

Nations. The revolutionary tide of change that swept Europe brought hope to Cracow too. In spite of the quick downfall of the local revolution (suppressed by the Austrian bombardment of the city in 1848), efforts were undertaken to save the Polish nature of the university. The general hopes were pinned on the two crucial appointments. Leon Thun, known for his care of the scientific development, became Minister of Education, and Waclaw Zaleski, a well-known collector of folk poetry (Waclaw of Olesko) and author, became the new governor of the Galicja province and the Cracow district. However, the revival of the Cracow University owes most to the fortunate election of the new Rector Józef Majer, for many years dean of the Faculty of Medicine, an excellent educator, and – much later – the first President of the Akademia Umiejętności (a predecessor of the Polish Academy of Sciences). Not only did he undertake to boost the university teaching staff, but most importantly it was due to his efforts that Governor Zaleski issued the decree restoring Polish as the teaching language in all university courses, on 11 October 1848.

Rector J. Majer managed to arrange the return to the University of Professor Antoni Zygmunt Helcl (Chair of History of Polish Law) and Professor Ludwik Zejszner (Chair of Mineralogy and Geology) recently dismissed for political reasons. It was his initiative to invite eminent Polish scholars living both home and abroad to the Chairs still remaining vacant. In this way the Chair of Classic Philology was given to Antoni Małecko, an excellent philologist and literature historian and the Chair of Physics – to Stefan Kuczyński, the future master of Karol Olszewski of the liquefied oxygen fame (Karol Olszewski and Zygmunt Wróblewski conducted the first successful experimental condensation of gaseous oxygen). Rector Majer had less luck in his most publicised project to bring Adam Mickiewicz, the 19<sup>th</sup> c. Polish national poet and authority, to the Chair of Polish Literature vacated by the departure of Michał Wiszniewski who left for Italy. In spite of the poet's consent, the attempt failed when the authorities in Vienna proved unyielding. This perpetual effort to improve the academic level of the University generated the idea to establish the Chair of Geography and to give it to Wincenty Pol, son of a polonised German (granted a Polish nobility title in 1815), Franciszek Ksawery Pohl von Polenburg.

It is known that some of the professors saw in Pol, then 42, an ideal professor of Polish literature. However, he did not accept the proposal thinking that it could only go to Adam Mickiewicz. Thus, the author of the *Pieśń o Krakusowym grodzie* (*The Song About the City of Krakus*) was given the Chair of the General, Physical and Comparative Geography. While we know now that Pol owed his appointment largely to the support of the Minister of Education, Leon Thun, nevertheless he was per-



factly prepared to receive it. In the 1830s he travelled the Polish lands up and down. Between 1837 and 1846 he wrote the voluminous *Geografia ziem polskich* (*Geography of the Polish Lands*), the manuscript of which was unfortunately lost during the bloody peasant revolt in 1846. These travels also yielded a book of his poetry *Obrazy z życia i podróży* (*Images of life and travel*).

Soon after his taking over of the Chair, Wincenty Pol let himself be known as an academic very well prepared for the educational work. Right away he started collecting all the appropriate educational aids (maps, atlases and scientific periodicals) and to organise field trips for students (to the nearby Puszcza Niepołomska forest, the castle of Tenczynek and to the Tatra Mts.). His lectures soon began to draw crowds of students and townspeople (the lectures were open to public). Such unusual popularity brought him a doctorate from the University Senate, awarded on 19 January 1850.

Sadly, this very promising career of the poet-cum-scholar was very short lived. Pol was discharged from the University on the 1 January 1853, together with three other scholars, i.e. Antoni Małnecki, Antoni Zygmunt Helcl and Józef Zielonacki. There were many reasons for such decision. As the Viennese authorities were busy reintroducing the policy of forceful introduction of German language and culture in Poland, they could not have liked a professor who not only filled his lectures with clearly Polish patriotic elements, but who rove Galicja (the Polish province of the Austrian Empire) showing young students the remains of the great culture of the *old* Poles. A role in depriving Pol of his geography department was also played by an Austrianised Pole, Antoni Walewski, appointed head of the Chair of General History against the protests of Pol and Małnecki.

There, however, seems to have been yet another reason for Pol's fall from grace: his involvement in the initiative to return the traditional gowns to the Jagiellonian University professors.

Since that event is rather little known, it seems fit it should be told here. The medieval tradition of wearing cap and gown at the Cracow University began to disappear during the era of the Kołłątaj's reforms, towards the end of the 18<sup>th</sup> century. It looks as if the last time the University professors wore their traditional caps, gowns and capes was during a meeting with the Polish King Stanisław August Poniatowski at the Wawel Castle on 17 June 1787. At the beginning of 19<sup>th</sup> century gowns were a rarity, only the rector would wear the ceremonial clothes (in 1820 a scarlet coat with ermine fur instead of the gown was introduced by the Rector Walenty Litwiński). Later, during the existence of the Rzeczpo-

spolita Krakowska (the Cracow Republic), professors wore dress coats to official functions. Things started to change in 1849 when the Ministry of Education issued an order obliging all Austrian professors (including those of the Jagiellonian University) to wear the Austrian official uniforms. The University Senate quickly reacted, thanks to the involvement of the Rector Majer, A.Z. Helcl and W. Pol, by sending to the Viennese authorities an appeal to free the Cracow professors from this duty. Upon being turned down, the Senate asked for the authorities' consent to the Jagiellonian University professors' wearing traditional gowns. Once a low ranking Ministry official granted it, the work to prepare the gown design started. Using old accounts and information received from foreign universities, the three professors (Majer, Helcl and Pol) prepared the designs that were promptly implemented. The sense of urgency in the preparations was explained by an imperial visit to the University scheduled for October 1851. Indeed, on the 10<sup>th</sup> October 1851, the University Rector, the Senators and the professors all appeared in gowns before Austrian Emperor. Unfortunately, the initiative did not go well with the young Franz Josef I who left the University angered and obliged the Minister of Education to reintroduce the Austrian uniforms. The professors, however, did not give their gowns up. They hid them well and when Austria entered its age of autonomy, almost twenty years later, they put them on again. They wore gowns on the official ceremony of the reburial of the Polish King Kazimierz the Great on 8 July 1869.

This little known episode from the history of the Jagiellonian University adds a new dimension to the 150<sup>th</sup> Anniversary of the Chair of Geography. It does seem worth knowing that its founder and the first head, Wincenty Pol, distinguished himself not only in the history of Polish geography, but also of Polish poetry and, additionally, in the history of the University customs which is still cultivated today.

# Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1877-1999 na tle ogólnopolskim

W okresie powołania pierwszej na ziemiach polskich uniwersyteckiej Katedry Geografii w Krakowie (1849) rozwijana w niej działalność polity-geografa W. Pola, nie miała – pod względem formalnym – tła ogólnopolskiego. Ten pretekst, a w większym chyba stopniu określony czas mojego wystąpienia, usprawiedliwia przesunięcie zakresu rozważań o 20-30 lat. Pierwsi „konkurenci” uniwersyteckiej geografii krakowskiej, reaktywowanej w 1877 r. z chwilą powołania na kierownika Katedry prof. Franciszka Czerny-Schwarzenberga (1847-1917), pojawili się we Lwowie. W tamtejszym Uniwersytecie nominację na kierownika Katedry Geografii otrzymał bowiem w 1882 r. Antoni Rehman (1840-1917).

Tak wyznaczony okres niniejszego przeglądu dzieli się w sposób dość naturalny na trzy: 1) od 1877 r. do I wojny światowej; 2) międzywojeny; 3) po II wojnie światowej. Lat granicznych między nimi nie należy, oczywiście, jednoznacznie określać<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Opracowanie niniejsze mogłem podjąć tylko dzięki temu, że od Organizatorów Jubileuszu „Stupięćdziesięcioletniej rocznicy utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii 1849-1999”, w lutym 1999 r. otrzymałem maszynopisy przygotowywanych do druku artykułów, prezentujących osiągnięcia zakładów kierunku fizycznogeograficznego w Instytucie Geografii UJ. Część niezbędnych informacji uzyskałem dzięki rozmowom z zainteresowanymi Kolegami w Krakowie w dniach 24-25 II 1999 r. Podawane w tekście podstawowe dane biograficzne i bibliograficzne zaczerpnąłem z: a) odpowiednich haseł „Polskiego Słownika Biograficznego”; b) opracowania A. Śródki (1992) oraz c) publikacji przygotowywanej do druku z okazji Jubileuszu 150-lecia geografii w UJ.

## Okres do I wojny światowej

W okresie tym na „tło ogólnopolskie” składają się poczynania podejmowane w trzech ośrodkach. Oprócz dwu uniwersyteckich ośrodków studiów geograficznych, tzn. w Krakowie i Lwowie, należy bowiem uwzględnić „jednoosobową instytucję”, jaką w Warszawie był Wacław Nałkowski (1851-1911). Nie miał on wprawdzie „patentu” uniwersyteckiego (w rosyjskim Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim Katedra Geografii została wyodrębniona dopiero w 1911 r.), ale jego osiągnięcia bardzo istotnie zaważyły na rozwoju geografii polskiej.

W ośrodku krakowskim geografia uniwersytecka miała oparcie w utworzonej w 1865 r. Komisji Fizjograficznej AU. Profesor F. Czerny-Schwarzenberg rozpoczynał swoją działalność naukową jako historyk (praca doktorska z 1871 r. pt. *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka*). Po studiach uzupełniających w zakresie geografii, które odbył w Niemczech, habilitował się w c.k. Uniwersytecie Krakowskim w 1876 r. na podstawie rozprawy *Die Wirkung der Winde auf die Gestaltung der Erde*; w roku następnym, mianowany profesorem nadzwyczajnym, został kierownikiem Katedry Geografii. Na tym stanowisku prowadził działalność dydaktyczną, nie poświęcając zbyt wiele uwagi kształceniu współpracowników. Od 1891 r. zaabsorbowany był kierownictwem komisji egzaminacyjnej kandydatów na nauczycieli szkół średnich; chyba nikt nie doktoryzował się pod jego kierunkiem. Dwaj młodzi wykładowcy-docenci, związani w późniejszych latach z kierowaną przez niego katedrą, pochodzili „z zewnątrz”. Młodszy z nich, Ludomir Sawicki (1884-1928), wykształcony w Uniwersytecie Wiedeńskim (doktorat z geografii i geologii w 1907 r., rozprawa pt. *Physiographische Studien aus Westkarpaten*), habilitował się w 1910 r. w UJ na podstawie rozprawy *Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich*. Antropogeograficzna tematyka tej rozprawy silnie nawiązywała do wcześniejszych studiów autora z zakresu geologii i geomorfologii Karpat. Okoliczności, w których odbyła się ta habilitacja, nie są dokładniej znane; nie wiadomo więc, jaką rolę odegrał przy tym F. Czerny-Schwarzenberg. Drugi z wykładowców, Jerzy Smoleński (1881-1940), był wychowankiem UJ; doktoryzował się w 1906 r. z geologii, pod kierunkiem prof. W. Szajnochy (praca pt. *Dolny senon w Bonarce; glownogi i inoceramy*). Podstawą habilitacji w Krakowie w 1910 r. była rozprawa *O powstaniu północnej krawędzi podolskiej i roli morfologicznej młodszych ruchów Podola*, której głównymi recenzentami byli prof. J. Morozewicz (mineralog) i prof. M.F. Rudzki (geofizyk). Trzecim recenzentem był prof. F. Czerny-Schwarzenberg, który rozprawę ocenił niezbyt życzliwie, zarzucając jej „zbytnie uwzględnienie strony geologicznej” (vide Flis 1988, s. 9). Według J. Flisa (1988, s. 10) te zarzuty wysuwane w przewodzie

habilitacyjnym świadczyły, że „...to była samoobrona oficjalnego reprezentanta uniwersyteckiej geografii przed pojawiającą się «konkurencją» nowocześnie myślącego młodego kandydata na stanowisko profesora”. Opinia taka mogła być uzasadniona. Wydaje się bowiem, że zmianę kierunku zainteresowań badawczych J. Smoleńskiego – od geologii do geomorfologii – mógł sugerować jego stryj i opiekun, wybitny historyk krakowski. Zapewne bowiem stryj lepiej niż podopieczny zdawał sobie sprawę, że perspektywy kariery naukowej w zakresie dobrze wówczas w Krakowie „obsadzonej” geologii były mniejsze niż na geografii. Nie wykluczone zresztą, że na zmianę kierunku badań J. Smoleńskiego mogła wpłynąć jego nienajlepsza kondycja fizyczna.

Tak więc dopiero w 1910 r. dwaj młodzi wykładowcy-docenci „prywatni” (po habilitacji nie zostali bowiem zatrudnieni jako etatowi pracownicy Katedry Geografii) w istotny sposób przyczynili się do zmodernizowania studiów geograficznych, a w szczególności do zdynamizowania działalności naukowo-badawczej. Wielką aktywnością wyróżniał się przy tym L. Sawicki, który w 1917 r. przeprowadził rozległe, fizycznogeograficzne studia terenowe w okupowanej przez Austriaków południowej części Królestwa Kongresowego (był on wówczas członkiem komisji naukowej działającej przy c.k. Generalnym Gubernatorstwie Wojskowym w Lublinie)<sup>2</sup>. Zapewne dzięki temu mianowany profesorem nadzwyczajnym, w 1917 r. został następcą F. Czerny-Schwarzenberga na stanowisku kierownika Katedry Geografii. Starszy od niego o trzy lata J. Smoleński został w tym względzie niejako wyłączony z konkurencji, być może na skutek tego, że rozchorował się dość ciężko, po powołaniu do wojska w okresie I wojny światowej. „Ale były zapewne inne okoliczności na niekorzyść Smoleńskiego. Ludomir Sawicki, wychowanek wiedeńskiego uniwersytetu, uzyskał pełniejsze poparcie wiedeńskich autorytetów, nadto górował nad Smoleńskim nieprzeciętną energią i rzutkością, a choć młodszy [...] miał dorobek naukowy znacznie większy i efektowniejszy” (Flis 1988, s.11).

W ośrodku lwowskim rozwojowi geografii uniwersyteckiej sprzyjało założone w 1875 r. Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika, wydające roczniki naukowe „Kosmos”. Antoni Rehman, mianowany profesorem nadzwyczajnym i kierownikiem Katedry Geografii Uniwersytetu Lwowskiego (ULw) w 1882 r., z wykształcenia był biologiem. Habilitował się w 1868 r. w Krakowie na podstawie rozprawy *O utworach żywicznych roślin szyszkowych i wydziałinach roślinnych w ogólności*, a później prowadził bada-

<sup>2</sup> Wyniki tych „wojennych” badań były przedstawione w paru istotnych publikacjach, które ukazały się dopiero w latach 20. Spośród nich wyróżniłbym opracowanie, w którym przedstawił zagadnienia kluczowe dla stratygrafii i paleogeografii „glacialnego czwartorzędu ziem polskich” (Sawicki 1922).

nia geobotaniczne, głównie z ramienia krakowskiej Komisji Fizjograficznej. We Lwowie szybko rozwinął działalność dydaktyczną i naukowo-badawczą, której zarzucano brak nowoczesnych ujęć. W odróżnieniu od F. Czerny-Schwarzenberga wychował jednak swoich uczniów (Harasimiuk 1992). Pod jego kierunkiem wykonano kilka prac doktorskich, spośród których można wymienić: G. Węlyczko – *Plastyka ziem polsko-ruskich ze szczególnym uwzględnieniem Karpat*; E. Romer – *Studia nad rozkładem ciepła na kuli ziemskiej*; S. Rudnicki (= Rudnyckij) – *O plamach na Słońcu*. Z grona jego uczniów habilitowali się: E. Romer w 1899 r. – *Studia nad asymetrią dolin*; S. Rudnicki w 1908 r. – na podstawie prac dotyczących rozwoju dolin w dorzeczu górnego Dniestru. Miał też A. Rehman istotne osiągnięcia naukowe, udokumentowane publikacjami książkowymi: *Tatry pod względem fizyczno-geograficznym* (1895), a przede wszystkim obszernie dwutomowe dzieło jego życia pt. *Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod względem fizycznogeograficznym* (1895, 1904). Ta druga pozycja wydawnicza oraz fakt, że w kierowanej przez niego katedrze „stawiał pierwsze kroki” najwybitniejszy z geografów polskich – E. Romer, nie uzasadnia chyba nadmiernie krytycznych ocen oraz zarzutów, że A. Rehman „nie stworzył szkoły geograficznej” (Czechówna 1969, s. 31). Nie jest łatwo stworzyć „szkołę” od razu „na surowym korzeniu”.

Następcą A. Rehmana na stanowisku kierownika Katedry Geografii został w 1911 r. prof. Eugeniusz Romer (1871-1954). Był on zresztą już od kilkunastu lat zaangażowany w uniwersytecką działalność dydaktyczną; miał także swoich uczniów. W 1910 r. zakończona została pod kierunkiem E. Romera praca doktorska S. Pawłowskiego, który już w 1913 r. habilitował się w ULw na podstawie rozprawy *Złodzenie górnej Wisły, górnego Dniestru oraz ich dopływów*. Większe znaczenie społeczne miały jednak ówczesne opracowania kartograficzne E. Romera, a mianowicie: *Atlas Geograficzny* (1908) z pierwszym na świecie „warstwobarwnym” obrazem kontynentów i oceanów, oraz znakomity *Geograficzno-statystyczny Atlas Polski* (1916), obejmujący polskie ziemie historyczne, który miał olbrzymie znaczenie w okresie ustalania nowych granic państwowych po zakończeniu I wojny światowej. Prace nad tym drugim atlasem i konsekwencje polityczne jego opublikowania w Wiedniu były tak absorbujące, że uniwersytecką działalność w zakresie kształcenia kadry geografów E. Romer rozwinął na większą skalę dopiero w następnym, omawianym okresie.

W ośrodku warszawskim rozwojowi geografii sprzyjało założenie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa oraz Kasy im. Mianowskiego subwencjonującej m.in. wydawanie „Pamiętnika Fizjograficznego” (od 1881 r.). Wacław Nałkowski, jako stypendysta Kasy im. Mianowskiego, podjął w 1895 r. opracowanie pracy doktorskiej z zakresu geografii w Lipsku.

Nie ukończył jej, ale rozwinął owocną działalność „nauczycielską”, zresztą już od 1880 r., a w latach 1882-1910 był wykładowcą „Uniwersytetu Latającego” oraz Towarzystwa Kursów Naukowych. Instytucje te nie zapewniały jednak warunków dla działalności naukowej i wychowawczej na poziomie wyższym. Pomimo tego W. Nałkowskiemu udało się opracować kilka znakomitych podręczników geografii, spośród których wyróżniały się *Zarys geografii powszechnej* (1887) oraz *Geografia fizyczna* (1904). Drugi z wymienionych przez kilkadziesiąt lat spełniał rolę podręcznika na poziomie uniwersyteckim; jego następne wydania (1919, 1922) były „przejrzane i uzupełnione” przez prof. L. Sawickiego. Wysoką rangę należy przypisać monograficzno-podręcznikowemu opracowaniu *Polska: obraz geograficzny Polski historycznej* (1888), wydrukowanemu w 8 tomie „Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego”. Powstało ono przecież 40 lat wcześniej niż *Kurs geografii Polski* S. Lencewicza i zawierało wiele cennych myśli świadczących o tym, że ten „gabinetowy geograf” wiele zagadnień ujmował lepiej niż uczeni z uniwersyteckimi patentami. Zwrócę w szczególności uwagę na dyskusję naukową i owocną krytykę koncepcji jednokrotnego zlodowacenia ziem polskich, uzasadnianą wówczas przez uniwersyteckiego geologa J. Siemiradzkiego. Wypowiedział się także przeciwko przecenianiu roli siły Coriolisa w kształtowaniu niektórych cech rzeźby lądów, o czym dziesięć lat później obszerniej pisał E. Romer w swojej rozprawie habilitacyjnej.

W pierwszym okresie w dwu uniwersyteckich Katedrach Geografii, zorganizowanych zresztą nie przez geografów z „pierwszego łoża”, powstały warunki do studiów wyższych oraz prowadzenia badań naukowych i kształcenia kadry samodzielnych pracowników (docentów). Pierwsi wykształceni w polskich uniwersytetach docenci i profesorowie geografii zajmowali się głównie problematyką fizycznogeograficzną, ze szczególnym uwzględnieniem geomorfologii. Tej preferencji badawczej sprzyjało zapewne opracowanie *Atlasu Geologicznego Galicji 1:75000* (drukowany w latach 1885-1913), ale raczej nie była to cecha wyróżniająca powstającą dopiero geografii polską. Dla uzasadnienia szczególnej roli geomorfologii w rozwoju ówczesnej geografii wystarczy wymienić dwu najwybitniejszych geografów europejskich, tzn. A. Pencka i E. de Martonne’a, oraz W.M. Davisa spośród amerykańskich.

Porównanie osiągnięć dwu ówczesnych ośrodków uniwersyteckiej geografii zdaje się świadczyć, że w zakresie kształcenia kadry naukowej wyżej należy ocenić ośrodek lwowski. Natomiast z punktu widzenia osiągnięć w zakresie geomorfologii pierwszeństwo przyznałbym ośrodkowi krakowskiemu. Wyniki badań geomorfologicznych L. Sawickiego w Karpatach, częściowo uzupełnione przez J. Smoleńskiego, miały bowiem chyba większe znaczenie dla rozwoju naszej geografii fizycznej niż studia

E. Romera nad asymetrią dolin i wpływem lodowców górskich na rzeźbę<sup>3</sup>. Odrębnie należy oceniać osiągnięcia E. Romera w zakresie kartografii geograficznej, które miały wyjątkowe znaczenie dla dydaktyki szkolnej oraz ze społeczno-politycznego punktu widzenia.

## Okres międzywojenny

W okresie tym, oprócz dwu okrzepłych już galicyjskich ośrodków geografii uniwersyteckiej, powstały trzy następne: w Warszawie, Poznaniu i Wilnie.

Katedrę Geografii w Uniwersytecie Warszawskim (UW) zamierzano uruchomić już w okresie I wojny, proponując w 1917 r. na jej kierownika E. Romera, profesora ULw, co oczywiście było nie do zaakceptowania dla okupacyjnych władz niemieckich, ze względu na aferę związaną z wydrukowaniem *Geograficzno-statystycznego Atlasu Polski* (1916). Jako prawie „pewną” z politycznego punktu widzenia wysunięto więc w 1918 r. kandydaturę L. Sawickiego, profesora UJ, który zaangażował się już w 1917 r. w prace przygotowawczo-organizacyjne (Olszewicz 1968); władze okupacyjne nie akceptowały także tej kandydatury. Na kierownika warszawskiej Katedry Geografii powołano dopiero w 1920 r. Stanisława Lencewicza (1889-1944), który w 1919 r. habilitował się w ULw, pod patronatem E. Romera, na podstawie rozprawy *Morfologia doliny Réchy w Alpach Pennińskich* (przygotował ją w okresie studiów w Szwajcarii, po zakończeniu których S. Lencewicz „uważał się za geologa” – vide opinia B. Olszewicza, 1968, s. 10).

W Uniwersytecie Poznańskim (UP) Katedrę Geografii utworzono w 1919 r., powierzając jej kierownictwo Stanisławowi Pawłowskiemu (1882-1940), który w roku poprzednim był mianowany profesorem nadzwyczajnym przy Katedrze Geografii w ULw.

W Uniwersytecie Wileńskim decyzję o utworzeniu katedry podjęto w 1922 r., ale jej kierownika mianowano dopiero w 1926 r. Został nim Mieczysław Limanowski (1876-1948), który był właściwie geologiem, gdyż pracę doktorską wykonał w 1909 r. pod kierunkiem znanego geologa E. Lugeona; swoją działalność na stanowisku kierownika Katedry Geografii prowadził pomyślnie do 1939 r. dzięki istotnemu wsparciu ze strony ówczesnych geologów wileńskich.

<sup>3</sup> Przy tej porównawczej ocenie pomijam wykład habilitacyjny E. Romera (*Wpływ klimatu na formy powierzchni Ziemi*, 1899), w którym były przedstawione istotne myśli, niestety nie rozwinięte w badaniach własnych. Sądzę, że znaczenie opublikowanego tekstu tego wykładu jest wyraźnie przeceniane (np. w opracowaniu L. Czechówny, 1969, s. 96).



W geografii fizycznej w tym okresie nadal przeważała tematyka geomorfologiczna, podobnie zresztą jak i w innych krajach, co m.in. znalazło wyraz podczas Międzynarodowego Kongresu Geograficznego w Warszawie w 1934 r. (Zierhoffer 1935, s. 4). W poszczególnych ośrodkach sytuacja w tym względzie była różna. Wykształcenie pierwotne i kierunki zainteresowań badawczych kierowników dwu nowych katedr, tzn. warszawskiej i wileńskiej, decydowały o wyraźnej przewadze problematyki geomorfologicznej. W ośrodku poznańskim przewaga geomorfologii nie była tak wyraźna, dzięki rozleglejszym zainteresowaniom prof. S. Pawłowskiego, które „wyniósł” z ośrodka lwowskiego. W „starym” ośrodku lwowskim raczej także przeważała tematyka rozpraw z zakresu geomorfologii (wykonywanych na stopnie naukowe), pomimo iż E. Romer był bardzo zaabsorbowany opracowaniami kartograficznymi, a jego następcą w latach 1933-1939 – prof. August Zierhoffer (1893-1969), w latach 1927-1933 był kierownikiem Katedry Geografii Gospodarczej we Lwowskiej Akademii Handlowej. Najbardziej zróżnicowana była problematyka badawcza w ośrodku krakowskim, w którym zresztą początkowo także przeważały opracowania geomorfologiczne. Można to tłumaczyć tym, że zarówno kierownik pierwszej Katedry Geografii – L. Sawicki, jak i J. Smoleński (1881-1940) – kierownik drugiej katedry, utworzonej w 1922 r., mieli pierwotne wykształcenie z zakresu geologii. Gdy w 1929 r. liderem ośrodka krakowskiego został J. Smoleński, cechujący się tolerancją i życzliwością inspiratorską, tematyka badawcza znacznie zróżnicowała się. Preferencje „kierunkowe” tego ośrodka można zilustrować zestawieniem tematyki prac doktorskich kierowanych przez J. Smoleńskiego: 5 z zakresu geomorfologii, 6 – z klimatologii i 3 – z hydrografii. Zestawienie to można traktować jako oznakę najbardziej zaawansowanego – w skali kraju – rozwoju badań fizycznogeograficznych w Krakowie. Chyba dzięki tym zaletom charakterologicznym J. Smoleński przyczynił się także do rozwoju w ośrodku krakowskim kierunku antropogeograficznego (habilitacja W. Kubijowicza w 1929 r. i W. Ormickiego w 1930 r., a częściowo także habilitacja S. Leszczyckiego, która pod względem formalnym zakończona została dopiero w 1945 r.).

W zakresie dydaktyki w okresie międzywojennym ośrodek krakowski miał największe osiągnięcia. Świadczy o tym zestawienie ilościowe wydanych dyplomów magisterskich z geografii: najmniej uzyskali ich absolwenci warszawskiej katedry geografii, tzn. 34, oraz wileńskiej – około 30 (?), zaś poznańskiej – około 120 (?), a krakowskiej – 229 (Babicz 1995). Dla ośrodka lwowskiego takiego zestawienia nie znalazłem; oceniam, że magistrów geografii z ULw było o połowę mniej niż z UJ. Wyraźna przewaga ośrodka krakowskiego wiązała się zapewne z walorami preferencyjnymi Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz samego Krakowa. Nie

bez znaczenia mogły być jednak przy tym czynniki subiektywne. Wiadomo bowiem, że wielu studentów, rozpoczynających studia geograficzne w UW, po zderzeniu z wybuchowym i despotycznym temperamentem prof. S. Lencewicza, „uciekało” z Warszawy. Jeden z najbardziej wiernych jego uczniów wspominał po latach o „buncie” kilkunastoosobowej grupy, która w 1931/32 r. zdecydowała się przenieść właśnie do Krakowa (Kondracki 1991, s. 45), gdzie usposobienie J. Smoleńskiego mogło być magnesem przyciągającym. W rezultacie takich m.in. okoliczności kadra nauczycieli geografii w szkolnictwie średnim w okresie międzywojennym pochodziła chyba głównie z ośrodka krakowskiego. Na potrzeby tego szkolnictwa w Krakowie były drukowane liczne podręczniki i atlasy geograficzne (wydawnictwo „Orbis”); pod tym względem jednak przeważał Lwów (wydawnictwo „Atlas”).

Współpraca między uniwersyteckimi ośrodkami geograficznymi raczej nie układała się dobrze, co można byłoby tłumaczyć świeżą spuścizną z okresu zaborów. Przy bliższej analizie okazuje się jednak, że stosunki były bardziej skomplikowane. Tak więc, pomimo iż od 1918 r. istniało Polskie Towarzystwo Geograficzne z siedzibą w Warszawie, założone zostały dwa inne, a mianowicie we Lwowie (1926) i Poznaniu (1928). Dwa najstarsze ośrodki geograficzne, tzn. galicyjskie, rywalizowały nie tylko o „palmę pierszeństwa”. W latach 20. obaj najwybitniejsi geografowie polscy, a mianowicie E. Romer (Lwów) i L. Sawicki (Kraków), byli głównymi właścicielami konkurujących ze sobą firm wydawniczych („Atlas” i „Orbis”). W rezultacie między dwoma głównymi ośrodkami raczej nie było „przepływu i wymiany” w sensie koncepcyjnym i kadrowym. Po śmierci L. Sawickiego w 1928 r. władze UJ proponowały E. Romerowi objęcie kierownictwa Instytutu Geografii; złożył on w związku z tym wizytę w gmachu przy ul. Grodzkiej 64 w Krakowie, ale propozycji nie przyjął (Leszczycki 1991). Obiektywnie można byłoby sądzić, że E. Romer mógł przenieść się ze Lwowa, gdzie w Uniwersytecie miał już wówczas potencjalnego następcę (A. Zierhoffer, habilitowany w 1922 r. i później w 1933 r. mianowany profesorem nadzwyczajnym geografii ULw); zresztą przecież już po paru latach zrezygnował ze stanowiska w ULw, przeszedł na wcześniejszą emeryturę i zajął się „swoim” Instytutem Kartograficznym (Książnicą „Atlas”). Nie udało się także zorganizować bliższej współpracy na forum Komisji Geograficznej PAU (przewodniczącym był E. Romer a sekretarzem L. Sawicki); była ona mało aktywna w odróżnieniu od Komisji Fizjograficznej PAU.

Bodajże jedyna bardziej istotna wymiana personalna między Lwowem i Krakowem w zakresie geografii wiązała się z osobą Waleriana Łozińskiego (1880-1944). W 1902 r. uzyskał on promocję doktorską u zna-

nego geologa R. Zuberą w ULw, ale później najwięcej uwagi poświęcał problematyce geomorfologicznej; w 1909 r. miał otwarty przewód habilitacyjny i mógł być potencjalnym kontrkandydatem E. Romera na stanowisko kierownika Katedry Geografii po A. Rehmanie (przeciwko kandydaturze E. Romera, habilitowanego przecież już w 1899 r., ostro występowały organizacje ukraińskie). Plany, jakie mógł mieć w tym względzie W. Łoziński, stały się nieaktualne ze względu na niepomyślny przebieg kolokwium habilitacyjnego (Kosiek 1973). Wypada zwrócić uwagę, że wydarzyło się to w 1909 r., gdy W. Łoziński wprowadził do literatury pojęcie „peryglacjał”, które przecież później „zrobiło wielką karierę”. W sprawie tego kolokwium nie bez wpływu były zapewne, publikowane w „Kosmosie”, recenzje E. Romera ostro i bez pardonowo krytykującego osiągnięcia naukowe młodego pretendenta do docentury. Opinia E. Romera zadecydowała także o odrzuceniu w 1923 r. kandydatury W. Łozińskiego na stanowisko kierownika Katedry Geografii organizowanej w Uniwersytecie Wileńskim (Harasimiuk 1998). Nie mając szans na kierunku geograficznym, W. Łoziński habilitował się w 1926 r. w zakresie geologii w UJ i został tam w 1928 r. kierownikiem Katedry Gleboznawstwa.

Inne okoliczności zadecydowały o dość incydentalnej zresztą wymianie między Krakowem i Warszawą, zasługującej jednak na wyraźne odnotowanie. Gdy po śmierci L. Sawickiego kierownikiem Katedry Geografii i dyrektorem Instytutu Geografii UJ został J. Smoleński, do objęcia zwolnionej przez niego Katedry Geografii Fizycznej (w okresie międzywojennym ośrodek krakowski był jedynym z dwoma Katedrami Geografii na jednym Wydziale!) zaproszono B. Zaborskiego z Warszawy. Skorzystał on z tego zaproszenia m.in. zapewne dlatego, że współpraca z prof. S. Lencewiczem nie układała się dobrze (Kondracki 1991, s. 64-65). Habilitował się więc B. Zaborski w UJ w 1930 r., na podstawie wykonanej w Warszawie rozprawy pt. *Studia nad morfologią dyluwium Podlasia i terenów sąsiednich*. Kierownikiem Katedry Geografii Fizycznej w UJ był jednak tylko do 1933 r., gdyż padła ona ofiarą ministerialnej redukcji etatów, podobno spowodowanej kryzysem ekonomicznym. Tak więc B. Zaborski musiał powrócić do Warszawy, gdzie od 1936 r. był profesorem antropogeografii w Wolnej Wszechnicy Polskiej, a od 1938 r. kierownikiem Zakładu Antropogeografii na Wydziale Humanistycznym UW. W 1938 r. asystentem u B. Zaborskiego był A. Wrzosek, uczeń J. Smoleńskiego, doktoryzowany w 1933 r. po przedstawieniu rozprawy *Z badań nad zjawiskami krasowymi Tatr polskich*. W rezultacie krakowskich i warszawskich kontaktów między tymi dwoma geomorfologami powstała bardzo wysoko oceniana monograficzno-podręcznikowa *Antropogeografia* (obszerny, wydany w 1939 r. tom *Wielkiej Geografii Powszechnej*). Przykład

ten świadczy wymownie, że w okresie międzywojennym nie było jeszcze wyraźnego rozgraniczenia między geografią fizyczną i społeczno-gospodarczą. Jak więc oceniać oddzielnie te dwa zasadnicze działy geografii?

Nienajlepsze były chyba także stosunki między ośrodkiem lwowskim i warszawskim; wydaje się, że dość wyraźnie „iskrzyło” na linii E. Romer i S. Lencewicz, pomimo iż pierwszy patronował habilitacji drugiego. W rezultacie w 1926 r. geografowie lwowscy założyli własne Towarzystwo Geograficzne, niezależne od istniejącego od 1918 r. „warszawskiego” Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Dość osobliwym świadectwem rywalizacji i animozji personalnych oraz dzielnicowych jest dotychczas „nieprzenikalna” różnica w określaniu istotnej formy rzeźby terenu; traktowana zapewne jako galicyjska „terasa” była systematycznie zamieniana – bez zgody autorów (!) – na „taras” w „Przeglądzie Geograficznym” redagowanym przez S. Lencewicza.

Nie było więc łatwo rozwijać współpracę w skali ogólnopolskiej, do czego usiłował nawoływać w latach 30. w szczególności J. Smoleński (Flis 1988). Dzielnicowe i „międzyośrodkowe” antagonizmy uzewnętrzniały się także bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. Podkreślam to już w tym rozdziale, przekraczając ramy czasowe, gdyż niektóre poczynania z 2. połowy lat 40. niejako „zamykały” dzieje polskiej geografii międzywojennej. Tak więc w roku akademickim 1945/46 E. Romer – zaczynający studia geograficzne w latach 1889-1891 w Krakowie, twórca lwowskiej szkoły geograficznej, wyraźnie podkreślający cechy jej odrębności – pomimo zaawansowanego wieku emerytalnego był dyrektorem Instytutu Geografii UJ. Decyzja w tej sprawie miała bardzo istotne znaczenie dla geografii polskiej, gdyż umożliwiła przeprowadzenie w UJ habilitacji 7 pracowników naukowych (w tym 5 w zakresie geografii fizycznej!), którzy rozpoczynali swoje kariery naukowe w latach 30. Romer spełnił w ten sposób obowiązek obywatelski i narodowy, ale nadal pozostał geografem „lwowskim”. Gdy bowiem w 1947 r. wznowił swoją działalność na stanowisku przewodniczącego Narodowego Komitetu Geograficznego PAU, na swoich dwu zastępców powołał A. Zierhoffera i J. Czyżewskiego, a na sekretarza – J. Wąsowicza (Leszczycki 1991, s. 120).

Badania naukowe krakowskiego ośrodka w zakresie geografii fizycznej w okresie międzywojennym obejmowały przede wszystkim ziemie polskie; pod tym względem, szczególnie w latach 30., nie różnił się on od pozostałych ośrodków. Wynikało to nie tylko ze stosunkowo skromnych tradycji oraz „szczupłości” kadrowej, ale także z konieczności nadrabiania wielkich zaniedbań i zapelniania różnych luk w zakresie znajomości dużej części ziem II Rzeczypospolitej. Częściowo tłumaczy to zapewne znaczne rozproszenie tematyki badawczej, wynikające zresztą przede

wszystkim z indywidualnych cech charakterologicznych oraz ambicji liderów „ośrodkowych”. Największe osiągnięcia w badaniach obszarów zagranicznych miał L. Sawicki; pomimo młodego wieku miał on zapewne wielkie ambicje w tym zakresie, o czym zdaje się świadczyć chęć objęcia funkcji kierownika Katedry Geografii w stolicy odradzającego się w 1918 r. państwa. Bardzo dynamiczny i znakomity organizator, podejmował na znaczną skalę ekspedycyjne badania na Półwyspie Bałkańskim i w Azji Mniejszej. Przedwczesna śmierć w 1928 r. nie pozwoliła mu zrealizować planu wyprowadzenia geografii polskiej „na szersze wody” w skali międzynarodowej. Jego następcą w Krakowie, a także kierownicy pozostałych ośrodków w okresie międzywojennym nie wykazali w takich badaniach aktywności zasługującej na odnotowanie.

Postępy w badaniach ziem polskich umożliwiły zaprezentowanie osobliwości regionalnych II Rzeczypospolitej na dwu wielkich międzynarodowych imprezach naukowych, a mianowicie: na zorganizowanym w 1927 r., głównie przez ośrodek krakowski pod kierunkiem L. Sawickiego, II Zjeździe Geografów i Etnografów Słowiańskich, który oceniano jako wielkie osiągnięcie osobiste głównego organizatora (Goetel 1968, s. 95) oraz na zorganizowanym w 1934 r. przez geografów polskich, pod przewodnictwem E. Romera, Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Warszawie, ze szczególnie udaną prezentacją polskiego dorobku w zakresie kartografii podstawowej („topograficznej”) i tematycznej, dzięki czemu zapewne główny organizator został wybrany na drugą kadencję wiceprzewodniczącym Międzynarodowej Unii Geograficznej (Zierhoffer 1935, s. 9). Jako duże osiągnięcie osobiste trzeciego spośród najwybitniejszych geografów polskich tego okresu – S. Lencewicza, należałoby chyba wymienić monograficzno-podręcznikowy tom *Polska*, wydany w 1937 r. w ramach *Wielkiej Geografii Powszechnej*; stanowił on nową i znacznie rozbudowaną wersję *Kursu geografii Polski* z 1922 r., który w okresie międzywojennym był jedynym w tym zakresie podręcznikiem na poziomie uniwersyteckim.

## Okres po II wojnie światowej

Po zakończeniu wojny z pięciu ośrodków geografii uniwersyteckiej w nowych granicach państwowych pozostały trzy: krakowski, poznański i warszawski. W 1944 i 1945 r. zostały zorganizowane cztery inne w powoływanych do życia nowych uniwersytetach polskich: w Lublinie (1944), Łodzi (1945), Toruniu (1945) i Wrocławiu (1945/46).

W trzech starych ośrodkach, w których przed wojną zarysowało się zróżnicowanie specjalizacyjne, uruchomiono kilka katedr geograficznych. W Krakowie, w ramach Instytutu Geografii, zorganizowano dwie kate-

dry, a mianowicie Geografii Ogólnej i Geografii Fizycznej, tzn. odtworzono układ, który istniał w UJ w latach 20.; po parokrotnych zmianach na stanowisku dyrektora Instytutu sytuacja ustabilizowała się w tym względzie przy końcu 1949 r., gdy nominację na to stanowisko otrzymał prof. Mieczysław Klimaszewski (1908-1995), uczeń J. Smoleńskiego. W Poznaniu zorganizowano także dwie katedry: Geografii Ogólnej i Geografii Gospodarczej; dyrektorem Instytutu został w 1945 r. prof. A. Zierhoffer, przesiedlony ze Lwowa. W Warszawie reaktywowano w 1945 r. tylko przedwojenny Zakład Geograficzny, który organizował geolog doc. S.Z. Różycki, a Katedrę Antropogeografii reaktywowano w 1947 r., powierzając jej kierownictwo przeniesionemu z Krakowa prof. Stanisławowi Leszczykiem (1906-1997), który w 1951 r. zorganizował Instytut Geografii UW składający się z czterech katedr.

Najbardziej rozwinięta struktura organizacyjna geografii zarysowała się jednak już w 1945/46 r. w nowym ośrodku we Wrocławiu, gdzie utworzono cztery katedry, w tym dwie obsadzone przez profesorów wywodzących się z ośrodka lwowskiego (J. Czyżewski i J. Wąsowicz), oraz z poznańskiego (B. Olszewicz) i z krakowskiego (M. Klimaszewski). W każdym z pozostałych trzech nowych ośrodków powołano tylko jedną Katedrę Geografii. Kierownikami zostali profesorowie: w Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie – Adam Malicki (1907-1980), uczeń E. Romera; w Uniwersytecie Łódzkim – Jan Dylak (1905-1973), wywodzący się z Poznania uczeń archeologa J. Kostrzewskiego oraz geografa S. Pawłowskiego; w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu – Rajmund Galon (1906-1986), uczeń S. Pawłowskiego.

Odpowiednio do szybko rosnącej po wojnie liczebności adeptów uniwersyteckich studiów geograficznych, we wszystkich ośrodkach organizowano nowe katedry/zakłady. W rezultacie w połowie lat 50. istniały instytuty lub zespoły katedr geograficznych, obejmujące po kilka jednostek organizacyjnych wyodrębnianych w randze zakładów. Pod tym względem chyba najbardziej konserwatywnym okazał się ośrodek najstarszy, tzn. krakowski (tylko trzy jednostki organizacyjne!). W ciągu 10 lat dorobiliśmy się więc licznej kadry geografów uniwersyteckich, ukształtowanych w wyniku ożywionej, powojennej wymiany międzyośrodkowej i zasilonych przez tych, którzy pracowali wcześniej „na potrzeby praktyki”. Powstały więc nowe, potencjalne możliwości rozwoju geografii w ogólności, w tym szczególnie geografii fizycznej, czego nie trzeba podkreślać, gdyż wynika niejako z formalnego, chociaż niepełnego, zestawienia nazwisk kierowników/liderów poszczególnych ośrodków. Powstały także instytucje koordynujące działania geografów i organizujące poczynania w skali ogólnopolskiej, a mianowicie „zjednoczone” w 1946 r. Polskie

Towarzystwo Geograficzne, a szczególnie Instytut Geografii PAN dysponujący od 1953 r. znaczną częścią „centralnych” funduszy na realizację tych poczynań.

Jak – według mojej oceny – możliwości te były wykorzystane? Przedstawię to w ujęciu innym niż dla poprzednich okresów, a mianowicie branżowym, z wyeksponowaniem ośrodka krakowskiego.

Według podziału branżowego, czy raczej specjalizacyjnego, w naszej literaturze oprócz ujęć ogólnych fizycznogeograficznych wyróżnia się: geomorfologię, hydrografię/hydrologię, klimatologię, pedogeografię i biogeografię. Przegląd należałoby zacząć od geografii fizycznej ogólnej (kompleksowej), która jednakże od wielu lat zdecydowanie nie nadąża za rozwojem dyscyplin branżowych. Zwracał na to uwagę S. Kozarski (1987), który według danych ankietowych z 1986 r. następująco „zaszufladkował” 324 krajowych „geografów fizycznych” (z Instytutu PAN-owskiego, ośrodków uniwersyteckich oraz innych szkół wyższych), według „dyscyplin” (udział podany w odsetkach): geografia fizyczna kompleksowa 19,4; geomorfologia i paleogeografia 37,0; hydrologia geograficzna 18,5; klimatologia 17,9; geografia gleb 2,8 i biogeografia 4,3. Sądzę, iż według tego opracowania udział geografii fizycznej kompleksowej był wyraźnie zawyżony. Według *Bibliografii geografii polskiej*, w latach 1985-1992 średnia roczna liczba publikacji, zaliczanych do poszczególnych działów, przedstawiała inny obraz, a mianowicie (w nawiasie udział w procentach): geografia fizyczna kompleksowa 20 (5,2), paleogeografia z geomorfologią 155 (40,2), hydrologia (z limnologią włącznie) 105 (27,2), klimatologia (z agroklimatologią włącznie) 73 (18,9), geografia gleb (z erozją gleb) 7 (4,4) i biogeografia 16 (4,1). Tak duża dysharmonia w rozwoju polskiej geografii fizycznej jest szczególnie rażąca w zestawieniu z angielską czy chyba przede wszystkim rosyjską.

Podkreślam, że tekst trzeciego rozdziału ujęty jest inaczej niż dwu poprzednich, m.in. dlatego, iż dla wielu „zawodowo czynnych” geografów powojenne tło ogólnopolskie znane jest w dużej mierze z autopsji. Bardziej istotne jest zresztą to, że stan i osiągnięcia polskiej geografii fizycznej w tym okresie były wielokrotnie prezentowane przez samych geografów, a nie tylko przez historyków nauki. Zainteresowanych odsyłam w szczególności do ostatniej prezentacji, przedstawionej w artykule S. Kozarskiego (1987), pt. *Stan i perspektywy rozwoju geografii fizycznej w Polsce*.

# Specjalizacje branżowe w zakresie geografii fizycznej

## Geomorfologia

W Uniwersytecie Jagiellońskim w połowie lat 50. istniały dwie Katedry Geografii, z których interesująca nas w omawianym kontekście dzieliła się na Zakład Geografii Fizycznej oraz Zakład Klimatologii i Meteorologii. Kierownik pierwszego, a równocześnie dyrektor Instytutu, niezwykle aktywny i ambitny, bardzo szybko rozwinął działalność istotną dla geografii polskiej w ogólności, a przede wszystkim w zakresie geomorfologii. Profesor M. Klimaszewski był wówczas zdecydowanie wyróżniającym się geomorfologiem – uczniem nie tylko J. Smoleńskiego, ale także wybitnego geologa J. Nowaka. W 1951 r., na I Kongresie Nauki Polskiej, przedstawił koncepcję szczegółowego kartowania geomorfologicznego w skali ogólnopolskiej, co zresztą postulował już wcześniej J. Smoleński (1919) w artykule *O potrzebach nauki polskiej w zakresie geografii fizycznej*. W bardziej rozwiniętej postaci koncepcja ta była opublikowana dwa lata później (Klimaszewski 1953). Rzeźba miała być przedstawiana na mapach kompleksowo, z uwzględnieniem cech morfograficznych, genetycznych i chronologicznych. Według mojej opinii na ukształtowanie koncepcji takiej mapy bardzo duży wpływ miała współpraca M. Klimaszewskiego z geologami; pierwowzorem mogła być *Geomorfologiczna mapa Czarnohory* w skali 1:25 000, opracowana przez znanego geologa B. Świderskiego (1938), profesora UJ. Idea szczegółowego kartowania geomorfologicznego spotkała się z dużym zainteresowaniem za granicą. Profesor M. Klimaszewski w latach 1960-1968 był przewodniczącym Podkomisji Kartowania Geomorfologicznego MUG; pod jego kierunkiem opracowano legendę do szczegółowej mapy geomorfologicznej w skali światowej (Klimaszewski red. 1968). Kartowanie wpłynęło bardzo korzystnie na rozwój naszej geomorfologii. Świadczą o tym w szczególności: dwutomowa *Geomorfologia Polski* (Klimaszewski red. 1972, Galon red. 1972) oraz *Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski* w skali 1:500000 (1980).

Dla wielu geomorfologów polskich materiały zgromadzone w trakcie kartowania geomorfologicznego stanowiły podstawę monograficznych opracowań problemowych, ważnych z punktu widzenia ich karier osobistych. Uwaga ta odnosi się chyba w najmniejszym stopniu do tych, którzy pozostali w UJ, po wyodrębnieniu się w 1953 r. Pracowni Fizjograficznej PAN, przekształconej później w dzisiejszy Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn PAN w Krakowie. W Zakładzie Geomorfologii UJ pozostał stosunkowo nieliczny zespół, zajmujący się głównie dydaktyką; nie był więc w stanie włączyć się do uprawiania problematyki z za-



kresu innych ważnych nurtów geomorfologii. W szczególności można tu wymienić geomorfologię klimatyczną; w niektórych ośrodkach już w latach 50. osiągnięto w tym zakresie istotne – nie tylko w skali krajowej – wyniki (geomorfologia „peryglaćjalna” – J. Dyliska opracowanie z 1953 r. i „Biuletyn Peryglaćjalny”, wydawany od 1954 r., oraz monograficzne opracowania A. Jahna (1915-1999), drukowane w 1951 i 1975 r.; geomorfologia „glacjalna” – R. Galon red. 1968). W latach 70. i 80. rozwinęto ekspedycyjne, porównawcze badania geomorfologiczne, głównie na Spitsbergenie (strefa glacjalna oraz peryglaćjalna w odmianie oceanicznej) oraz w Mongolii (strefa półpustyń umiarkowanych w odmianie kontynentalnej). Geomorfologowie z UJ usiłowali włączyć się do tego nurtu (np. *Rzeźba i modelowanie gór wysokich strefy suchej na przykładzie Hindukuszu Munjan* L. Kaszowskiego, 1985), a badania geomorfologiczne na Spitsbergenie prowadził prof. Z. Czeppe, kierownik Zakładu Geografii Fizycznej UJ.

W ostatnich dziesięcioleciach rozwijają się szczególnie badania paleogeomorfologiczne, czego formalnym świadectwem są m.in. nowe, zmienione nazwy wcześniej już działających jednostek, takich jak: Instytut Badań Czwartorzędu UAM, Zakład Badań Czwartorzędu UŁ. W Krakowie rozwija się je od dawna w Zakładzie PAN-owskim. Można się zastanawiać, czy prof. M. Klimaszewski – który przecież w 1978 r. opublikował monumentalny podręcznik *Geomorfologia* – nie doceniał tych nowych nurtów rozwoju geomorfologii w UJ, czy też sądził, iż można zadowolić się ich uprawianiem w Zakładzie PAN-owskim. Pytanie jest raczej retoryczne, ale trudno byłoby go nie postawić, gdy się omawia rozwój geomorfologii w UJ na tle ogólnopolskim. Po przejściu prof. M. Klimaszewskiego na emeryturę w Zakładzie Geomorfologii UJ zmierzano do „...wypracowania dalszego kierunku rozwoju badań geomorfologicznych” (Izmałłow, Krzemień 1999, s. 39). Zajmowano się w szczególności studiowaniem wybranych procesów rzeźbotwórczych oraz ich zróżnicowania piętrowego; w tym zakresie podejmowano badania porównawcze za granicą i wykonano rozprawę habilitacyjną (K. Krzemień: *Dynamika wysokogórskiego systemu fluwialnego na przykładzie Tatr Zachodnich*, 1991). W ostatnich latach na znacznie szerszą skalę podjęto badania współczesnych procesów rzeźbotwórczych, a także studia paleogeomorfologiczne.

## Hydrografia/hydrologia

Tematyka hydrologiczna do 1970 r. rozwijana była w Zakładzie Geografii Fizycznej; przeważały wówczas zdecydowanie zagadnienia związane z kartowaniem hydrograficznym, które organizował – równoległe z kartowaniem geomorfologicznym – prof. M. Klimaszewski.

W ośrodku krakowskim zorganizowano opracowanie instrukcji takiego kartowania, realizowanego w skali krajowej. Dzięki temu, że pod względem formalnym kartowanie zostało przerwane („zawieszone”) w 1967 r., zajęto się innymi problemami, także zresztą istotnymi w skali ogólnopolskiej. Pierwsze znaczące opracowanie problemowe, pt. *Typy reżimów rzecznych w Polsce* (1971), stanowiła rozprawa habilitacyjna Ireny Dynowskiej (1929-1995), której powierzono kierownictwo Zakładu Hydrografii UJ, wyodrębnionego w 1971 r. Istotne były także badania zmienności odpływu w dorzeczu górnej Wisły A. Dobii (1981); zamierzał on później rozszerzyć zakres przestrzenny swoich zainteresowań, podejmując próbę syntezującego ujęcia zmienności bilansu wodnego w Polsce, przy zastosowaniu nowoczesnych technik obliczeniowych. Wiele uwagi poświęcono także badaniom reżimu płytkich wód w Polsce; ich wyniki stanowiły podstawę przewodu habilitacyjnego W. Chełmickiego (1991). Inspirujące i rozbudzające zainteresowanie w innych ośrodkach były wyniki badań nad czynnikami antropogenicznymi kształtowania stosunków wodnych; podsumowano je w zbiorowym, ogólnopolskim opracowaniu pt. *Przemiany stosunków wodnych w Polsce w wyniku procesów naturalnych i antropogenicznych* (Dynowska red. 1993). Pracownicy Zakładu nawiązali cenne kontakty zagraniczne oraz uczestniczyli w badaniach ekspedycyjnych w Mongolii w latach 70. oraz na Spitsbergenie w latach 80. Jeśli dodamy do tego fakt włączenia się w 1983 r. do wznowionego – w ramach organizacyjnych CUGiK – wydawania szczegółowej mapy hydrograficznej Polski, to stwierdzimy, że hydrołodzy z UJ na przełomie lat 80. i 90. odgrywali ważną rolę w skali ogólnopolskiej.

W 1991 r. zginął w Tatrach Antoni Dobija, a w 1995 r. zmarła Irena Dynowska. Obecny kierownik Zakładu (Wojciech Chełmicki) zmierza m.in. do intensyfikacji studiów terenowych ze szczególnym wykorzystaniem aparaturowego wyposażenia Stacji Naukowej w Łazach, należącej do najlepiej wyposażonych i funkcjonujących geograficznych stacji terenowych w Polsce. Od 1986 r. prowadzone są w tej Stacji m.in. stacjonarne pomiary hydrometryczne oraz specjalistyczne analizy wód opadowych i rzecznych; w ostatnich latach podjęto także badania procesów denudacji za pomocą radioaktywnych „znaczników” izotopów cezu.

## Klimatologia

Zakład Klimatologii i Meteorologii UJ wyodrębniono formalnie w 1952 r., powierzając jego kierownictwo doc. W. Milacie. Zajmował się on zróżnicowaniem klimatycznym Polski, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień dynamiki atmosfery; zmarł jednak w 1954 r. i nie zdążył

rozwinąć swoich badań na większą skalę. Kurator opiekujący się Zakładem w następnym dziesięcioleciu zobowiązany był głównie do zapewnienia ciągłości realizacji obowiązków dydaktycznych. Sytuacja zmieniła się zasadniczo dopiero w 1965 r., gdy kierownikiem Zakładu został Mieczysław Hess (1931-1993). Habilitował się on na podstawie rozprawy *Piętra klimatyczne w polskich Karpatach Zachodnich* (1965), która określiła kierunki współczesnej klimatologii naszych obszarów górskich. Przedstawione w niej algorytmy zależności elementów meteorologicznych od wysokości bezwzględnej są stosowane dotychczas, a nawet „...zyskały jeszcze na wartości w dobie stosowania technik GIS, gdyż dzięki nim możliwe są dalsze studia dotyczące wzorców przestrzennych zróżnicowania klimatu w różnych grupach górskich” (Obrębska-Starkłowa, Trepieńska 1999, s. 152). Ta tematyka badawcza jest chyba nadal perspektywiczna, m.in. dzięki temu, że Zakład ma na Pogórze Karpackim możliwości badań na Stacji Naukowej IG UJ (w Gaiku-Brzezowej) i dysponuje wieloletnią serią pomiarową. Równoległe z badaniami nad zróżnicowaniem piętrowym, w latach 60. podjęto szczegółowe studia terenowe (z ekspedycyjnymi włącznie) stosunków klimatycznych, w zależności od środowiska przyrodniczego w Karpatach i w pasie wyżyn południowopolskich. Wyniki ich były podsumowane w szczególności w rozprawie *Stosunki termiczne Beskidu Niskiego: metoda charakterystyki reżimu termicznego* (Hess, et al. 1977). Ten nurt reprezentowała także druga, wykonana w Zakładzie rozprawa habilitacyjna, pt. *Typologia i regionalizacja fenologiczno-klimatyczna na przykładzie dorzecza górnej Wisły* (Obrębska-Starkłowa 1977). Wiele uwagi poświęcono także kartowaniu terenowemu w skalach szczegółowych, wykonując przy tym liczne opracowania dla potrzeb praktyki. Zajmowano się „klimatologią urbanistyczną” na przykładzie obszaru miasta Krakowa. Podjęto bardzo istotne, szczegółowe studia nad składowymi bilansu radiacyjnego; ten zakres reprezentuje w szczególności rozprawa habilitacyjna *Bilans promieniowania słonecznego w dorzeczu górnej Wisły* (Olecki 1989).

W ostatnich dziesięcioleciach na znaczną skalę rozwinięto szczegółowe badania zmian elementów meteorologicznych w ciągu paru ostatnich stuleci; bardzo istotną rolę odegrały przy tym archiwalne dane dotyczące wyników pomiarów prowadzonych w Krakowie, przekazane do Zakładu w 1972 r. z Obserwatorium Astronomicznego UJ. Przy analizach materiałów archiwalnych początkowo zwracano uwagę głównie na zagadnienie cykliczności wybranych zjawisk; ten kierunek reprezentuje rozprawa pt. *Cykle aktywności Słońca – cykle klimatyczne – cykliczność w przebiegu ciśnienia i temperatury powietrza w Europie* (Trepieńska 1992). W ostatnich latach więcej uwagi poświęcono analizom tendencji zmian „różnookresowych”; wyniki takich badań zespołowych opublikowano w „książkowej” wersji pt. *Wahania klimatu w Krakowie 1792-1995* (Trepieńska red. 1997). Ten-

dencje zmian uwarunkowanych czynnikami cyrkulacyjnymi przedstawiono w innym zespołowym opracowaniu pt. *The diagnosis of climate change in Cracow against a background of circulation and local conditions* (Obrębska-Starkłowa, et al. 1994).

Należy podkreślić, że w problematyce Zakładu Klimatologii i Meteorologii UJ reprezentowane są aktualne nurty rozwojowe klimatologii; „uprawia się” je przy tym z zastosowaniem nowoczesnych technik. Jeśli uwzględnimy przy tym korzystną sytuację kadrową (oprócz kierownika Zakładu – profesora tytularnego, dwóch samodzielnych pracowników naukowych), to stwierdzimy, że krakowski ośrodek klimatologii uniwersyteckiej należy do wyróżniających się swoimi osiągnięciami w skali ogólnopolskiej.

## Pedogeografia

Ta specjalizacja w Krakowie ma interesującą historię. W okresie międzywojennym Uniwersytet Jagielloński miał, bodajże jako jedyny wśród uniwersytetów polskich, Katedrę Gleboznawstwa, utworzoną na Wydziale Rolniczym w 1924 r. Od 1928 r. kierownikiem tej Katedry był, jako zastępca profesora, W. Łoziński, który dwadzieścia lat wcześniej pretendował do docentury w zakresie geografii fizycznej. Na tym stanowisku w latach 1928-1939 był on już jednak mało aktywny; spośród kilku publikacji, z omawianego w tym rozdziale zakresu, wymienilibym tylko *Mapę gleb województwa tarnopolskiego* (Łoziński 1933). Ta Katedra Gleboznawstwa od pięćdziesięciu lat znajduje się jednak w ramach organizacyjnych Akademii Rolniczej w Krakowie.

Dopiero w 1990 r. w Instytucie Geografii UJ wyodrębniono Pracownię Gleboznawstwa, przemianowaną w 1995 r. na Zakład Gleboznawstwa i Geografii Gleb, którego kierownikiem jest prof. S. Skiba. Ten Zakład ma więc tradycję „skromniejszą” niż analogiczne jednostki związane z uniwersyteckimi ośrodkami geograficznymi w Lublinie, Warszawie i Łodzi. Aby tło ogólnopolskie było pełniejsze, do tego rejestru należy dodać Zakład Gleboznawstwa w Instytucie Ekologii i Ochrony Środowiska na kierunku biologicznym UMK w Toruniu. Wśród tych wymienionych Zakład Gleboznawstwa UMK zajmuje czołowe miejsce; opracowano w nim m.in. najnowszy podręcznik *Geografia gleb* (Bednarek, Prusinkiewicz 1997). Profesor S. Skiba ze swoim niezbyt licznym zespołem w Zakładzie Gleboznawstwa i Geografii Gleb UJ, zajmuje się obecnie zagadnieniami „gleboznawstwa przyrodniczego” w kontekście geoekologicznych studiów obszarów górskich oraz badaniami gleb „nalessowych” ze szczególnym uwzględnieniem występujących na stanowiskach archeologicznych.

Pedogeografia jest więc znacznie słabiej rozwinięta niż trzy poprzednio prezentowane specjalizacje. Wydaje się jednak, że winna ona odegrać bardziej istotną rolę. W ramach tej „pogranicznej” specjalizacji można bowiem poświęcić więcej uwagi – niż w dość licznych zakładach gleboznawstwa istniejących w akademiach rolniczych – zagadnieniom gleboznawstwa genetycznego i paleopedologii.

## Biogeografia

Jest to specjalizacja, która winna być chyba lepiej rozwinięta niż pedogeografia. Pod względem formalno-organizacyjnym właściwie jest nieobecna w uniwersyteckich instytutach geograficznych. Można się zastanawiać, czy jest tak pomimo, czy też właśnie dlatego, że te instytuty od lat 50. funkcjonowały głównie w ramach Wydziałów Biologii i Nauk o Ziemi? Chyba tylko w UAM w Poznaniu nieco więcej uwagi biogeografii poświęcał prof. K. Tobolski, który zresztą obecnie – jako kierownik Zakładu Paleoekologii w Instytucie Badań Czwartorzędu UAM – zajmuje się przede wszystkim studiami paleobotanicznymi. Nawet w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN nie ma zakładu wyraźnie eksponującego biogeografię. W Zakładzie Zagospodarowania Środowiska IGiPZ PAN figuruje ona obecnie na końcu rejestru „uprawianych” kierunków badań, chociaż wcześniej odgrywała znacznie większą rolę dzięki pracom prof. W. Matuszkiewicza (*Potencjalna roślinność naturalna Polski: mapa przeglądowa 1:300.000*, 1995). W geografii zachodnioeuropejskiej, czy w szczególności anglosaskiej, sytuacja jest zresztą podobna; chyba tylko w geografii rosyjskiej biogeografia odgrywa znacznie większą rolę.

W uniwersyteckim ośrodku geograficznym w Krakowie sytuacja nie jest wyjątkowa; biogeografia nie jest w nim reprezentowana.

## Specjalizacje ogólne w zakresie geografii fizycznej

Od dawna nie odgrywają one czołowej roli w geografii polskiej. W latach 50. i 60. były one reprezentowane przede wszystkim przez geografię fizyczną kompleksową. Dopiero od lat 70. rozwijana jest na znacznie większą skalę paleogeografia, głównie dzięki studiom nad czwartorzędem, w których geografowie mają wiele do powiedzenia; świadczy o tym struktura organizacyjna oraz skład osobowy Komitetu Badań Czwartorzędu PAN. Tak rozumianą paleogeografię należy zaliczyć do specjalizacji ogólnych, a nie wiązać jej tylko z geomorfologią. Na przełomie lat 80. i 90. publikacji z tego zakresu było znacznie więcej niż z geografii fizycznej kompleksowej. W rejestrze bibliograficznym dla lat 1985-1992 było ich średnio

rocznie 80. Mniej więcej połowa z nich przypadała na paleogeografię w ściślejszym rozumieniu, a pozostałe reprezentowały paleogeomorfologię.

## Geografia fizyczna kompleksowa

Ta specjalizacja wyodrębniła się najwcześniej w ośrodku warszawskim, dzięki pracom prof. Jerzego Kondrackiego (1908-1998), autora akademickiego podręcznika *Geografia fizyczna Polski* (I wyd. 1965, poprzedzone w 1959 r. wersją – autorstwa S. Lencewicz i J. Kondracki – nawiązującą do tomu *Polska przedwojennej Wielkiej Geografii Powszechnej*). Istotne były także prace z ośrodka poznańskiego, a szczególnie prof. Tadeusza Bartkowskiego (1920-1991), autora *Metod badań geografii fizycznej* (1977). Wymienione, „książkowe” publikacje podręcznikowe, a także późniejsza *Kompleksowa geografia fizyczna* (Richling 1992) raczej nie wpłynęły na wyraźniejsze ożywienie badań w zakresie tej specjalizacji.

W Instytucie Geografii UJ geografię fizyczną kompleksową zaczęto wyodrębniać, gdy w 1968 r. utworzono – według nowej formuły – Zakład Geografii Fizycznej. Kierownik tego Zakładu, prof. Zdzisław Czeppe (1918-1991), wcześniej zajmował się głównie problematyką geomorfologiczną; w okresie kierowania Zakładem do 1988 r. angażował się głównie w badania struktury środowiska przyrodniczego oraz zmian następujących pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych. Z tego zakresu wykonane zostały w Zakładzie dwie prace habilitacyjne, a mianowicie: *System relacyjny środowiska przyrodniczego Beskidów...* (Widacki 1989) oraz *Typy środowiska przyrodniczego w zachodniej części Pogórza Karpackiego* (German 1992). Trudno ocenić, w jakim stopniu badania te zmierzają w aktualnym kierunku „ekologii krajobrazu”, inicjowanym w ośrodku poznańskim, a obecnie uprawianym głównie w warszawskim (opracowanie podręcznikowe *Ekologia krajobrazu* A. Richlinga i J. Solona 1998). Wydaje się jednak, że w ośrodku krakowskim są znaczne, potencjalne możliwości modernizacji kompleksowych badań fizycznogeograficznych dzięki temu, że oprócz Zakładu Geografii Fizycznej (kierownik – dr hab. K. German) funkcjonuje bardzo dobrze i nowocześnie wyposażony Zakład Systemów Informacji Geograficznej (kierownik – prof. W. Widacki), a w Zakładzie Kartografii i Teledetekcji (kierownik – dr hab. K. Trafas) opracowuje się – ciągle aktualizowany – *Komputerowy Atlas Województwa Krakowskiego*; być może nie bez znaczenia w tym względzie będą także prace prowadzone w Stacji Naukowej Instytutu Geografii UJ w Łazach.

## Paleogeografia

Rozwojowi tej specjalizacji sprzyjały poczynania Komitetu Badań Czwartorzędu PAN, w których uczestniczyło wielu geografów. Istotnym świadectwem jej wyodrębnienia była monograficzno-podręcznikowa *Paleogeografia holocenu* L. Starkla (1977). Obecnie w wielu uniwersyteckich ośrodkach geograficznych istnieją jednostki organizacyjne, które w swoich nazwach mają „paleogeografię” lub „paleoekologię”; tak jak już podkreślono, liczba publikacji z zakresu paleogeografii jest obecnie znacznie większa niż z geografii fizycznej kompleksowej. W ogólnopolskim zespolonym opracowaniu *Geografia Polski, środowisko przyrodnicze* (Starkel red. 1991), rozdziały paleogeograficzne są ujęte chyba bardziej „spójnie” niż rozdziały odpowiadające geografii fizycznej kompleksowej.

W Instytucie Geografii UJ paleogeografia raczej nie jest reprezentowana i to nie tylko w sensie formalno-organizacyjnym. Ponieważ wydaje się, iż jest to perspektywiczny kierunek rozwoju ogólnych badań fizycznogeograficznych – szczególnie w kontekście studiów nad globalnymi tendencjami zmian relacji człowiek-środowisko przyrodnicze – Koledzy z uniwersyteckiego ośrodka geograficznego w Krakowie na pewno zwrócą uwagę także na tę specjalizację. Wydaje się bowiem, że chociażby ze względu na potrzeby dydaktyki trudno będzie ograniczyć się do wykorzystywania tego, co się dzieje w tym zakresie w Zakładzie PAN-owskim w Krakowie.

## Uwagi końcowe

1. W okresie stu pięćdziesięcioletnich dziejów uniwersyteckiej geografii polskiej następowały – oczywiście uwarunkowane historycznie – duże zmiany pod względem instytucjonalnym, a szczególnie w liczebności etatowych pracowników. Wiązało się z tym generalnie przechodzenie od „jednej geografii” do nauk geograficznych, a właściwie „nauk fizycznogeograficznych” i „nauk społecznogeograficznych”. Postępująca specjalizacja jest oczywiście naturalna i nie należy jej traktować jako „wielkiego nieszczęścia” oraz pretekstu do ciągłego apelowania o integrację geografii. Nie wydaje się istotne i celowe integrowanie natury formalno-organizacyjnej. Należy integrować się wokół rozwiązywanych problemów, aktualnych nie tylko z punktu widzenia rozwoju naszej nauki czy dydaktyki uniwersyteckiej, ale także wynikających z zapotrzebowania społecznego. Geografia nie była i nie powinna być „oderwana od życia”.

2. W geografii polskiej w ogóle, a nie tylko w geografii fizycznej, do II wojny światowej wyraźnie przeważała geomorfologiczna tematyka badawcza. Wynikało to nie tylko z naszej specyfiki rozwojowej; podobnie

było także w krajach o znacznie bogatszych tradycjach badań geograficznych. Wiązało się to w dużym stopniu z tym, że geomorfologia dysponowała bardzo istotnym instrumentem badawczym w postaci szczegółowych i przeglądowych map topograficznych (opracowywanych dla potrzeb wojskowych), wymiennie ilustrujących cechy morfograficzne rzeźby. Na przełomie XIX i XX w. nie bez znaczenia było także bardzo szybkie rozpowszechnienie się koncepcji „cyklu geograficznego”, przedstawionej przez znanego geologa amerykańskiego, W.M. DAVIS (1899); koncepcja ta dawała bowiem „prosty klucz” do genetycznej interpretacji ukształtowania lądów, warunkującego podstawowe cechy krajobrazu przyrodniczego. Nie jest więc chyba przypadkiem, że w pierwszych dekadach XX w. w rozwoju naszej geografii fizycznej tak dużą rolę odegrali ci, którzy zaczęli swoje kariery naukowe na gruncie geologii.

3. W ciągu ostatniego półwiecza podkreślone preferencje rozwoju geomorfologii stają się mniej aktualne. Zdjęcia lotnicze i satelitarne dają bowiem obrazy wymierne w zakresie wszystkich specjalności geografii fizycznej, nie wyłączając dwu najbardziej integrujących, tzn. geografii fizycznej kompleksowej i paleogeografii. Wymienione instrumenty badawcze, a ostatnio lawinowy rozwój systemów informacji (Internet, GIS), ułatwiają kompleksową analizę wszystkich elementów środowiska przyrodniczego oraz ich relacji wzajemnych nie tylko na przykładzie naszego kraju. Otwierają się przecież szerokie perspektywy dla studiów porównawczych na tle ogólnych prawidłowości strefowego i piętrowego zróżnicowania krajobrazowego Ziemi. Do zajmowania się takimi aspektami tematyki badawczej nie jest bowiem konieczna bezpośrednia dostępność rozległych obszarów w skali kontynentalnej, co dawniej zapewniało przeważającą rolę geografom anglosaskim czy rosyjskim. Także badania skromnych śladów zmian środowiska przyrodniczego, zachowanych w osadach geologicznych na naszych ziemiach, można łatwiej prowadzić dzięki możliwościom porównywania ze znacznie dokładniejszymi „bibliami” zmian śledzonymi za pomocą rdzeni osadów głębokomorskich czy pobieranych z lądolodów. Takie studia dają nam obecnie podstawy do śledzenia globalnych tendencji zmian środowiska przyrodniczego, nie tylko dla rytmów geologicznych (megarytmów), ale także rytmów milenijnych, a nawet sekularnych. Mamy więc nowe możliwości rozwijania badań w zakresie geografii fizycznej kompleksowej oraz paleogeografii. Kierunki te należy przy tym określać jako perspektywiczne, ze względu na duże znaczenie praktyczne wiedzy o relacjach wzajemnych między środowiskiem przyrodniczym i człowiekiem, a także o tendencjach do zmian tych relacji.



## Literatura

- Babicz J., 1995, *Geografia* [w:] *Historia nauki polskiej wiek XX: nauki o Ziemi*, Inst. Hist. PAN, Warszawa, 143-193.
- Bartkowski T., 1977, *Metody badań geografii fizycznej*, PWN, Warszawa, 543 s.
- Bednarek R., Prusinkiewicz Z., 1997, *Geografia gleb*, PWN, Warszawa, 287 s.
- Chełmicki W., 1991, *Reżim płytkich wód podziemnych w Polsce*, UJ, Rozpr. Habilit. 218, Kraków, 136 s.
- Czechówna L., 1969, *Historia geomorfologii w Polsce w latach 1840-1939 na tle rozwoju geomorfologii światowej*, Prace PTN, Kom. Geogr.-Geol., 9, 4, 244 s.
- Dobija A., 1981, *Sezonowa zmienność odpływu w zlewni górnej Wisły (po Zawichost)*, Zesz. Nauk. UJ, Prace Geogr., 53.
- Dylik J., 1953, *O peryglacialnym charakterze rzeźby środkowej Polski*, Acta Geogr. Lodz., 4, 109 s.
- Dynowska I. (red.), 1993, *Przemiany stosunków wodnych w Polsce w wyniku procesów naturalnych i antropogenicznych*, Inst. Geogr. UJ, Kraków, 463 s.
- Flis J., 1988, *Jerzy Smoleński – uczonec i wychowawca*, Studia i Mater. z Dziejów Nauki Polskiej, ser. II, 1, PWN, 5-25.
- Galon R. (red.), 1968, *Ostatnie zlodowacenie skandynawskie w Polsce*, Prace Geogr. IG PAN, 74, 212 s.
- Galon R. (red.), 1972, *Geomorfologia Polski*, t. 2: *Niż Polski*, PWN, Warszawa, 372 s.
- Goetel W., 1968, *Człowiek jasnego umysłu i gorącego serca* [w:] *Ludomir Sawicki: w osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884-1964)*, PWN, Warszawa, 93-96.
- Harasimiuk K., 1992, *Z dziejów uniwersyteckiej geografii lwowskiej (lata 1882-1910)*, Annal. UMCS, sec. B, 44/45, 287-299.
- Harasimiuk K., 1998, *Z życia naukowego Polski międzywojennej w świetle korespondencji Eugeniusza Romera i Mieczysława Limanowskiego* [w:] *Mieczysław Limanowski, człowiek, twórca i świadek czasów*, UMK, Toruń, 63-73.
- Hess M., Niedźwiedź T., Obrębska-Starkłowa B., 1977, *Stosunki termiczne Beskidu Niskiego: metoda charakterystyki reżimu termicznego*, Prace Geogr. IG PAN, 123, 101 s.
- Izmałłow B., Krzemień K., 1999, *Geomorfologia* [w:] *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999*, t. 3, Inst. Geogr. UJ, Kraków, 9-69.
- Jahn A., 1951, *Zjawiska krioturbacyjne współczesnej i plejstocenijskiej strefy peryglacialnej*, Acta Geol. Polonica, 2, 1-2, 159-290.
- Jahn A., 1975, *Problems of the periglacial zone*, PWN, Warszawa, 223 s.
- Klimaszewski M., 1953, *Zagadnienie zdjęcia geomorfologicznego Polski*, Przegl. Geogr., 25, 3, 17-32.

- Klimaszewski M. (red.), 1968, *Project of unified key to the detailed geomorphological map of the world*, Folia Geogr., ser. Geogr.-Phys., 2.
- Klimaszewski M. (red.), 1972, *Geomorfologia Polski*, t. 1: *Polska Południowa, góry i wyżyny*, PWN, Warszawa, 387 s.
- Klimaszewski M., 1978, *Geomorfologia*, PWN, Warszawa, 1098 s.
- Klimaszewski M., 1988, *Zastugi Jerzego Smoleńskiego na polu geomorfologii*, Studia i Mater. z Dziejów Nauki Polskiej, ser. II, 1, PWN, Warszawa, 27-34.
- Kondracki J., 1965, *Geografia fizyczna Polski*, PWN, wyd. I, Warszawa, 575 s.
- Kondracki J., 1991, *Geografowie Uniwersytetu Warszawskiego: Stanisław Lencewicz, Bogdan Zaborski, Stanisław Pietkiewicz (wspomnienia, listy)*, Studia i Mater. z Dziejów Nauki Polskiej, ser. II, 4, PWN, Warszawa, 41-105.
- Kosiek Z., 1973, *Łoziński Walery*, *Polski Słownik Biograficzny*, 18, Ossolineum, 459-460.
- Kozarski S., 1987, *Stan i perspektywy rozwoju geografii fizycznej w Polsce*, Nauka Polska, 35, 3-4, 13-23.
- Lencewicz S., 1922, *Kurs geografii Polski*, Główna Księg. Wojsk., Warszawa, 335 s.
- Lencewicz S., 1937, *Polska [w:] Wielka Geografia Powszechna*, Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa, 446 s.
- Leszczycki S., 1991, *Moje kontakty z profesorem Eugeniuszem Romerem*, Studia i Mater. z Dziejów Nauki Polskiej, ser. II, 4, PWN, Warszawa, 107-133.
- Nałkowski W., 1888, *Polska: obraz geograficzny Polski historycznej*, Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. 8, Warszawa, 515-620.
- Nałkowski W., 1904, *Geografia fizyczna*, Nakł. M. Arcta, Warszawa, 251 s. + 10 map.
- Obrębska-Starkłowa B., Olecki Z., Trepińska J., 1994, *The diagnosis of climate change in Cracow against a background of circulation and local conditions*, Geogr. Polonica, 63, 51-62.
- Obrębska-Starkłowa B., Trepińska J., 1999, *Meteorologia i klimatologia [w:] Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999*, t. 3, Inst. Geogr. UJ, Kraków, 139-240.
- Olszewicz B., 1968, *Powstanie Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Pol. Tow. Geogr. w pięćdziesiątą rocznicę działalności, PWN, Warszawa, 7-30.
- Potencjalna roślinność naturalna Polski. Mapa przeglądowa 1:300 000*, 1995, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Rehman A., 1895a, *Tatry pod względem fizycznogeograficznym*, Lwów, 173 s. + 2 mapy.
- Rehman A., 1895b, *Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod względem fizycznogeograficznym*, cz. I – *Karpaty*, Lwów, 675 s.
- Rehman A., 1904, *Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod*

względem fizycznogeograficznym, cz. II – Polska Niżowa, Lwów, 535 s.

- Richling A., 1992, *Kompleksowa geografia fizyczna*, PWN, Warszawa, 376 s.
- Richling A., Solon J., 1998, *Ekologia krajobrazu*, PWN, wyd. III, Warszawa, 320 s.
- Romer E., 1908, *Atlas Geograficzny*; 9 kart, do II wyd. *Geografii dla klasy pierwszej szkół średnich*, Lwów.
- Romer E., 1916, *Geograficzno-statystyczny Atlas Polski*, Warszawa-Kraków (druk: Freytag u. Berndt, Wien).
- Sawicki L., 1922, *Wiadomość o środkowopolskiej morenie czołowej*, Rozpr. Wydz. Mat.-Przyr. PAU, ser. III, 21 A (za 1921), Kraków, 1-42 + 2 tabl.
- Smoleński J., 1919, *O potrzebach nauki polskiej w zakresie geografii fizycznej [w:] Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój*, Roczn. Kasy im. Mianowskiego, 2, Warszawa, 51-63.
- Starkel L., 1977, *Paleogeografia holocenu*, PWN, Warszawa, 363 s.
- Starkel L. (red), 1991, *Geografia Polski: środowisko przyrodnicze*, PWN, Warszawa, 571 s.
- Śródka A., 1992, *Biogramy uczonych polskich, cz. VII: Nauki o Ziemi i górnicze*. Ośr. Inf. Nauk. PAN, Ossolineum, Wrocław, 312 s.
- Świdorski B., 1938, *Geomorfologia Czarnohory*, Wyd. Kasy im. Mianowskiego, Warszawa, 107 s. + mapa.
- Trepińska J. (red.), 1997, *Wahania klimatu w Krakowie (1792-1995)*, Instytut Geogr. UJ, Kraków, 205 s.
- Zierhoffer A., 1935, *Międzynarodowy Kongres Geograficzny w Warszawie*, Czasop. Geogr., 13, 1-10.

*Prof. dr hab. Henryk Maruszczak*  
*Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii,*  
*Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej, Lublin*

## Physical Geography at the Jagiellonian University in 1877-1999 compared with Polish Geography

### Summary

It was not until after the reinstatement of the Chair of Geography in 1877, that the Cracow centre of geography was added any Polish backdrop. Five years later the Lwów University opened a Chair of Geography.

Thus, one can naturally divide the period considered into three sub-periods: 1) until the First World War, 2) between the wars and 3) after the Second World War.

During the first period, Professor F. Czerny-Schwarzenberg, the head of the Cracow Chair of Geography, did not undertake any significant research or personnel training. This changed with the arrival of two young assistant professors; L. Sawicki (graduate of the University of Vienna) and J. Smoleński (a geologist of the Cracow University) recorded particular accomplishments in the field of geomorphology. Meanwhile, at the Lwów University professor A. Rehman conducted research and trained a number of followers including the most eminent Polish geographer, E. Romer, who excelled particularly in cartography. (He published the "*Geograficzno-statystyczny Atlas Polski*", or the "*Geographic and Statistical Atlas of Poland*" in 1916, which gained a great importance when Poland, following its regained independence in 1918, began establishing its borders.)

During the second period, between the two world wars, five universities included geography among their subjects (the additions included the Universities of Warsaw, Poznań and Wilno). After the premature death of L. Sawicki in 1928, J. Smoleński became the leading figure in the field of geography in Cracow, noted for his educational work and for his training accomplishments. Geography at the Jagiellonian University distinguished itself with a developed organisational structure and an already clear division within physical geography. In Lwów, less was accomplished in education but staff development was notable: A. Zierhoffer replaced the retired E. Romer. Research at this university focused on geomorphology with the exception of E. Romer whose continued successful work in the field of cartography secured him two consecutive terms as the Deputy Chairman of the International Geographic Union. The universities of Warsaw and Wilno developed the relatively poorest educational records, which in the latter case was surprising because it was headed by S. Lencewicz – an eminent geomorphologist and author of the excellent geography textbook entitled "*Polska*" ("*Poland*", 1937). During the inter-war period, geographers from all the universities concentrated their research primarily on Poland in an effort to make up for the huge gaps in the knowledge of the country caused by the period of more than a hundred years when it was partitioned by the neighbouring countries. L. Sawicki of Cracow undertook the only significant research project conducted abroad.

The end of the second world war in 1945, which marked the beginning of the third period of Polish geography, saw a major westward shift of the Polish borders resulting in only three of the established centres of

geography remaining within the Polish territory (Cracow, Warsaw and Poznań). This number soon increased to seven, with the addition of geography to the curricula of the Universities of Lublin, Łódź, Toruń and Wrocław, in 1945. This was facilitated by the efforts of geographers resettled from Wilno and Lwów, the cities Poland had lost to the Soviet Union. Such an increase facilitated an intensive geographic exchange between all centres, including Cracow. Between 1950s and 1960s institutes of geography were founded at all these universities, each with several departments and more full-time staff than all the pre-war centres combined. This increase in the number of personnel and the injection of "fresh blood" resulted in the development of international research and in the international recognition of Polish geographers who were elected to chair several commissions of the International Geographic Union (in physical geography: J. Dylík, A. Jahn and M. Klimaszewski). Particularly important from the international standpoint was the detailed geomorphologic mapping initiated in Poland by M. Klimaszewski, the eminent geomorphologist from Cracow (1968), and the periglacial geomorphology research ("Biuletyn Peryglacialny" edited by J. Dylík since 1954, for a period of time an official journal of the IGU; A. Jahn 1975).

This period of rapid expansion resulted in the establishment of many university centres of geography with clear specialisations in the 1970s. In Cracow, after the founding of the Polish Academy of Sciences' Department of Mountain and Upland Geomorphology and Hydrology, this situation was as follows:

Physical geography. Since the beginning of 1970s, the role of geomorphologic research has been on the decrease; the successors of M. Klimaszewski were looking for new fields of research, predominantly in mountain areas. In 1970s and 1980s the efforts of Professor I. Dynowska led to a notable level of hydrological/hydrographical studies; staff losses during 1990s have significantly weakened this discipline. Cracow distinguished itself in comparison with other Polish universities in climatologic research conducted in 1970s and 1980s by professor M. Hess and continued by Professors B. Obrębska-Starkłowa and J. Trepieńska. Set up as a separate department only in 1990, soil sciences are still a beginning discipline when compared to the longer history of their counterparts at other universities (Toruń, Lublin, Łódź and Warsaw). Just as in most Polish universities, biogeography is not represented at the Jagiellonian University.

General physical geography. Boasting the longest tradition as a separate geographic discipline in Poland, comprehensive physical geography at the Jagiellonian University is currently neither particularly strong, nor

clearly moving in the direction of landscape ecology, an area of study that has been pursued actively elsewhere. However, the JU Institute of Geography retains a potential for addressing this issue having very well equipped Department of Geographical Information Systems and Department of Cartography and Remote Sensing. If engaged in an active cooperation, these departments could ensure modernisation of the comprehensive physical research. Paleogeography is one area of physical geography not represented at the Jagiellonian University in contrast to the rest of the country's geographical centres; it is only pursued at the Cracow-based Department of Mountain and Upland Geomorphology and Hydrology of the Polish Academy of Sciences.

# Krakowska geografia społeczno-ekonomiczna na tle dorobku geografii polskiej

## Wprowadzenie

Zaproszenie do przygotowania referatu na Kongres Geografii Polskiej zwołany w 150. rocznicę utworzenia pierwszej na ziemiach polskich uniwersyteckiej Katedry Geografii poczytuję sobie za zaszczyt, którego wypełnienie okazało się jednak niezwykle trudnym wyzwaniem intelektualnym.

Jak tu bowiem w krótkim referacie przedstawić 150-letni dorobek naukowy jednego z najstarszych w Europie akademickich ośrodków antropogeografii czy też geografii społeczno-ekonomicznej?

Wybierając między ogólną ale całościową prezentacją – co w konsekwencji sprowadzić się musi do ujęć ogólnikowych i stwierdzeń pobieżnych – a bardziej problemowym ujęciem, wybrałem to drugie podejście. Wybór taki usprawiedliwia fakt, iż dorobek badawczy ośrodka krakowskiego w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej był już kilkakrotnie prezentowany i publikowany, co pozwala przyjąć założenie, że jest on generalnie znany w kręgach geografów społecznych i ekonomicznych zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami. W tym miejscu przypomnę tylko, że omówieniu i ocenie całościowej krakowskiego ośrodka geografii społeczno-ekonomicznej poświęcone były m.in.: praca A. Wrzoska (1972) oraz tom XX „*Folia Geographica. Series Geographica-Oeconomica*” (1987). Ośrodek krakowski był również przedmiotem analizy przez autorów dokonujących podsumowania dorobku zarówno całej geografii polskiej (Leszczycki 1951, 1954), jak i różnych dziedzin geografii spo-

łeczno-ekonomicznej w skali Polski (Kiełczewska-Zaleska 1964, Leonhard-Migaczowa 1964, Wrzosek 1964, Lijewski 1974, Jackowski 1974, Dzewoński 1956, Chojnicki 1957).

Bardzo cennych informacji o osiągnięciach badawczych ośrodka krakowskiego dostarczają także opracowania podsumowujące dorobek polskiej geografii osadnictwa i ludności praktycznie w całym XX wieku (Liszewski red. 1993, 1994, 1995) i podobne opracowanie dotyczące geografii przemysłu (Misztal, Zioło red. 1998). Z opracowań tych, zawierających w miarę pełne zestawy bibliograficzne poszczególnych ośrodków naukowych, można wnioskować o pozycji ośrodka krakowskiego w stosunku do innych centrów akademickich geografii społeczno-ekonomicznej w Polsce.

Najświeższym materiałem obrazującym stan rozwoju i dorobek krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej jest jednak tom III wydawnictwa *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999* (Kortus, Jackowski, Krzemień red. 1999) przygotowany przez pracowników Instytutu Geografii UJ z okazji Kongresu Geografii Polskiej, w którym znajdują się m. in. opracowania dotyczące osiągnięć geografów krakowskich w zakresie geografii przemysłu, osadnictwa, ludności, rolnictwa, turystyki, religii, komunikacji i usług, geografii regionalnej oraz dydaktyki geografii. To „autobiograficzne” opracowanie zawiera nie tylko retrospektywną analizę rozwoju w Krakowie poszczególnych dziedzin i gałęzi geografii społeczno-ekonomicznej, ale również bardzo bogatą bibliografię obejmującą najnowsze prace autorstwa krakowskich geografów.

Ten krótki przegląd opracowań omawiających i podsumowujących dorobek naukowy krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej pozwala stwierdzić, że ośrodek ten jest nie tylko najstarszym na ziemiach polskich centrum rozwoju myśli geograficznej, ale jednocześnie że dorobek tego ośrodka jest bardzo dobrze udokumentowany, omówiony i oceniony. Jest to w dużym stopniu zasługa kolejnych pokoleń geografów krakowskich, którzy przywiązywali dużą uwagę do odpowiedniego dokumentowania dorobku naukowego i osiągnięć badawczych swojego ośrodka.

Po tym stwierdzeniu, które należy odbierać jednoznacznie pozytywnie, pozostają autorowi referatu poświęconego krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej dwie drogi wyjścia. Pierwsza to zakończenie wystąpienia; podziękowanie za uwagę i odesłanie słuchaczy do studiowania wspomnianych wcześniej opracowań (?), druga natomiast, znacznie trudniejsza to poszukiwanie takiej metody prezentacji, która pozwoli wydobyć z bogatego dorobku tego ośrodka wartości bardziej trwałe i oryginalne, a co za tym, idzie bardziej uniwersalne. Narażając się zapewne – u



kolegów krakowskich i nie tylko – na zarzut nieobiektywności, z pełną świadomością ale również determinacją wybrałem w tym referacie drugą ze wskazanych dróg.

Wybrana do prezentacji metoda polegać będzie na wytypowaniu i charakterystyce geograficzno-ekonomicznych szkół naukowych powstałych i działających w Uniwersytecie Jagiellońskim, co ma oznaczać podejście jakościowe w ocenie ośrodka, oraz na przeprowadzeniu bardzo modnej obecnie analizy SWOT dla krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej.

Nim jednak przejdę do wytypowania i charakterystyki szkół naukowych, pragnę, głównie na użytek tego opracowania, bliżej określić (zdefiniować) to pojęcie, wskazując na warunki niezbędne do powstania i ukształtowania się „szkoły naukowej”.

Genezę szkoły naukowej, moim zdaniem, należy wiązać z indywidualnymi cechami osobowościowymi wybitnego twórcy. Tylko silna osobowość, posiadająca autorytet naukowy, ale również i moralny ma szansę stać się twórcą szkoły naukowej. Takie cechy, jak: głęboka wiedza, niezależność myślenia i wyrażania swoich poglądów, upór, twórcza ciekawość, ale również „oświecony despotyzm” i uzdolnienia organizatorskie, umożliwiają nie tylko wytyczanie kierunków badań, ale również przyciągnięcie i zorganizowanie grupy współpracowników (uczniów).

Nie wdając się w głębszą dyskusję, opowiadam się po stronie tych autorów, którzy uznają, że istnienie szkoły naukowej związane jest z czterema głównymi elementami: 1) wybitną indywidualnością odznaczającą się dużym autorytetem moralnym i naukowym, a jednocześnie obdarzoną dużymi zdolnościami organizacyjnymi, 2) grupą uczniów i współpracowników zafascynowanych swoim „mistrzem” i proponowaną przez niego problematyką badawczą, gotowych poświęcić przynajmniej część swojego życia naukowego, a często również i osobistego, aby czynnie włączyć się w proces badawczy i rozwiązywać problemy, a częściej ich fragmenty, uznając je za swoje, 3) ważnym teoretycznie i poznawczo problemem badawczym, którego głównym nosicielem jest „mistrz”, twórca szkoły. Rozwiązywanie tego problemu wymaga często wypracowania własnych czy adaptowanie istniejących wcześniej metod badawczych (narzędzi badawczych), 4) możliwościami upowszechniania rezultatów prowadzonych badań (organizowanie konferencji, seminariów itp. oraz tworzenie możliwości publikowania rezultatów badań).

Obok tych czterech podstawowych i niezbędnych składowych, które warunkują powstanie szkoły naukowej, muszą również być stworzone dla jej funkcjonowania odpowiednie warunki materialne i techniczne (obiekt, pomieszczenia, siedziba, aparatura naukowa, środki finansowe

itp.). Dodatkowym atrybutem wielu szkół naukowych jest również uruchomienie specjalistycznego procesu dydaktycznego (szkoły dydaktyczne). Nie jest to warunek konieczny dla istnienia szkoły naukowej, ale daje nadzieję na intensyfikację badań i przedłużenie istnienia szkoły. Szkoła naukowa może kończyć swoje istnienie wraz z odejściem jej twórcy, może jednak być kontynuowana i rozwijana przez następne pokolenia często uczniów lub współpracowników „mistrza”.

## Uwarunkowania powstania geograficzno-ekonomicznych szkół naukowych w Uniwersytecie Jagiellońskim

Nim przystąpimy do określenia i charakterystyki szkół naukowych w Uniwersytecie Jagiellońskim, warto choćby w kilku zdaniach określić warunki, w jakich one powstały, a następnie rozwijały się. 150-letni okres instytucjonalnego istnienia geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim podzielić można na kilka wyraźnych okresów. Pierwszy z nich trwał od 1849 roku, czyli roku powołania pierwszej uniwersyteckiej Katedry Geografii, do I wojny światowej. Adaptując znaną w geografii osadnictwa koncepcję Conzenowskiego cyklu przemian morfologicznych działki miejskiej, okres ten można by nazwać **fazą inicjalną lub instytucjonalną** rozwoju krakowskiego ośrodka geograficznego.

Drugi okres rozpoczyna się w 1917 r. i związany jest z objęciem Katedry przez profesora Ludomira Sawickiego, utworzeniem w 1922 r. drugiej Katedry kierowanej przez profesora Jerzego Smoleńskiego i otrzymaniem w 1925 r. samodzielnego budynku dla geografii który zajmuje ona do dziś. Okres ten kończy wybuch II wojny światowej i śmierć w hitlerowskich obozach koncentracyjnych prof. Smoleńskiego oraz docentów W. Ormickiego i W. Winida.

Okres ten w cyklu rozwoju ośrodka można nazwać **fazą „wypełniającą”**.

W dziedzinie geografii człowieka charakteryzuje się on kształtowaniem krakowskiej szkoły antropogeografii, która w tym zakresie była najsilniejszą na obszarze Polski. Twórcy tej szkoły, a zwłaszcza prof. L. Sawicki oraz jego uczeń doc. W. Ormicki, jak również inni działający w tym czasie w Krakowie geografowie w swoich pracach badawczych zajmowali się różnorodną problematyką, byli oni, jak to wówczas nazywano, antropogeografami (geografami człowieka) i to była ich specjalizacja. Na podkreślenie zasługuje również fakt, iż pierwsi twórcy antropogeografii krakowskiej wzorowali się w swoich badaniach na metodologii szkół naukowych Wiednia i Berlina.

Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiły duże zmiany organizacyjne, ale również metodologiczne w krakowskiej geografii człowieka. Obok Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego powstały placówki geograficzne uprawiające geografę ekonomiczną w Wyższej Szkole Pedagogicznej, Akademii Ekonomicznej, a znacznie później również w Akademii Wychowania Fizycznego. Katedrę Geografii Ekonomicznej w Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie powojennym prowadzili prof. S. Leszczycki, prof. J. Szaflarski, a od 1955 roku prof. Antoni Wrzosek. Pierwsze dziesięciolecie po II wojnie światowej, jak pisze A. Wrzosek (1972), było bardzo trudne dla geografii ekonomicznej. Zakaz udostępniania materiałów źródłowych, otaczanie tajemnicą praktycznie wszystkich bardziej szczegółowych materiałów dotyczących ludności i gospodarki, oraz bardzo ostra i dolegliwa cenzura spowodowały, że badania geograficzne w zakresie geografii człowieka, którą w tym czasie definiowano jako geografę ekonomiczną, stały się praktycznie niemożliwe. Okres do 1955 roku, a zwłaszcza lata 1949-1955, charakteryzują się upadkiem nie tylko krakowskiej geografii ekonomicznej.

Dynamiczny rozwój geografii ekonomicznej w ośrodku krakowskim, a zwłaszcza w Instytucie Geografii UJ, który nastąpił ponownie po 1956 roku, łączy się z kształtowaniem szeregu oddzielnych dyscyplin i specjalizacji w ramach geografii człowieka. Sądząc z publikacji A. Wrzoska (1972), wydaje się, iż animatorem tych specjalizacji był kierownik ówczesnej Katedry Geografii Ekonomicznej, który postawił sobie za cel „*wykształcenie w Katedrze zespołu młodych współpracowników, którzy byliby w możliwości stać się dobrymi specjalistami w różnych dyscyplinach geografii ekonomicznej*” (s. 25). Cel ten prof. Wrzosek osiągnął, a efektem tego jest ukształtowanie kilku wyraźnych szkół geograficzno-ekonomicznych w Uniwersytecie Jagiellońskim, które sięgając korzeniami okresu międzywojennego (antropogeografii) rozwinęły się szczególnie mocno w latach 70. i 80.

Okres ten, trwający praktycznie do dziś, można nazwać **fazą kulminacji** w rozwoju krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej.

Przystępując do omawiania poszczególnych szkół naukowych, warto w tym miejscu uświadomić sobie, że ostatnim kompleksowym geografem ekonomicznym o klasycznych korzeniach antropogeograficznych był w ośrodku krakowskim prof. Antoni Wrzosek, który stał się jednocześnie inspiratorem powstania i rozwoju w tym ośrodku głębokiej specjalizacji geografii ekonomicznej, wyrażającej się ukształtowaniem kilku samodzielnych dyscyplin geograficzno-ekonomicznych.

Po gruntownym przestudiowaniu dorobku naukowego geografów ekonomicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, przyjmując wcześniej przedstawione kryteria, uważam, że w ośrodku tym można dziś wyróżnić czte-

ry wyraźnie ukształtowane szkoły naukowe. Są to: szkoła naukowa geografii osadnictwa, geografii ludności, geografii turystyki i geografii przemysłu.

## Charakterystyka szkół naukowych

Korzeni krakowskiej szkoły geografii osadnictwa szukać należy w okresie międzywojennym, kiedy to prof. Ludomir Sawicki zainicjował badania krajobrazowe miast. W programie badawczym geografii miast z tego okresu dostrzec można wpływy geografów niemieckich i austriackich, a jego realizacja zaowocowała zarówno pracami metodologicznymi, jak i bardzo interesującymi monografiami miast autorstwa W. Kubijowicza (Nowy Sącz) i Z. Simchego (Tarnów). Praca o Tarnowie uważana była przez długie lata za wzór monografii geograficznej miasta, a zamieszczony w niej plan krajobrazowy dał początek późniejszym badaniom nad użytkowaniem ziemi w miastach.

W pewnym stopniu kontynuacją badań z okresu międzywojennego są prace zainicjowane przez prof. K. Bromka nad użytkowaniem ziemi w miastach po II wojnie światowej. Systematyczne studia, począwszy od opracowania metody szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi, poprzez głęboką analizę przemian użytkowania ziemi w poszczególnych dzielnicach katastralnych Krakowa, skończywszy na syntezie określającej strukturę przestrzenną Krakowa, są najlepszym przykładem konsekwentnej realizacji programu badawczego. I chociaż Z. Górka (1999) wymienia aż 10 kierunków badań geografii osadnictwa realizowanych w XX wieku w Instytucie Geografii UJ, to jednak, moim, zdaniem najbardziej oryginalne, dające trwałą pozycję są w tym ośrodku prace nad strukturą przestrzenną miast i osiedli, realizowane w oparciu o badania krajobrazu miejskiego czy miejskie zdjęcie użytkowania ziemi.

Obok tego głównego nurtu badawczego w krakowskiej szkole geografii osadnictwa uprawiane były niemal wszystkie kierunki badań realizowane przez tę dyscyplinę geografii, w Polsce od związków osadnictwa ze środowiskiem geograficznym i lokalizacji osiedli, przez badania funkcjonalne, a następnie analizy sieci osadniczej i procesów urbanizacji, po zagadnienia metodologiczne i metodyczne, a ostatnio także geografie społeczną miast.

Krakowska szkoła geografii osadnictwa w okresie międzywojennym zdecydowanie przodowała wśród ośrodków geograficznych w Polsce, zachowując również po wojnie wysoką pozycję, ale głównie w odniesieniu do swojej najważniejszej specjalizacji, jaką jest analiza struktur przestrzennych miast i osiedli (morfologiczny kierunek badawczy).

Rangę krakowskiej szkoły geografii osadnictwa (UJ) wyznacza m.in. 265 opublikowanych prac naukowych, a także 20 przewodów doktorskich z geografii osadnictwa (pierwszy W. Kubijowicz w 1923 r., ostatni E. Duś w 1986 r.) oraz 6 habilitacji z tej dziedziny. Przejście na emeryturę prof. K. Bromka znacznie spowolniło rozwój badań nad geografiami osadnictwa w Uniwersytecie Jagiellońskim, która zdaje się przeżywać pewien kryzys i odchodzić od swoich tradycyjnych badań.

Drugą szkołą naukową z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej jest w uniwersyteckim ośrodku krakowskim geografia ludności. Podobnie jak w przypadku geografii osadnictwa, geograficzne badania naukowe nad ludnością sięgają tu okresu międzywojennego.

Za twórcę tej szkoły uznać należy Ludomira Sawickiego, który w 1910 roku habilitował się w oparciu o pracę pt. *Rozmieszczenie ludności w Karpatach*, a następnie przygotował i opublikował w 1913 roku *Studia nad Abi-synią – wpływ warunków geograficznych na rozsiedlenie ludności podług jej znamion rasowych i kulturalnych*. Po niespodziewanie szybkiej śmierci Sawickiego badania nad ludnością, a zwłaszcza nad stosunkami narodowościowymi, prowadzili jego uczniowie Ormicki i Kubijowicz. Mimo znaczącego dorobku naukowego krakowska geografia ludności w tym okresie ustępowała, zwłaszcza pod względem metodologicznym, ośrodkowi lwowskiemu, którego liderem był prof. E. Romer koncentrujący przez pewien czas swoje zainteresowania badawcze nad rozmieszczeniem ludności oraz stosunkami narodowościowymi, wyznaniowymi i etnicznymi.

Powrót do badań ludnościowych w Instytucie Geografii UJ nastąpił po II wojnie światowej stosunkowo wolno i łączył się z nazwiskami Józefa Szaflarskiego oraz Karola Bromka. Trudności w dostępie do materiałów statystycznych, o których była mowa wcześniej, bardzo spowolniły rozwój tej dyscypliny geografii ekonomicznej. Dopiero konferencja w Osiecznej, która zapoczątkowała nie zakończony do dziś spór na temat wydzielenia jako samodzielnej dyscypliny - geografii ludności, dała nowy impuls do badań również w ośrodku krakowskim. Badania te na dużą skalę i z dużym rozmachem rozpoczął prof. Adam Jelonek, „wskrzeszając” obumierającą z różnych, wymienionych już wcześniej powodów, krakowską szkołę geografii ludności. Badania prowadzone po 1960 roku dotyczyły głównie problematyki migracji, ruchu naturalnego oraz struktur demograficznych; z rzadka wracano do problemów stosunków narodowościowych czy etnicznych, co było zrozumiałe ze względu na mocno jednorodny charakter społeczeństwa polskiego po II wojnie światowej.

Krakowska uniwersytecka szkoła naukowa geografii ludności odgrywała znaczącą rolę w Polsce, choć trudno tu jednoznacznie określić jej pozycję na tle innych ośrodków geograficznych, a zwłaszcza warszaw-

skiego, poznańskiego i wrocławskiego. Na przestrzeni kilkudziesięciu lat doktoryzowało się w zakresie geografii ludności 12 osób (pierwsza, późniejsza profesor Maria Dobrowolska w 1921 r., ostatni Jerzy Runge w 1989 r.), a 4 osoby uzyskały stopnie doktora habilitowanego. Na podkreślenie zasługuje tu również fakt, że w Uniwersytecie Jagiellońskim geografia ludności jako przedmiot nauczania akademickiego pojawiła się już w roku akademickim 1957/58, początkowo łącznie z geografią osadnictwa, a w latach 60. jako samodzielny przedmiot. Również w tym ośrodku przygotowany został pierwszy powojenny skrypt (1959) z geografii zaludnienia i osadnictwa, którego autorami byli L. Kosiński i A. Jelonek.

Imponująco przedstawia się dorobek publikacyjny krakowskiej szkoły geografii ludności, który obejmuje blisko 600 różnorodnych prac, stawiając ten ośrodek w czołówce polskich ośrodków badawczych geografii ludności.

Trzeci kierunek badawczy uprawiany w ośrodku krakowskim a posiadający znamiona szkoły naukowej to geografia turystyki.

Niekwestionowanym założycielem i twórcą nowoczesnej geografii turystyki w Polsce był prof. Stanisław Leszczycki – założyciel w 1936 roku Studium Turystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Leszczycki nie tylko stworzył placówkę dydaktyczną, ale podjął badania naukowe, zdefiniował pojęcie geografii turystyki i rozpoczął wydawanie trzech periodyków: „Turystyka Polska”, „Komunikaty Studium Turystyki UJ” oraz „Prace Studium Turystyki UJ”. Zasługa S. Leszczyckiego dla powstania szkoły geografii turystyki w Krakowie (pierwsza w Polsce) polegała m.in. na tym, że przedmiotem zainteresowania geografów, którzy wcześniej, a i później, uprawiali głównie kwestionowane jako kierunek badawczy krajoznawstwo, uczynił ruch turystyczno-uzdrowiskowy (migracje turystyczne) oraz jego konsekwencje. Zasługi te zostały szczegółowo omówione w opublikowanym w 1992 roku, pod red. A. Jackowskiego, opracowaniu monograficznym poświęconym Studium Turystyki w UJ.

Tak jak i poprzednio omówione szkoły geograficzno-ekonomiczne, tak i geografia turystyki, na skutek wybuchu wojny światowej, oraz powojennych utrudnień „została uśpiona” na okres blisko 25 lat. Za wznowienie jej działalności w ośrodku krakowskim uznać należy uruchomienie w 1965 roku przez profesora Antoniego Wrzoska regularnego seminarium specjalistycznego z geografii turystyki. Prawdziwy jednak rozkwit tej dziedziny geografii, który doprowadził do stworzenia krakowskiej szkoły naukowej, miał miejsce w latach 70. i łączył się z osobami prof. Jadwigi Warszzyńskiej i prof. Antoniego Jackowskiego.

W 1974 roku uruchomione zostało drugie seminarium magisterskie z geografii turystyki pod kierunkiem J. Warszzyńskiej, w 1977 roku powstała w UJ pierwsza i jedyna wówczas w Polsce specjalność z geografii turystyki, a w 1979 roku – w Instytucie Geografii UJ pierwszy w Polsce Zakład Geografii Turystyki.

Geografowie turystyki UJ nawiązali też aktywną współpracę na arenie międzynarodowej w ramach „Grupy Roboczej Geografii Turystyki i Czasu Wolnego Międzynarodowej Unii Geograficznej”, organizując w 1974 roku międzynarodowe sympozjum tej Grupy nt. *Zagadnienia terminologii w geografii turystyki*. Członkami grupy roboczej Geografii Turystyki ze strony polskiej byli A. Wrzosek (1976-1980) oraz J. Warszzyńska (1980-1984), a przedstawiciele ośrodka krakowskiego uczestniczyli czynnie we wszystkich międzynarodowych konferencjach i seminariach tej grupy, łącznie z udziałem w Kongresach MUG.

Niewątpliwym osiągnięciem krakowskich geografów turystyki było opracowanie i wydanie dwóch podręczników akademickich: *Podstawy geografii turystyki* (Warszzyńska, Jackowski 1978) oraz *Geografia turystyczna świata* (Warszzyńska red. 1994), które stały się podstawą geografii turystyki jako dyscypliny akademickiej w Polsce. Dorobek publikacyjny krakowskiej szkoły geografii turystyki obejmuje około 250 pozycji. Z tego zakresu doktoryzowały się w UJ 3 osoby, a habilitowało 6 geografów i to nie tylko z Krakowa.

Czwartą wyraźnie ukształtowaną szkołą naukową z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej jest w Uniwersytecie Jagiellońskim szkoła geografii przemysłu.

Podobnie jak w przypadku omówionych wcześniej szkół, krakowscy geografowie przemysłu poszukują swoich korzeni w XIX-wiecznych badaniach prowadzonych głównie przez geologów nad surowcami kopalnymi i ich eksploatacją. Po raz pierwszy termin „geografia przemysłu” zastosowany został przez W. Ormickiego w 1935 roku w artykule dotyczącym geografii przemysłu Krakowa. Był on również autorem pierwszego artykułu metodycznego, w którym zaprezentował metodykę badań zakładu przemysłowego przez geografa. Zainteresowanie geografiami przemysłu sygnalizował również już w okresie międzywojennym Antoni Wrzosek, autor rozdziałów nt. górnictwa i przemysłu przetwórczego w tomie *Antropogeografia*.

Po długiej przerwie badania nad geografiami przemysłu w ośrodku krakowskim podjął ponownie w drugiej połowie lat 50. Antoni Wrzosek, będąc inspiratorem i animatorem rozwoju geografii przemysłu w skali kraju. Profesora Wrzoska można uznać za faktycznego twórcę krakow-

skiej szkoły geografów przemysłu, której rozwój wyznaczają kolejne kierunki badań uprawiane w tym ośrodku. Pierwsze badania w zakresie geografii przemysłu koncentrowały się wokół problematyki historyczno-geograficznej (koncepcja kompleksu przemysłowego), a następnie techniczno-ekonomicznej. W latach 60. narodził się nowy kierunek w polskiej geografii przemysłu – kierunek fizjograficzny, którego początki należy wiązać z pracami B. Kortusa – ucznia prof. Wrzosa, a następnie spadkobiercy i sukcesora krakowskiej szkoły geografii przemysłu. Dalsze badania przemysłu w tym ośrodku koncentrowały się wokół powiązań przestrzennych przemysłu oraz interakcji procesu industrializacji i urbanizacji. Szkoła krakowska silnie rozwinęła również metody badawcze oceny lokalizacji i funkcjonowania obiektów przemysłowych.

Dorobek badawczy uniwersyteckich geografów przemysłu często konfrontowany był na arenie międzynarodowej. Przez wiele lat prof. B. Kortus był członkiem komisji Międzynarodowej Unii Geograficznej, a w 1977 r. odbyła się w Instytucie Geografii UJ międzynarodowa konferencja Komisji Systemów Przemysłowych Międzynarodowej Unii Geograficznej. W dziesięć lat później również Instytut Geografii UJ był organizatorem kolejnej Konferencji Komisji Przemian Przemysłu Międzynarodowej Unii Geograficznej (Rabka, 1987), w czasie której podjęto dyskusję nad nowym paradygmatem społecznej geografii przemysłu. Ten nowy nurt badawczy został z sukcesem podjęty przez geografów Instytutu Geografii UJ.

Szkoła krakowska geografii przemysłu znana jest również z przygotowania podręczników i prac o charakterze podręcznikowym. B. Kortus jest autorem jedyne dotąd podręcznika akademickiego z zakresu geografii przemysłu – *Wstęp do geografii przemysłu* (1986), A. Wrzosek opublikował prace: *Główne okręgi przemysłowe Polski* (1972) oraz *Geografia energetyki świata* (1977), a L. Luchter i J. Adamus książkę *Geografia elektroenergetyki Polski* (1990).

Dorobek publikowany geografów przemysłu UJ obejmuje około 150 pozycji. W ośrodku doktoryzowało się z geografii przemysłu 8 osób (pierwszy doktorat B. Kortus w 1960 r.), a habilitację uzyskały 4 osoby.

Przedstawiony dorobek naukowy ograniczał się wyłącznie do geografów pracujących w Uniwersytecie Jagiellońskim. Należy jednak pamiętać, że geografia przemysłu uprawiana jest również w Krakowie i to z dużym powodzeniem przez geografów pracujących w Wyższej Szkole Pedagogicznej (Dobrowońska, Pakuła, Zioło).

Przedstawione w dużym skrócie cztery szkoły działające w ramach geografii społeczno-ekonomicznej w Instytucie Geografii UJ decydowały o pozycji ośrodka na arenie krajowej i międzynarodowej. Siła tych szkół



tkwi w ich korzeniach sięgających międzywojennej antropogeografii i dynamicznym odrodzeniu i kształtowaniu w okresie po konferencji w Osiecznej. Ogromną rolę w kształtowaniu niemal wszystkich tych szkół odegrał prof. A. Wrzosek, który nie tylko sam uprawiał większość dziedzin współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej, ale – co bardzo ważne – ukierunkował swoich uczniów i współpracowników, którzy stali się rzeczywistymi przywódcami merytorycznymi zespołów specjalizujących się w geografii osadnictwa (K. Bromek), ludności (A. Jelonek), turystyki (J. Warszńska) i przemysłu (B. Kortus). Wszystkie omówione szkoły naukowe odegrały w różnych okresach bardzo ważną a czasami wiodącą rolę w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej, inicjując wiele nowych oryginalnych kierunków badawczych i utrzymując żywe kontakty zagraniczne.

W Instytucie Geografii UJ uprawiano również i inne dziedziny geografii społeczno-ekonomicznej, jednak tempo i dynamizm prowadzonych badań, jak również formy organizacyjne, w jakich były realizowane, nie upoważniają do nazywania ich szkołami naukowymi. Wymienić tu należy zwłaszcza geografię rolnictwa, komunikacji, usług, a od kilku lat geografię religii.

W zakończeniu tego opracowania pragnę poddać geografii społeczno-ekonomiczną Instytutu Geografii UJ modnej ostatnio w badaniach społecznych analizie SWOT, która wprawdzie ma charakter subiektywny, ale pozwala pogrupować i opisać badane zjawiska według czterech kryteriów: atutów (mocnych punktów), słabości (słabych punktów), szans (możliwości) i zagrożeń (niebezpieczeństw).

1. Atuty geografii społeczno-ekonomicznej w Uniwersytecie Jagiellońskim:

- Tradycja wyrażająca się określonymi wzorcami osobowymi oraz dorobek naukowy sięgający początków uprawiania geografii w Polsce. Głębokie korzenie geograficzne.
- Ukształtowane szkoły naukowe posiadające określony dorobek i pozycję naukową w Polsce i na arenie międzynarodowej.
- Nowe innowacyjne kierunki badawcze i dydaktyczne, zwłaszcza geografia religii, która ze względu na oryginalność przedmiotu badań i odpowiedź na zapotrzebowanie społeczne podnosi rangę całego ośrodka.
- Podejmowanie nowych kierunków badawczych w ramach istniejących i ukształtowanych szkół naukowych (społeczno-humanistyczna geografia przemysłu).

- Uruchomienie specjalistycznego wydawnictwa naukowego „Peregrinus Cracoviensis” stanowiącego forum dla dynamicznie rozwijającej się specjalizacji geografii religii.
- Duża aktywność geografów w zakresie popularyzacji wiedzy (słowniki, encyklopedie)
- Ukształtowane i wciąż rozwijane kontakty zagraniczne.

2. Słabości (słabe punkty) geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego:

- Stagnacja metodyczna i brak innowacji badawczych w zakresie geografii osadnictwa i ludności. Stagnacja w rozwoju szkoły geografii turystyki.
- Brak wyraźnych specjalizacji dydaktycznych w zakresie istniejących szkół naukowych (z wyjątkiem turystyki)
- Słaby rozwój aktualnie ważnych badawczo i społecznie dyscyplin geografii, a zwłaszcza geografii społecznej czy geografii usług.
- Brak wyspecjalizowanych czasopism naukowych prezentujących dorobek rozwiniętych szkół naukowych i organizujących proces badawczy w skali krajowej i międzynarodowej.

Analiza szans i zagrożeń wymaga samooceny krakowskiego środowiska geografów społeczno-ekonomicznych i może być poprawnie przeprowadzona jedynie przez nich samych, do czego serdecznie zachęcam.

Kończąc ten referat, pragnę powrócić do jego początku, kiedy to starałem się porównać okresy rozwoju krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej do cyklu rozwojowego Conzena. Z przeprowadzonej analizy wynika, że krakowska geografia społeczno-ekonomiczna ma już za sobą trzy pierwsze fazy (inicjalną, wypełniającą oraz kulminacji). Geografowie znający teoretyczny cykl Conzena wiedzą, jakie są kolejne fazy i ich następstwa.

Na szczęście teorie mają to do siebie (o czym jako badacze dobrze wiemy), że nie zawsze się sprawdzają, a ponadto teoria ta była skonstruowana dla innych celów i z innym przeznaczeniem niż doszukiwanie się prawidłowości w rozwoju naukowego ośrodka geograficznego.

Mając to wszystko na uwadze, życzę krakowskim geografom społeczno-ekonomicznym dynamicznego rozwoju oraz sukcesów naukowych i dydaktycznych i głęboko wierzę w pełną realizację tych życzeń.

## Literatura

- Chojnicki Z., 1957, *Ocena dorobku polskiej geografii transportu*, Przegł. Geogr., 29, 2.
- Dziewoński K., 1956, *Geografia osadnictwa i zaludnienia. Dorobek, podstawy teoretyczne, problemy badawcze*, Przegł. Geogr., 28, 4.
- Folia Geographica, ser. Geographica-Oeconomica*, 1987, 20, Komisja Nauk Geogr., Polska Akademia Nauk, Oddz. w Krakowie.
- Górka Z., 1999, *Geografia osadnictwa* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999*, t. III – *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Instytut Geografii UJ, Kraków, 305-327.
- Jackowski A., 1974, *Rozwój geografii turystyki w Polsce*, Zesz. Nauk. UJ. Prace Geogr., 38.
- Kiełczewska-Zaleska M., 1964, *Rozwój badań geograficznych osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Czasop. Geogr., 35, 3-4.
- Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), 1999, *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Instytut Geografii UJ, Kraków.
- Leonhard-Migaczowa H., 1964, *Geografia zaludnienia w Polsce w ostatnim dwudziestolecu*, Czasop. Geogr., 35, 3-4.
- Leszczycki S., 1953, *Stan geografii w Polsce i perspektywy jej rozwoju*, Przegł. Geogr., 23, 3-54.
- Leszczycki S., 1954, *Dorobek geografii polskiej oraz drogi jej rozwoju w Polsce Ludowej*, Przegł. Geogr., 26, 3, 3-31.
- Lijewski T., 1974, *Ważniejsze kierunki badawcze w geografii przemysłu w Polsce Ludowej*, Przegł. Geogr., 46, 4.
- Liszewski S. (red.), 1993, 1994, 1995, *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce, Lata 1918-1993*, t. I: *Ośrodki naukowo-badawcze i ich dorobek*, t. II: *Kierunki badań naukowych*, t. III: *Badacze*, Łódź.
- Misztal S., Ziolo Z. (red.), 1998, *Dorobek polskiej geografii przemysłu w badaniach ośrodków akademickich*, Warszawa-Kraków.
- Wrzosek A. 1964, *Uwagi o geografii przemysłu w ostatnim dziesięcioleciu*, Czasop. Geogr., 35, 3-4.
- Wrzosek A., 1972, *Geografia w ośrodku krakowskim po drugiej wojnie światowej*, Zjazd PTGeogr. z okazji 50-lecia istnienia Oddz. Krakowskiego, Kraków, 26-28 czerwca 1972 r., Referaty PTG, Oddz. w Krakowie, Kraków.

*Prof. dr hab. Stanisław Liszewski*  
*Katedra Geografii Miast i Turystyki,*  
*Uniwersytet Łódzki*

# Human Geography in Cracow Against the Background of Polish Geography

## Summary

The first part of the paper deals with the publications reviewing the accomplishments of the Cracow centre of human geography and defines an academic school. In the view of the author, a school requires four elements: an exceptional personality with an academic as well as moral authority and managing skills (founder of the school), a group of students and partners, a study area important from the theoretical and practical point of view, and a possibility to promote the results of research (conferences and publications).

This definition has been used to assess the Cracow academic schools of human geography.

The author then defines the Cracow schools of human geography and describes general conditions at the Jagiellonian University. This analysis has utilised the Conzen's morphological transformation cycle of an urban plot, well known in settlement geography.

Three phases may be defined during the 150 years of geography at the University. The first of them, known as initial or institutional began with the establishment of the first Chair of Geography in 1849 and lasted until the First World War. The second phase called the filling period in human geography covered the 25 years between the world wars, and it was closely associated with the names of two professors, Sawicki and Smoleński, and an assistant professor Ormicki. Phase three, called the culminative phase by the author, has begun at the end of the Second World War. Each of these phases is characterised with a different philosophy of human geography. In the first phase, geography was treated as a whole, the second saw emergence of a separate anthropogeography, and the third was typified with the development of a modern human geography, or socio-economic geography as it is known in Poland, with a deep division into narrow specialisations.

What will be the fourth phase in the development of human geography in Cracow and in Poland? The author does not give the answer.

The paper then characterises each of the Cracow schools. Within human geography the author has defined four of them, i.e. settlement geography, population geography, tourism geography and industrial geography.

The author seeks the roots of the settlement geography school in the urban landscape research initiated by professor Sawicki before the Second World War. Following the Second World War, professor Bromek further developed this direction which in my opinion remains the most important of the Cracow schools. The work on the spatial structure of Polish towns and settlements based on research into urban landscape or an urban land use picture, establish a strong position of the Cracow school. 20 doctorships and six associate professor titles given in this discipline confirm its high ranking.

The second of the University's human geography schools is the school of population geography. Again, professor Sawicki is regarded to be the founder, his research concepts implemented during the inter-war period by Ormicki and Kubijowicz. After the second world war, the continuation of this work is associated with professors Szaflarski and Bromek, but the school witnessed the real development under professor Jelonek, who focussed particularly on migration, natural movement and demographic structures. Within this discipline there have been 12 doctorships and four associate professor titles granted.

Another discipline, which may be called a school within the Cracow human geography, is geography of tourism. The unquestionable founder of tourism geography, and not just in Cracow but also in Poland, was professor Leszczycki who founded one of the Europe's first Tourism Studies. After the WW, II his work was continued by professor Wrzosek, but the true followers of professor Leszczycki were professors Warszyńska and Jackowski, who have played a great role in the development of both Polish and international geography of tourism. Within this discipline, only three researchers have become doctors, but there were as many as six associate professor titles granted, including fellows of other universities in Poland.

The fourth school in Cracow is the school of industrial geography. In spite of the earlier work, the true founder of the school is professor Wrzosek. The initial research in this discipline was focussed on the geographical and historical issues (the concept of an industrial complex), and later on the question of technology and economy. Wrzosek's follower, professor Kortus, introduced new research direction (physiogeographical). Eight persons obtained a PhD, and four – the title of an associate professor.

The four schools of human geography determined the standing of the Cracow school of geography in Poland and abroad throughout the 150 years of its existence.

In the final part of the paper, the author carried out a SWOT analysis of the Jagiellonian University human geography and established its advantages, disadvantages, opportunities and threats.

Among the advantages, the author listed traditions, the existence of the established schools, new innovative research and teaching directions (geography of religion), establishing of a specialised publication (*Peregrinus Cracoviensis*), the intensive activity of geographers in the promotion of knowledge, and finally – the ever expanding international connections.

Disadvantages would include a methodological stagnation, absence of research innovation in some of the schools (settlement and population), absence of a clear methodological specialisation, weak development of social geography and of the geography of services, and the absence of specialised academic periodicals.

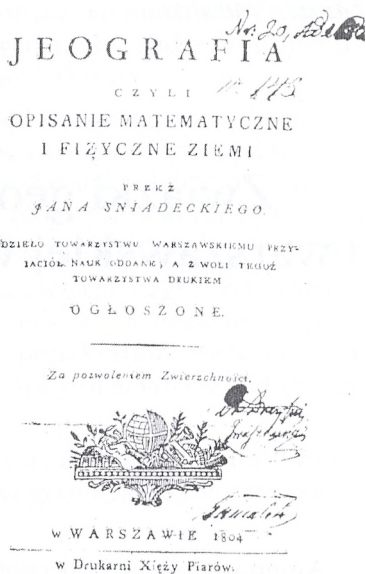
The author has left the analysis of threats and opportunities, which required a self-assessment of the Cracow geographers, to the community itself.

# Związki geografii krakowskiej i warszawskiej w ujęciu historycznym

Mimo wieloletniej obecności w nauce geografia nie mogła sobie znaleźć miejsca w uczelniach polskich niemal do połowy XIX wieku. Uplęnięto też ponad półtora wieku od wydania znanego w świecie dzieła Bernardusa Varenius (1622-1650) pt. *Geografia generalis* (Amsterdam 1650), zanim ukazał się pierwszy podręcznik geografii w języku polskim Jana Śniadeckiego (1756-1830) pt. *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* (Warszawa 1804).

## Jan Śniadecki jako pionier związku geografii krakowskiej i warszawskiej

Z osobą Jana Śniadeckiego wiążą się początki nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1775 r. ukończył on Akademię Krakowską, a po stażu w Getyndze i Paryżu powrócił w 1781 r. do Krakowa, gdzie oprócz wykładów z matematyki i astronomii powierzono mu stanowisko sekretarza Kolegium Fizycznego, wchodzącego w skład Szkoły Głównej Koronnej (po reformie Akademii Krakowskiej przez Kołłątaja). W 1794 r., w związku z insurekcją kościuszkowską, Śniadecki zakończył zajęcia w Szkole Głównej i poświęcił się jedynie obserwacjom astronomicznym (Mikulski 1993). Z obserwacjami astronomicznymi Śniadecki zetknął się zapewne bliżej podczas pobytu w Uniwersytecie w Getyndze; od 1807 r. dyrektorem tamtejszego obserwatorium był znany niemiecki matematyk i astronom Carl Friedrich Gauss (1777-1855).



Ryc. 1. *Jeografia, czyli opisane matematyczne i fizyczne Ziemi* napisana przez Jana Śniadeckiego i opublikowana w 1804 r.

Jan Śniadecki, jako dyrektor Obserwatorium Astronomicznego w Krakowie, został w 1801 r., zapewne z poparciem Stanisława Staszica (1755-1826), członkiem nowo powołanego (w 1800 r.) Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, w którego rocznikach publikował – z inicjatywy S. Staszica – wyniki obserwacji astronomicznych. Cały czas pracował nad dziełem swego życia – podręcznikiem *Jeografia, czyli opisane matematyczne i fizyczne Ziemi*, które przekazał Towarzystwu do opublikowania w 1804 r. (rys. 1). Według E. Rybki i P. Rybki (1983) „*Nie była to jednak geografia w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, ale geofizyka z kartografią i elementami astronomii*”. Można przyjąć, iż *Jeografia* Śniadeckiego to pierwowzór późniejszego podręcznika *Fizyka Ziemi* (Kraków 1909) Maurycego Piusa Rudzkiego (1862-1916), pierwszego profesora geofizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim. Dzieło Jana Śniadeckiego doczekało się trzech wydań polskich (1804, 1809, 1837) i jednego rosyjskiego (Charków 1817).

## Wincenty Pol twórcą geografii polskiej

W kilka lat po śmierci Śniadeckiego geograficzną działalność naukową na terenie zaboru austriackiego zaczął organizować Wincenty Pol



(1807-1872), geograf i poeta. Nie miał on jednak związków z geografią warszawską, ponieważ nie istniała ona wówczas w formie zorganizowanej. W jesieni 1841 r. W. Pol znalazł się w Niemczech na zjeździe naturalistów-przyrodników. Na początku 1842 r. wracał do kraju przez Pomorze – strony ojczyste rodziców. Było to dwa lata po znanej powodzi w ujściu Wisły, na przełomie stycznia i lutego 1840 r., i utworzeniu się tzw. Przełomu Wisły pod Gdańskiem. W. Pol odszukał w okolicy rybaka, który w chwili powodzi pełnił dyżur na Wiśle i pierwszy przepłynął łodzią nowym ujściem do morza. Opowiedzianą historię W. Pol przekazał w opowiadaniu pt. *Na groblach*, a przełomowy odcinek nazwał Śmiałą Wisłą.

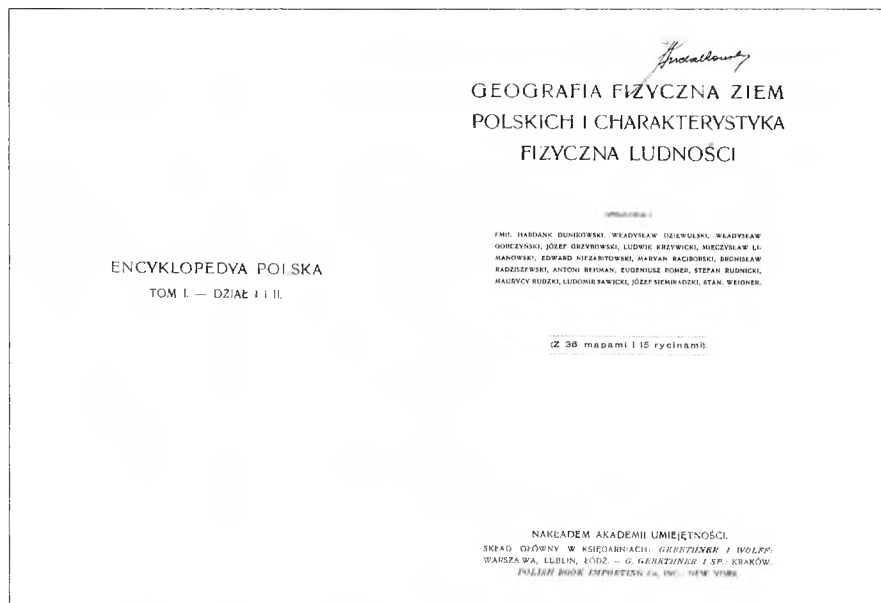
W tym samym czasie opis dorzecza Wisły, ze szczególnym uwzględnieniem owego przełomu z 1840 r., dał Adrian Krzyżanowski (1788-1852), profesor matematyki i mechaniki w b. Królewskim Uniwersytecie Warszawskim. Został on opublikowany w 1843 r., a zawierał plany i rysunki imitujące sytuację tuż po dokonaniu przełomu. Opis ten ma charakter „hydrodynamiczny”, zawierający analizę całego systemu rzeczno-go Wisły. Porównanie opisu W. Pola z rysunkami i tekstem A. Krzyżanowskiego pozwala sądzić, że Krzyżanowski znał prace Pola, ale obaj nie znali się wzajemnie (Mikulski 1989). Byłby to zapewne drugi przypadek związków geografii krakowskiej i warszawskiej, w szerokim ich ujęciu.

## Akademia Umiejętności w Krakowie i jej rola w utworzeniu Towarzystwa Naukowego Warszawskiego

Druga połowa XIX w. zaznaczyła się zastojem geografii zarówno w Krakowie, jak i w Warszawie; tu zresztą nie dały wyniku próby uruchomienia zajęć z geografii już wcześniej w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim (1816-1831), z braku odpowiedniego wykładowcy, nie licząc wykładów kartografii Juliusza Kolberga (1776-1831). W Krakowie zaś Katedra Geografii Wincentego Pola została zlikwidowana już w 1852 r. Nawet w Szkole Głównej Warszawskiej (1862-1869) nie udało się uruchomić zajęć z geografii. Namiastki wykładów geografii fizycznej pojawiły się w rosyjskojęzycznym Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Prowadzone jednak przez profesorów fizyki, obejmowały raczej kurs geofizyki ogólnej, o czym świadczy najlepiej wystąpienie Rady (Senatu) Uniwersytetu w 1882 r. do Kuratorium o pozwolenie nadawania tytułu magistra geofizyki absolwentom studiującym tę specjalizację (Mikulski 1991, 1996).

W 1873 r. utworzono w Krakowie Akademię Umiejętności, która podjęła dość intensywną akcję wydawniczą. Niestety, warszawscy uczeni z zakresu nauk o Ziemi nie publikowali w wydawnictwach AU; mieli zresz-

tą swój „Pamiętnik Fizjograficzny”, powstały już w 1881 r. Jedynym wyjątkiem był Władysław Gorczyński (1871-1953), geofizyk i meteorolog. Natomiast Akademia Umiejętności – zdaniem Bogdana Nawroczyńskiego (1882-1974) – „odegrała czynną rolę w okresie tworzenia się Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”. W końcu 1903 r. „warszawscy” członkowie AU utworzyli swego rodzaju kółko naukowe „w celu koncentracji miejscowego ruchu naukowego i kierowania pracą młodszych sił naukowych” (Nawroczyński 1950). Na pierwszym spotkaniu opracowano nawet plan przyszłej *Encyklopedii Polskiej*; wówczas też powstała myśl założenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, uwieńczona pomyślnym skutkiem dopiero w 1907 r. Mimo że geografowie nie brali szczególnego udziału w tworzeniu TNW, to jednak tom I wspomnianej *Encyklopedii Polskiej*, wydany w Krakowie w 1912 r., noszący tytuł *Geografia fizyczna ziem polskich i charakterystyka fizyczna ludności* (rys. 2), był wspólnym dziełem geografów krakowskich i warszawskich, a także lwowskich, wileńskich i innych. Towarzystwo Naukowe Warszawskie nie przyczyniło się bezpośrednio do rozwoju geografii, jednak w jego ramach powstały takie pracownie, jak: gleboznawcza (z biurem atlasu gleboznawczego) Sławomira Miklaszewskiego (1874-1949), mineralogiczna – Stanisława Józefa Thugutta (1862-1956)



Ryc. 2. Tom I *Encyklopedii Polskiej*, wydany w Krakowie w 1912 r., noszący tytuł *Geografia fizyczna ziem polskich i charakterystyka fizyczna ludności*

i meteorologiczna – Władysława Gorczyńskiego. Towarzystwo Naukowe Warszawskie utrzymuje do dziś związki z Polską Akademią Umiejętności.

## **Ludomir Sawicki kandydatem na kierownika geografii warszawskiej**

W styczniu 1918 r. rozpoczęło w Warszawie działalność Polskie Towarzystwo Geograficzne, z prezesem Janem Lewińskim (1876-1939), profesorem geologii UW. Sprzyjało to niewątpliwie inicjatywie powołania pierwszej w Warszawie uniwersyteckiej placówki geograficznej. Już 1 kwietnia 1918 r. został powołany w Uniwersytecie Warszawskim Zakład Geograficzny. Ze względu na trudności w znalezieniu na miejscu odpowiedniego kandydata, kierownictwo Zakładu powierzono Ludomirowi Sawickiemu (1884-1928), ówczesnemu profesorowi geografii UJ, m.in. delegatowi Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego na zabór austriacki. Pod jego kierunkiem rozpoczęto organizację Zakładu i jego wyposażenie. Niestety okupujące wówczas Warszawę władze niemieckie nie wyraziły zgody na objęcie kierownictwa Zakładu Geograficznego UW przez L. Sawickiego, jako poddanego austriackiego; kuratorem Zakładu mianowano Jana Lewińskiego. Tak, niestety, zakończyła się ciekawie zapowiadająca się współpraca geografów krakowskich i warszawskich u progu niepodległości Polski (Mikulski 1999).

## **Stanisław Leszczycki twórcą Instytutu Geograficznego UW**

Korzystnie natomiast wypadła „pomoc” geografii krakowskiej dla Warszawy po II wojnie światowej. W listopadzie 1946 r. stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych objął Stanisław Marian Leszczycki (1907-1996), już wówczas profesor UJ. Wiązało się to z częstym jego pobytem w Warszawie, a wreszcie z przeniesieniem do Uniwersytetu Warszawskiego. Już w 1947 r. przywrócono, powstały w 1938 r., Zakład Antopogeografii – kierowany wtedy przez Bogdana Zaborskiego (1901-1985), który po wojnie pozostał za granicą. Kierownictwo Zakładu powierzono S. Leszczyckiemu; Zakład był podporządkowany wówczas Wydziałowi Humanistycznemu UW. Jego objęcie skłoniło profesora do koncepcji połączenia istniejącego od 1945 r. ponownie Zakładu Geograficznego i Zakładu Antropogeografii w Instytut Geograficzny UW. Dzięki S. Leszczyckiemu uzyskano kredyty na odbudowę Pałacu Uruskich-Czetwertyńskich przy ul. Krakowskie Przedmieście 30 (na terenie Uniwersytetu). W jesieni 1951 r. rozpoczął działalność Insty-

tut Geograficzny UW – pod kierunkiem Stanisława Leszczyckiego włączony wkrótce do nowo powstającego Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UW. Tak rozpoczął się nowy okres rozwoju warszawskiej geografii uniwersyteckiej. W 1953 r. S. Leszczycki utworzył Instytut Geografii PAN i został jego dyrektorem, a obecnie jest jego patronem.

Warto również odnotować fakt przybycia – wraz z prof. S. Leszczyckim – do Warszawy w 1948 r. Bogodara Winida, który był zatrudniony początkowo w UW na stanowisku starszego asystenta, a po uzyskaniu stopnia doktorskiego został w 1971 r. profesorem nadzwyczajnym i w 1989 r. profesorem zwyczajnym. Prof. B. Winid był kierownikiem Zakładu Krajów Zamorskich, później Zakładu Geografii Regionalnej i Politycznej, Katedry Kartografii, a poza geografią – kierownikiem Studium Afrykanistycznego (1969-1976) i Instytutu Afrykanistycznego (1976-1977), włączonego w 1977 r. do Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW.

Odwrotną drogę przeszła absolwentka geografii warszawskiej w 1959 r. Barbara Obrębska, która jako B. Obrębska-Starkłowa w Instytucie Geografii UJ uzyskała obydwa stopnie naukowe (1968, 1978), a w 1991 r. została profesorem; w 1993 r. objęła funkcję kierownika Zakładu Klimatologii IG UJ.

W 1965 r. Mieczysław Klimaszewski (1908-1997), profesor UJ i zarazem dyrektor Instytutu Geografii UJ, ówczesny rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, został zastępcą przewodniczącego Rady Państwa. Niejako „z urzędu” przewodniczył tam komisji ds. mianowań profesorskich. Trudno ustalić, ilu i którzy warszawscy geografowie zawdzięczają M. Klimaszewskiemu otrzymanie tytułu profesora – jest wśród nich na pewno autor niniejszego artykułu.

Rozpoczęte przed niemal 200 laty związki geografii krakowskiej i warszawskiej rozwijają się nadal we wszystkich działach geografii. Należy stwierdzić, iż są one przykładowe i obopólnie korzystne, a na progu XXI wieku warto zalecić bliższą współpracę obu naszych ośrodków.

## Literatura

Mikulski Z., 1989, *Adrian Krzyżanowski i jego zapomniany opis nowego ujścia Wisły z 1840 r.*, Przegł. Geofiz., 34, 4.

Mikulski Z., 1991, *Wybrane zagadnienia nauk o Ziemi w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim (1869-1917) (Z dziejów nauk o Ziemi w Uniwersytecie Warszawskim – XI)*, Przegł. Geofiz., 36, 4.

Mikulski Z., 1993, *Początki wykładów nauk hydrologicznych w Uniwersytecie Jagielloń-*

Mikułski Z., 1996, *Geofizyki polskiej mało znane początki*, Przegł. Geofiz., 41, 3.

Mikułski Z., 1999, *Geografia warszawska na tle stanu nauki polskiej po I wojnie światowej* [w:] *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*, Mater. z Sesji Jubileusz. 18-20 czerwca 1998 r., Wydż. Geogr. i Studiów Region. Uniw. Warsz.

Nawroczyński B., 1950, *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Materiały do jego dziejów w latach 1907-1950*, Nakł. Tow. Nauk. Warsz., Warszawa.

Rybka E., Rybka P., 1983, *Historia astronomii w Polsce*, t. 2, Ossolineum, Wrocław.

*Prof. dr hab. Zdzisław Mikułski*  
*Wydział Geografii i Studiów Regionalnych,*  
*Uniwersytet Warszawski*

## Relations between geography in Krakow and in Warsaw: an historical approach

### Summary

First contacts between the Warsaw and the Krakow geographers took place in the early 19<sup>th</sup> century. A particularly important role played here Jan Śniadecki, professor of physics at Jagiellonian University, and in particular his work *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* (*Geography, or the mathematical and physical description of the Earth*). The book can be regarded as the first Polish textbook of physical geography; it was published by the Warsaw Society of Friends of Sciences in 1804 (Fig. 1) and had several editions.

In 1840, an ice barrier on the Vistula River near Gdańsk caused the river to break through the coastal dunes, thus creating a new Vistula mouth flowing into the Bay of Gdańsk. This phenomenon was soon described by Wincenty Pol (1842), since 1849 professor of geography of Jagiellonian University. Almost at the same time, Adrian Krzyżanowski, professor of mathematics at Warsaw University, also described this phenomenon; his description owed a lot to Pol's.

Thanks to the efforts of the Warsaw members of the Academy of Sciences (Akademia Umiejętności) in Krakow, it became possible in 1907 to found the Warsaw Scientific Society. At the same time, the decision to publish a multi-volume "Polish Encyclopaedia" resulted in the publication in 1912 of its first volume, entitled "Physical Geography of Polish Lands and Characteristics of the Population" written by, among others, geographers from Warsaw and Krakow (Fig. 2).

In the spring of 1918 a Department of Geography at Warsaw University was founded. It should to be headed by Ludomir Sawicki, professor of Jagiellonian University. Unfortunately, the lack of permission from the German authorities occupying Warsaw at that time caused his resignation from this post.

The Geographical Institute at Warsaw University was rebuilt after World War II by Stanisław Leszczycki, professor of Jagiellonian University. He was also the founder, in 1953, of the Institute of Geography of the Polish Academy of Sciences, which bears now his name.

In the 1960<sup>th</sup> Mieczysław Klimaszewski, professor of geography at Jagiellonian University and member of the Polish Academy of Sciences, became vice-president of the People's State Council. As the head of the committee for professorial nominations, he granted the title of Professor to many geographers (including the author of this article).

Today, the relations between the two centers of geographical sciences are developing to their mutual advantage.

## Epizod „lubelski” w działalności naukowej Ludomira Sawickiego, profesora geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Działalność naukowa Ludomira Sawickiego w czasie I wojny światowej nie doczekała się wnikliwszej oceny. Być może wynikało to z tego, że pod względem formalnym była ona związana w znacznej części z poczynaniami austriackiego, c.k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie. Przy tym Gubernatorstwie w 1916 r. utworzono, przy Sekcji Gospodarczej – na wzór niemiecki z Warszawy – Komisję Naukową (*Wissenschaftliche Studien Kommission beim Militär-General-Gouvernement Lublin*). Przewodniczącym tej Komisji był J. Morozewicz, profesor UJ, a jednym z nielicznych polskich członków L. Sawicki, od 1915 r. prof. nadzw. UJ. O takim powiązaniu formalnym z wojskowym Gubernatorstwem pisał J. Smoleński (1929), we wspomnieniu opublikowanym po śmierci L. Sawickiego. Ocenę tego etapu działalności swego poprzednika, na stanowisku kierownika Katedry Geografii UJ, przedstawił jednak bardzo lakonicznie: „*W licznych objazdach zbiera spostrzeżenia morfologiczne i antropogeograficzne na obszarze austriackiej okupacji w Królestwie, które stają się następnie podstawą kilku poważniejszych rozpraw naukowych (jak o przelomie Wisły)*” (Smoleński 1929, s. XII). W zbiorowej publikacji, stanowiącej pokłosie sesji zorganizowanej w osiemdziesięciolecie urodzin L. Sawickiego, ten „wojenno-lubelski” etap w ogóle pominięto (*Ludomir Sawicki...* 1968). Było to chyba jednak niesłuszne, gdyż etap ten zasługuje na baczniejszą uwagę.

Według biogramu, przygotowanego do Polskiego Słownika Biograficznego (1994, 35, 329-332) przez M. Klimaszewskiego, L. Sawicki w 1914 r. powołany został do landwery, a dnia 30 VIII 1915 zwolniony z wojska i mianowany członkiem Komisji Naukowej przy Generalnym Gubernatorstwie Lubelskim. Rezultaty udziału w pracach tej Komisji

przedstawiono w tym tekście także lakonicznie: „*przewodził badania geograficzne w Polsce środkowej. Ich wynikiem był rozdział 'Das Land' w pracy zbiorowej 'Das Königreich Polen vor dem Kriege' (1815-1914) [...] oraz prace 'Wiadomości o środkowopolskiej morenie czołowej' z tezą o trzykrotnym zlodowaceniu ziem polskich [...] i 'Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie' ”.*

Udział L. Sawickiego w pracach gubernatorskiej Komisji Naukowej w Lublinie przypadał na okres od połowy 1916 (a nie od 1915 r.) do października 1918 r. W etapie wstępnym, organizacyjno-przygotowawczym, L. Sawicki napisał w 1916 r. tekst niemiecki wymienionego w Polskim Słowniku Biograficznym rozdziału *Das Land* (wydrukowany w 1917 r. w Wiedniu). W tym samym roku zresztą opublikował w Krakowie polski tekst opracowania na podobny temat *Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich* (Sawicki 1916). Opracowania te trudno jest wiązać z poczynaniami Komisji Naukowej w Lublinie. Przeciwnie L. Sawicki był do nich przygotowany kilka lat wcześniej, gdyż już w 1912 r. ukazał się opracowany przez niego rozdział *Encyklopedii Polskiej*, zatytułowany *Hydrografia ziem polskich* (Sawicki 1912).

Główny okres prac związanych z poczynaniami gubernatorskiej Komisji przypadł na 1917 r. Kilku jej członków podjęło wówczas badania terenowe w „austriackiej” części okupowanego Królestwa Polskiego. Prowadzono te badania głównie w ciągu miesięcy letnich; bazę lokalową stanowiły dwa pokoje w pałacu biskupim w Kielcach. Analizę zgromadzonych materiałów podjęto w okresie zimowym 1917/18 r. w stałych miejscach pracy członków Komisji (Wiad. Gosp., 1918, 10-11, 1).

Zdaje się, że L. Sawicki wyróżniał się zdecydowanie spośród członków Komisji aktywnością badawczą w 1917 r. Prace terenowe rozpoczął już w lutym 1917 r.; wykonał wówczas szczegółowe pomiary batymetryczne (sondowania z powierzchni lodu w 363 punktach pomiarowych) trzech jezior w okolicy Lubartowa (Sawicki 1918a). Zakres tylko tych prac terenowych świadczy, że musiał mieć do dyspozycji ekipę odpowiednich współpracowników, a także dostateczne środki finansowe (zapewne z gubernatorskiej Komisji). W miesiącach letnich osobiście prowadził badania terenowe na obszarze rozciągającym się od okolic Olkusza, Częstochowy i Sieradza na zachodzie do Tomaszowa Lubelskiego, Hrubieszowa i Włodawy na wschodzie. Na tym rozległym obszarze interesował się chyba w szczególności przełomową doliną Wisły środkowej oraz okolicami Buska (czy nie decydowała o tym m.in. mała ich odległość od bazy lokalowej w Kielcach?). Wyniki przedstawił w dwu większych opracowaniach o charakterze monograficznym, opublikowanych wprawdzie dopiero kilka lat później, ale przygotowanych do druku już w 1917/18 r. (Sawicki 1925, s. 16) lub przy końcu 1918 r. (Sawicki 1922, s. 42). Kil-



ka mniejszych artykułów opublikował w 1918 i 1919 r., a mianowicie w „Wiadomościach Gospodarczych” (organ Komitetu Technicznego przy G.G. Wojsk. w Lublinie) drukowanych w 1918 r. w Lublinie (Sawicki 1918b, c, d) oraz w „Przeglądzie Geograficznym” (Sawicki 1919).

W 1918 r. badań terenowych inspirowanych przez gubernatorską Komisję w Lublinie raczej już nie prowadzono. Decydował o tym zapewne nie tylko rozwój wydarzeń historycznych w końcowym etapie I wojny światowej. W przypadku L. Sawickiego pewną rolę odegrało stanowisko niemieckich władz okupacyjnych w Warszawie. Odmówiły mu one bowiem zezwolenia (zresztą także J. Morozewiczowi, czyli przewodniczącemu Komisji) na rozszerzenie działalności na obszar północnej części okupowanego Królestwa Polskiego (Kumaniecki 1927, s. 60). Decyzję tę motywowano zarzutami krytycznego ustosunkowania się do poczynań niemieckich oraz propagowania przez L. Sawickiego (1918) idei odrodzonego państwa polskiego w granicach obejmujących cały obszar zaboru pruskiego.

Efekty udziału L. Sawickiego w poczynaniach Komisji Naukowej w Lublinie były więc imponujące. Przy ich ocenie ogólnej należy zresztą pamiętać, że własne, wszechstronne badania w południowej części Królestwa Polskiego prowadził w okresie, gdy w 1917 r. obejmował kierownictwo Katedry Geografii UJ. Tę formalną ocenę należy jeszcze uzupełnić próbą dokładniejszej analizy merytorycznej trzech głównych publikacji naukowych, przygotowanych do druku w okresie „epizodu lubelskiego”.

Spośród tych publikacji najwyżej oceniam *Wiadomość o środkowopolskiej morenie czolowej* (Sawicki 1922). Zaprezentowana w niej tematyka jest raczej nietypowa dla całego dorobku naukowego tego autora. Jeśli nie uwzględnimy kilku drobnych artykułów traktujących o śladach zlodowaceń w niektórych obszarach górskich, to stwierdzimy, że zlodowaceniami niżowymi L. Sawicki zajmował się właściwie tylko w kontekście badań nad jeziorami i zmianami hydrograficznymi. W interesującym nas studium zajął się natomiast zagadnieniami kluczowymi dla stratygrafii i paleogeografii „glacialnego” czwartorzędu na ziemiach polskich. Przedstawił je, na „swój czas”, znakomicie i w nawiązaniu do obszernej, aktualnej literatury przedmiotu, głównie niemieckiej, ale także i rosyjskiej. Wysunął i logicznie uzasadnił hipotezę – w ramach dyskusji własnych wyników – trzech zlodowaceń skandynawskich. Dał także, chyba po raz pierwszy tak jasny i w ogólnych zarysach dotychczas aktualny, obraz zróżnicowania śladów tych zlodowaceń: 1) najmłodszego (Würm) na północy – morena północnopolska = zlodowacenie północnopolskie; 2) średniego (Riss) w pasie wielkich dolin – morena środkowopolska = zlodowacenie środkowopolskie; 3) najstarszego (Mindel) na Podkarpaciu –

morena południowopolska = zlodowacenie południowopolskie (Sawicki 1922, s. 31 i 37). Na opracowanej przez siebie mapie po raz pierwszy poprawnie wyznaczył nie tylko maksymalny, ale także i stadialny/recesyjny zasięg moreny środkowopolskiej. Wreszcie bardzo logicznie zaprezentował stosunek lessu do utworów morenowych. W terenie stwierdził – w odróżnieniu od poprzedników zajmujących się tym zagadnieniem – że less występuje nie tylko na przedpolu moren środkowopolskich, ale także przykrywa je między Puławami i Lublinem. Wyciągnął z tego wniosek, że less akumulowany był po zlodowaceniu środkowopolskim (Riss). Ponieważ swoją rozprawę pisał przed opublikowaniem monografii W. Södergla (1919), przyjął – zgodnie z panującymi wówczas poglądami – że less należy przypisać interglacjałowi następującemu po zlodowaceniu Riss. Naszkicował przy tym obraz trzech pasów krajobrazowych niżu polskiego w okresie ostatniego zlodowacenia (Würm), zresztą niezbyt spójny z założeniem interglacjałowego wieku lessu, a mianowicie: pas północny – pokryty lodem; pas środkowy – zimnowilgotny, w którym powstawały utwory rzecznotodowcowe oraz pradoliny; pas południowy – zimnosuchy, w którym wiatr nawiewał less (Sawicki 1922, s. 41). Tak jak wielu wybitnych autorów, nie zdawał sobie sprawy z takiej niespójności, gdy – nie będąc przecież specjalistą w tym zakresie – w 1918 r. pisał swoją rozprawę. Kończąc, podkreślił jeszcze, że zagadnienia stratygrafii i paleogeografii plejstocenu ziem polskich były przedstawione w tej rozprawie znacznie bardziej wszechstronnie i wnikliwie niż w opracowaniu znanego geologa/geomorfologa niemieckiego E. Wunderlicha (1917), który równocześnie z L. Sawickim prowadził swoje badania w północnej części Królestwa Polskiego.

Druga z monograficznych rozpraw, a mianowicie *Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie* (Sawicki 1925), była już wnikliwiej oceniana przez geomorfologów (Klimaszewski 1968). Dlatego zwracam tylko uwagę, że wносиła ona istotny wkład w poznanie roli struktury geologicznej (tektoniki) w kształtowaniu rzeźby przedczwartorzędowej wyżyn południowopolskich. Osobiście oceniam, że w tym zakresie była ona jednak jakby „niedopracowana”, chyba dlatego, że przy prezentacji szczegółowych na owe czasy wyników badań własnych nie zostały uwzględnione różne opracowania wcześniejsze. W szczególności pominięte zostało opracowanie J. Lewińskiego (1914), które wprawdzie odnosiło się do dorzecza Przemszy, ale uwzględniało zagadnienia rozwoju sieci rzecznej naszych ziem po regresji morza miocenińskiego<sup>1</sup>. Ważną cechą wyróżniającą tę drugą

<sup>1</sup> L. Sawicki chyba wysoko oceniał wyniki swoich badań doliny Wisły środkowej. Zdaje się o tym świadczyć fakt, iż na I Zjeździe Geogr. i Etnogr. Słowiańskich w 1924 r. przedstawił referat *Morfogeneza Wisły* (Sbornik I Sjezdu Slov. Geogr. a Etnogr., Praha 1926, 179-181).

monografię było eksponowanie zagadnień antropogeograficznych, w zasadzie całkowicie pominiętych w monografii poprzedniej. Zwrócił więc L. Sawicki uwagę na problemy gospodarowania na dnie doliny Wisły czy związki położenia miast z terasami Wisły, ale szczególnie mocno podkreślił zaniedbanie komunikacyjne obszaru, celowo utrzymywane przez władze carskie ze względów geopolitycznych i wojskowych (Sawicki 1925, s. 13, 64-65). Jest więc ta monografia bardziej reprezentatywna dla dorobku jej autora, który chyba miał szczególną inklinację do wszechstronnego ujmowania podejmowanych zagadnień geograficznych.

Skromniejsza, ale nie mniej cenna, jest trzecia uwzględniona w mojej ocenie rozprawa pt. *Lubartower Seen* (Sawicki 1918a). Zwracałem już uwagę na stopień szczegółowości wykonanych pomiarów terenowych. Przy opracowaniu ich wyników autor skrupulatnie uwzględnił literaturę przedmiotu, nie pomijając opracowań z połowy XIX w. W rezultacie powstała wnikliwa analiza porównawcza trzech zbadanych jezior. Stwierdził ich związek ze strefą „moreny środkowopolskiej”, co miało tłumaczyć płytkość i zaawansowane oznaki ich zanikania; są to przecież reliktory pojezierza z okresu recesji lądolodu środkowopolskiego. Pod względem stopnia zanikania zaliczył je do grupy jezior zamierających i potraktował jako podgrupę podlaską w rozległym regionie „pińskich jezior bagiennych”, które w skrajnych przypadkach reprezentują raczej „zatapiane bagna” niż „zabagnione reliktory jeziorne” (Sawicki 1918a, s. 28). Dzisiaj można byłoby podkreślić, że w swojej kwalifikacji genetycznej i ocenie stopnia zanikania zbadanych jezior zachodniopoleskich pomylił się. Nie zdawał sobie bowiem sprawy z roli odmładzających te jeziora procesów krasowych. Nie można jednak zapominać, jaki był wówczas stan znajomości tych procesów. Pomiął je przecież także A. Jahn (1956) w monografii geomorfologicznej Wyżyny Lubelskiej, opublikowanej prawie czterdzieści lat później.

Wydaje się więc, że epizod „lubelski” miał cechy jednej z licznych wypraw naukowo-badawczych, w których L. Sawicki tak chętnie występował jako uczestnik i wreszcie jako organizator, aż do końca swoich dni. Badania terenowe w 1917 r. prowadził przecież w warunkach wojennych i w terenie słabo znanym, w znacznej części „zapomnianym” z różnych powodów. Jak świadczą publikacje prezentujące ich wyniki, zadanie swoje wykonał znakomicie. Młody ich autor (w 1917 r. miał przecież 33 lata!) wykazywał już wszelkie podstawowe cechy doświadczonego uczonego, z nowoczesnym własnym zapleczem „warsztatowym” pracy naukowo-badawczej, z wyraźną skłonnością do kompleksowego rozpatrywania podejmowanych zagadnień, niezwykle istotną w przypadku geografa.

## Literatura

- Jahn A., 1956, *Wyżyna Lubelska, Rzeźba i czwartorzęd*, Prace Geogr. IG PAN, 7, 453 ss.
- Klimaszewski M., 1968, *Badania Ludomira Sawickiego na polu geografii fizycznej* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884-1964)*, PWN, Warszawa, 26-37.
- Klimaszewski M., 1994, *Sawicki (Ślepowron Sawicki) Ludomir Juliusz (1884-1928)*, Polski Słownik Biograf., 35, 146, 329-332.
- Kumaniecki K.W., 1927, *Czasy lubelskie. Wspomnienia i dokumenty (18 IV 1916-2 XI 1918)*, Kraków.
- Lewiński J., 1914, *Utwory dyluwialne i ukształtowanie powierzchni przedlodowcowej dorzecza Przemszy*, Prace Tow. Nauk., Warszawa, 7, 1-89.
- Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884-1964)*, 1968, M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), Pol. Tow. Geogr., PWN, Warszawa, 135 ss.
- Sawicki L., 1912, *Hydrografia ziem polskich* [w:] *Encyklopedia Polska*, I, AU, Kraków, 49-298.
- Sawicki L., 1916, *Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich*, Sprawozd. Gimn. św. Jacka, Kraków, 28 ss.
- Sawicki L., 1917, *Das Land. Königreich Polen vor dem Kriege (1815-1914)*, Freie Verein. f. staatswiss. Fortbild, Wien, 1-19.
- Sawicki L., 1918a, *Lubartower Seen*, Bull. Acad. Scis. Cracovie, A, 1-3, 17-28.
- Sawicki L., 1918b, *Geograficzne warunki gospodarstwa społecznego w Polsce*, Wiad. Gosp., 2, Lublin, 2-3.
- Sawicki L., 1918c, *Wody krasowe a sprawa zaopatrzenia miast południowego Królestwa Polskiego w wodę do picia*, Wiad. Gosp., 12-13, Lublin, 3-6 (w tym samym numerze także w wersji niemieckiej tego czasopisma).
- Sawicki L., 1918d, *Ein Beitrag zur Geschichte des Weichselbettes. Wirtschaftliche Mitteilungen*, 39-40, Lublin, 7-11 (wersja polska tego artykułu chyba nie była drukowana?).
- Sawicki L., 1919, *O krasie gipsowym pod Buskiem*, Przegl. Geogr., 1, 306-310.
- Sawicki L., 1922, *Wiadomość o środkowopolskiej morenie czołowej*, Rozpr. Wydz. Mat.-Przyr. PAU, ser. III, 21A (za 1921 r.), Kraków, 1-42 + 2 tabl.
- Sawicki L., 1925, *Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie*, Prace Inst. Geogr. UJ, 4, Kraków, 68 s. + 1 fig. + 19 fot.
- Smoleński J., 1929, *Ludomir Sawicki: Życie i dzieło*, Przegl. Geogr., 9, VII-XXIII.
- Soergel W., 1919, *Lösse, Eiszeiten und paläolithische Kulturen*, Verlag G. Fisher, Jena, 177 s.

*Wiadomości Gospodarcze* (Wirtschaftliche Mitteilungen), tygodnik, organ Komitetu Technicznego przy G.G.Wojsk. w Lublinie, drukowany od stycznia do października 1918 w Lublinie.

Wunderlich E., 1917, *Die Oberflächengestaltung* [in:] *Handbuch von Polen*, Beiträge zu einer allgemeinen Landeskunde, Herausg. E. Wunderlich, Verlag D. Reimer, Berlin, 77-138.

*Prof. dr hab. Henryk Maruszczak*  
*Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii,*  
*Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej, Lublin.*

## The „Lublin Period” in the Activity of Ludomir Sawicki, Geography Professor at the Jagiellonian University

### Summary

During the First World War, between 1916-1918, the Lublin General Military District established a Scientific Commission to do research in the southern part of the Russian part of partitioned Poland, then occupied by the Austro-Hungarian forces. The Commission was headed by J. Morozewicz, a professor at the Kraków University. Ludomir Sawicki, a young geographer and university professor, was the most active member of the Commission. In 1917 he spent several months on field research and published their first results in 1918 (Sawicki 1918a, b, c, d). The most important results, however, ready for print in 1918, had to wait until the early 1920s. They included *Wiadomość o środkowopolskiej morenie czolowej* (1922), where the author, although not a specialist in the area, presented key issues of stratygraphy and paleogeography of the Polish glacial Quaternary period, and *Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie* (1925), which made a significant contribution to the role of geology in the development of the pre-Quaternary period in the Polish uplands. Despite its short duration, the results of the Lublin period constitute an important portion in the work of the prematurely deceased Ludomir Sawicki.



## Some reflections on British–Polish co-operation in geography

The establishment of the Polish Chair of Geography 150 years ago at the Jagiellonian University – which we are now celebrating – was of momentous importance, for at least two main reasons. First, it was a major step in signalling Polish leadership in the field of geography both in Europe and the wider world. Second, at the time, in 1849, the Polish state did not exist but was partitioned between three foreign empires. So the foundation of the Chair – in Poland's oldest university (already then in existence for 485 years), in Poland's former capital city, and located fairly close to the point where all three empires met – was also a key step in rekindling the national consciousness and territorial identity of the Polish people.

Establishment of the Chair in Kraków embodied a pioneering recognition of the significance of geography. This becomes clearly evident in the context of the development of the subject in Europe. Geography as a specific field for advanced study and research in universities only became widely-established in Germany, for instance, in the 1870s and 1880s. Other nations like Britain and France followed. Yet The Royal Geographical Society (RGS: founded in 1830) had reported in the 1880s that Britain compared unfavourably in the development of geography in universities in contrast to continental Europe, especially with Central Europe. This prompted the establishment of the first Readership (i.e. Docent) – not Chair – in Geography at the University of Oxford in 1887, almost four decades later than the founding of the Polish Chair in Kraków. But there was probably very little, if any, direct personal contact in that period between geographers in Poland and Britain.

British interest in the geography of Poland was kindled by The Royal Geographical Society immediately after the end of the First World War when Poland regained its independence. The key question of the time was the apparent difficulty of drawing the boundaries of the new Polish state in the perceived absence of clear natural frontiers. Through the influence of geographers at Oxford, the RGS invited a Miss M. A. Czaplicka, then a lecturer in Ethnology in the School of Anthropology at Oxford University, to present a lecture on Poland which was later published in *The Geographical Journal*, 53 (6), 1919. In it Miss Czaplicka provided an excellent and succinct account of the geographical bases for the economic viability of the new Polish state and the problems that were involved in fixing its boundaries necessarily along ethnic lines. One of the discussants, a Mr. Majdewicz, President of the Union of Polish Societies and of the Polish Information Committee in London, thanked the RGS for giving the lecturer the opportunity to address the Society, and commented that: '*It is a very remarkable sign of the times that England at last realises the importance of Poland in the future destiny of Europe*'. (!!)

This view made a major impact on a new generation of British geographers. Indeed, this event at the RGS proved to be a landmark in creating the pre-conditions for Polish-British contacts in the interwar years and stimulated key figures in British geography such as Harriet Wanklyn (Cambridge), Alexander Stephens (Glasgow), A.G. Ogilvie (Edinburgh) and others to undertake work in Poland. A turning point came in the 1930s, however, when visits to Poland by many British geographers stimulated a series of publications about the country. Following such a visit, Arthur Davies wrote a paper on "A Study in City Morphology in Historical Geography" published in *Geography*, 1933, comparing the urban development of Poznan, Gdansk, Warsaw and Kraków. Of the latter he wrote: 'Kraków is without parallel in Europe as a city which, from its origin, has been dominated by the Royal Court and the Cathedral.... this Canterbury of Poland.....' (Davies 1933, p.30). The Le Play Society, in which geographers such as K.C. Edwards were then prominent, organised a field excursion to Poland and this yielded publications by Arthur Davies, ed. (1934), *Polish Studies*, and papers by K.C. Edwards and Alice Garnett in the *Scottish Geographical Magazine*, 1935, pp. 151-161 and 215-228. Closer links with many Polish geographers, including Eugeniusz Romer who had been a student at Kraków, were established during the International Geographical Congress in Warsaw in 1934. These contacts inspired R.H. Kinvig to initiate a series of monographs on Poland which were published in the late 1930s by the Birmingham University Information Service on Slavonic Countries, a forerunner of the current centre for Russian and East European Studies (CREES) at that University.



The Second World War, of course, severely disrupted contact but certainly in no way did it diminish British interest in the geography of Poland. And yet the war proved to be an important turning point, this time by facilitating and encouraging Polish interest in, and contact with, geography and applied geography work in Britain. During the war, Professor Kazimierz Dziewonski was in London and had contacts with urban and regional planners, including those working on plans to build the new towns outside London. Another crucial link was forged soon after the war – and one it which had a profound effect on the development of one branch of Polish geography and, later, international co-operation under Polish leadership: in 1947-1948 Professor Jerzy Kostrowicki came to the London School of Economics Department of Geography to study British land-use survey methods under Professor L. Dudley Stamp. His later work in adapting the survey to Polish agricultural conditions became a blueprint for the documentation of land use more widely in central and eastern Europe and, through Professor Kostrowicki's leadership of later IGU Commissions, also the wider world. (For further discussion of this, see M.J. Wise, 'International Geographical Co-operation: achievements and problems. An appreciation of the contribution of Professor Jerzy Kostrowicki, *Geographia Polonica*, 57, 1990, pp. 5-12).

The Stalin years, of course, enforced a high level of international isolationism on Polish geography. The key watershed, however, came after 1956 when Poland began to liberalise and, on the initiative of Professor Stanislaw Leszczycki, Director of the Institute of Geography of the Polish Academy of Sciences in Warsaw, Polish geographers were encouraged to "look west" and learn English. Indeed, Professor Leszczycki played an outstanding role in fostering Anglo-Polish relations. The process of re-establishing and strengthening contacts between Polish and British geographers began. This was of major significance for it built an ever-stronger "bridge" between East and West in the long years of a Europe divided by the Iron Curtain. And these contacts were all the more important because, while geographers began to travel and have contacts, many social scientists in the related fields of economics and sociology, for example, were more constrained in their contacts by political and ideological barriers between East and West.

Two major mechanisms played key roles in the development of co-operation between Polish and British geographers in the years between the late 1950s and the 1980s: first, the series of Anglo- (later British-) Polish Geographical Seminars and second, the activities of the International Geographical Union. I was fortunate enough to benefit directly or

indirectly from both and, I hope, to contribute something towards building-up a favourable environment for co-operation between colleagues from the two countries.

The first Anglo-Polish Geographical Seminar was held 40 years ago in 1959 in Nieborów and, among others, was attended by the Chair of Geography in Kraków, Professor Klimaszewski, as well as Professor Antoni Wrzosek, and the Chair of Geography at the London School of Economics, Professor M.J. Wise. British participation in the seminar was arranged by the Institute of British Geographers. Professor K.C. Edwards was the prime mover and chaired the British delegation, emphasising the continuity of his interest in Poland from the 1930s. At the same time, the Polish geographers invited an official visit from Lord Nathan, President of The Royal Geographical Society, and L.P. Kirwan, Director of the RGS, so that the whole spectrum of British academic geography was involved. Although the seminar discussions were held in Nieborów, Professor Wise well recalls the very impressive field excursion that Dr. Wrzosek led to the Upper Silesian Industrial Region at that time.

Yet as Professor Wise has noted in his 'Message to Professor Leszczycki', *Geographia Polonica*, 36, 1977, pp. 13-15, the original idea for the first Anglo-Polish Geographical Seminar had come from the then Dr. Antoni Kukliński with whom Professor Wise was co-operating in a UNESCO seminar on problems of urbanisation. In that 'message', Professor Wise also observed that establishment of the Anglo-Polish seminars provided a very successful model for the development of similar arrangements by the Institute of British Geographers with geographers in other Soviet bloc countries, notably Hungary, Romania, Bulgaria and, from 1978, the Soviet Union itself – arrangements in which I, too, was involved.

So began a process of contact which was consolidated at the IGU Congress in Stockholm in 1960 and led to a two-way flow, especially of younger geographers, between Poland and Britain. This was very important as an 'investment' in longer-term co-operation and stood in sharp contrast to the practice in some other continental European states where senior professors tended to monopolise contacts and travel. I was privileged to be a guest of the Polish Academy of Sciences for six months in 1963 and established links with many Polish geographers, including Dr. Kortus and Professor Wrzosek, who introduced me to industrial and urban development in the regions of Kraków and Upper Silesia – as well as to the delights of Zakopane.

The following year (1964) was the occasion of the 20<sup>th</sup> IGU Congress in London and it was there that even more solid foundations were laid for both wider-ranging and closer co-operation between geographers from the two countries. The Congress was attended by a galaxy of Polish Geographers from all major centres of research and learning, including a sizeable delegation from the Jagiellonian University. This event created the pre-conditions for co-operation in fields in both physical and human geography involving scientists from all major universities and research institutes. These contacts further provided the 'motor' for continuing the regular British-Polish seminars started earlier but, as a result, these could also become more focused on specialist topics and hence yield more rewarding discussion, research collaboration and publications. An example was co-operation between Professor Leszek Starkel from Kraków with British geomorphologists. It is also important to note here that The Royal Geographical Society recognised the key roles that had been played over the years by leading Polish geographers both in fostering these contacts and in their pre-eminent contributions to international research and co-operation in the field of geography. The RGS gave Professor Klimaszewski its Patron's Medal in 1978 (see *Geographical Journal*, 144, p. 537) and made Professors Leszczycki and Kostrowicki Honorary Corresponding Members at different times. Similarly a number of British geographers, including Professors Wise and Beaver, among others, have been very appreciative of Polish recognition of their own contributions.

From my own perspective, a crucial turning point came at the 22<sup>nd</sup> IGU Congress in Montreal in 1972 when I was invited to become Chairman of a new Working Group on Industrial Geography. In retrospect I feel sure that my appointment to this position owed much to the support of Polish geographers who, among others, were very active in the IGU and its Commissions at the time. The establishment of this Working Group and its successor Commission on Industrial Systems enabled me to engage Polish work in the field of international comparative industrial research, particularly through Dr. Kortus who, as a full member of the Commission, made many stimulating contributions and organised two very fruitful meetings of the Commission and its successor in Kraków in 1977 and 1987. It was a pleasure to publish several papers by Dr. Kortus and other Polish colleagues as these made major contributions to a wider global understanding of the merits of Polish research, Polish conditions and problems. I also wish to express great satisfaction with the fact that my successors in charge of the IGU industrial commissions – Professors Linge and Conti respectively – have continued to encourage active participation by Polish geographers, including Professor Kortus, and latterly, Dr. Strykiewicz from Poznań.

The momentum built up by these British-Polish contacts also helped to maintain the east-west 'bridge' during the times of change in the late 1970s and early 1980s as well as the difficult years of Martial Law and its aftermath in Poland in the 1980s. I well remember a British-Polish Geographical Seminar in London in the late 1970s which coincided with the first visit to Poland of Cardinal Wojtyła in his capacity as the first Polish Pope: the programme of the seminar had to be rearranged to enable the Polish delegation to watch the ceremonies on TV!! And I remember, too, the return seminar to Poland in 1983 at which Polish geographers expressed their views frankly despite the tense atmosphere in the country at large. And yet important research was undertaken in Poland during these times also on an individual basis by British geographers, as ever, with strong local support. The fieldwork of Professor W. B. Morgan on the cut-flower business around Warsaw and the research by Dr. Frank Carter on the historical geography of Kraków's trading links and patterns come to mind in this context.

Since 1989, of course, we have been, and are, living in an entirely new situation, one of open international borders and freedom of movement; the problem now is finding the money to maintain and finance links. The outcomes, as ever, are a mixed blessing. On the one hand the formalised contact of Polish and British delegations through the medium of the British-Polish seminars appears – perhaps somewhat regrettably – to be consigned to history, but in my view should be revitalised. On the other hand, the opportunities and the incentives for both more spontaneous, synergetic individual contacts and for more carefully-planned and focused thematic or problem – or policy-orientated research co-operation are now all the greater and all the more necessary, particularly in the context of European Union and NATO enlargement and wider European and global integration. So, for example, in 1998-1999 the Department of Social Sciences at the London School of Slavonic & East European Studies, of which I am Chair, was able to invite Dr. Strykiewicz on a year's postdoctoral fellowship (funded jointly by the Polish Science Foundation, the Foreign & Commonwealth Office of the British government, and the M.B. Grabowski Foundation in London) to carry out research and to organise a series of seminars on urban and regional economic change under Poland's transition. Speakers invited to present papers at the seminar came from Warsaw, Poznań and Kraków. In addition, a visit to the School by Professor Rosciszewski from the Institute of Geography in Warsaw promises to lay the foundations for contacts between London University and universities in the eastern borderlands of Poland which are already an eastern frontier of NATO and will become the key eastern border region of the EU in the 21<sup>st</sup> century. It is in these ways that future

co-operation must be nurtured to mutual benefit. Clearly there are opportunities for the Chair of Geography in Kraków to play a role in continuing our co-operation.

*Dr. F. E. Ian Hamilton*

*Senior Lecturer in the Department of Geography  
& Environment, London School of Economics & Political Science  
and the Department of Social Sciences, School of Slavonic  
& Eastern European Studies, University of London*

## **Uwagi o współpracy brytyjsko-polskiej w zakresie geografii**

### **Streszczenie**

Powstanie Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim już w 1849 r. miało doniosłe znaczenie (pierwsze stanowisko docenta geografii – jeszcze nie katedrę – ustanowiono na Uniwersytecie w Oxfordzie w 1887 r.). Powstanie pierwszej polskiej Katedry Geografii sygnalizowało z jednej strony wysoki poziom rozwoju polskiej myśli geograficznej w ówczesnej Europie, a z drugiej wzmacniało poczucie tożsamości Polaków z ich krajem ojczystym, wówczas podzielonym przez trzech zaborców.

Pierwsze oficjalne i osobiste kontakty geografów brytyjskich i polskich miały miejsce w okresie międzywojennym, w których znaczną rolę odegrało brytyjskie Królewskie Towarzystwo Geograficzne. Kontakty te umożliwił również odbywający się w Warszawie w 1934 r. Międzynarodowy Kongres Geograficzny.

Kolejne zbliżenie i rozwój kontaktów brytyjsko-polskich na polu geografii nastąpiły po II wojnie światowej. Były one realizowane poprzez zapoczątkowane już w 1959 r. brytyjsko-polskie seminaria geograficzne oraz wspólne działania w ramach Międzynarodowej Unii Geograficznej. Z Krakowa szczególnie aktywni w tej współpracy byli profesorowie M. Klimaszewski, L. Starkel i A. Wrzosek.

W powojennych kontaktach geografów polskich i brytyjskich wiodącą rolę odegrał prof. S. Leszczycki, a z geografów brytyjskich prof. L. Dudley Stamp i prof. M.J. Wise.

Autor nawiązał pierwsze osobiste kontakty z geografami polskimi w 1963 r., w tym z Krakowa z prof. A. Wrzoskiem i dr. B. Kortusem, rozszerzone i utrwalone na Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Londynie w 1964 r., w którym brała udział bardzo liczna grupa polskich geografów.

Jako pierwszy przewodniczący powstałej w 1972 r. Grupy Roboczej, a następnie Komisji Geografii Przemysłu MUG, dr Hamilton zaprosił do jej udziału dra Kortusa, który owocnie współpracował z Komisją, organizując dwukrotnie jej międzynarodowe konferencje w Krakowie (1977 i 1987). Od kilku lat miejsce B. Kortusa w tej Komisji zajmuje dr T. Stryjakiewicz z Poznania.

Ponadto istniały różne indywidualne kanały i formy współpracy między geografami obu krajów, np. prof. Kortus przebywał w Londynie na zaproszenie School of Slavonic & Eastern European Studies (1986), a dr F. Carter z Uniwersytetu Londyńskiego uzyskał doktorat z geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim (1990) na podstawie pracy nt. historycznych powiązań handlowych Krakowa.

W ostatnich latach organizowane są w Londynie interdyscyplinarne seminaria nt. przemian w Europie Środkowowschodniej, na które zapraszani są geografowie polscy, w tym i z Krakowa.

W warunkach jednoczącej się Europy dalsza współpraca z geografami polskimi, w tym i krakowskimi, uzyskuje nowe doniosłe znaczenie.

# Erfahrungen in der Zusammenarbeit mit Krakau und den polnischen Geographen

Meine sehr geehrten Damen und Herren,

zunächst darf ich mich ganz herzlich für die Einladung zu dieser Festveranstaltung und für die Ehre, hier vor Ihnen sprechen zu dürfen, bedanken.

Allerdings erscheint mir die gestellte Aufgabe, über Erfahrungen deutscher Geographen in der Kooperation mit polnischen Kolleginnen und Kollegen zu berichten, gar nicht so einfach. 150 Jahre Geographie in Krakau bedeuten eine lange, sehr wechselvolle, vielfältige und in bestimmten Zeitabfolgen auch leidvolle Zeitspanne mit Brüchen und Kontinuitäten. Weder in Polen noch in Deutschland ist meiner Kenntnis nach bislang eine Wissenschaftsgeschichte unseres Faches, ihrer Forschungsansätze und Methoden im internationalen Kontext erarbeitet worden. Darüberhinaus hat es in dieser langen Entwicklung in fast allen Forschungsfeldern und auf vielen Ebenen vielfältige Formen von wissenschaftlicher Zusammenarbeit gegeben. Es waren sehr unterschiedliche Persönlichkeiten aus ganz verschiedenen Institutionen, aus Universitäten und Akademien, aus Behörden von Politik und Wirtschaft, die ihre eigenen Erfahrungen gemacht haben.

Erlauben Sie mir daher, daß ich im Sinne eines Ansatzes der "oral history" nicht nur die Zahl der zu betrachtenden Forschungsfelder verringere und die Zeitspanne verkürze, sondern vor allem meine persönliche, sehr subjektive Bewertung der Zusammenarbeit mit polnischen Geographen in den Mittelpunkt stelle.

Aber auch dieser Weg erfordert eine Vorbemerkung.

Nicht nur in Polen haben sich in den Jahrzehnten nach dem II. Weltkrieg die politischen und gesellschaftlichen Rahmenbedingungen für Wissenschaft, Forschung und Lehre mehrfach verändert. Auch in Deutschland lassen sich die Wechselwirkungen von politisch-gesellschaftlichem Wandel und der Veränderung des eigenen wissenschaftspolitischen Verständnisses oder der Fachtheorien aufzeigen. Das gilt z.B. insbesondere für jene Regional- und Raumwissenschaften, die sich nach 1945 mit den damaligen sozialistischen Ländern befaßt haben (Stichwort: "Osteuropaforschung"):

- bis in die 60er Jahre waren diese Forschungsaktivitäten bestimmt worden durch einen institutionellen Forschungsrahmen, der bereits in der Zwischenkriegszeit aufgebaut worden war, durch persönliche Erfahrungen und wissenschaftliche Beobachtung während der Kriegszeit, aber auch durch die Verhärtung der politischen Diskussion in der Nachkriegszeit.
- der sich an der Wende der sechziger und siebziger Jahre vollziehende gesellschaftliche Umbruch, der über einen Generationenwechsel zu einem Generationenkonflikt und bis zur Infragestellung tradierter politischer und sozialer Wertesysteme führte, hat die Wissenschaft in ihrem Selbstverständnis und auch in der Wissenschaftspolitik entscheidend beeinflusst. In der Geographie äußerte sich dieser Umbruch in einem Paradigmenwechsel (vor allem in der Wirtschafts- und Sozialgeographie) mit einer methodischen Neuorientierung in einer quantitativen und theoretischen Geographie.
- die wissenschaftlichen Hoffnungen, die zunächst nach 1970 mit der sog. neuen Ostpolitik verknüpft waren, konnten allerdings erst fast zwanzig Jahre später mit der politischen Wende und den grundsätzlichen Veränderungen in Europa zu neuen Forschungsansätzen und Formen führen.

Erlauben Sie mir also, vor diesem angedeuteten, allgemeinen Hintergrund einige sehr persönliche Schlaglichter und Wertungen zur Zusammenarbeit mit polnischen Geographen zu setzen.

Im Herbst 1971 hatte ich als Assistent am Geographischen Institut der Ruhr-Universität Bochum erstmals die große Gelegenheit, in einem längeren DAAD-Aufenthalt in Polen einige Forschungsinstitute, Forschungsansätze und Methoden kennenzulernen. Der Mentor dieses Unternehmens, das im zentralistischen Polen selbstverständlich in Warschau begann, war kein geringerer als S. Leszczycki. Seine Untersuchungen über die Industriestruktur Polens (1960) oder über die Raumstruktur Polens



(1970) bedeuteten für mich den ersten Zugang zur polnischen Wirtschaftsgeographie. T. Lijewski präsentierte mir seine Analysen zu den polnischen Agglomerationen und ihren Verkehrsproblemen und zum Tourismus (1967/1970), S. Misztal führte mich durch die Industrieagglomeration Warschau und zeigte mir die Ergebnisse seiner Untersuchungen zur Raumstruktur der polnischen Industrie im Vergleich zur Vorkriegszeit. Während mir die Kollegen Olszewski und Koter die Probleme des monostrukturellen Zentrums Łódź nahebrachten, bekam ich in Breslau durch S. Golachowski und A. Zagożdżon wesentliche Einblicke in die polnische Siedlungs- und Sozialgeographie sowie wichtige theoretische und methodische Anregungen (Stichwort: Grafentheorie!).

Da ich zu jener Zeit im Ruhrgebiet lebte und arbeitete, lag es nahe, diesen in einem ständigen Strukturwandel befindlichen, polyzentrischen Ballungsraum mit dem ältesten kontinentalen Wirtschaftsraum, mit Oberschlesien, zu vergleichen.

Krakau lag zwar exzentrisch am Ballungsrand, war aber das Zentrum der sozial- und wirtschaftsgeographischen Forschung in der Region. J. Rajman (1970) arbeitete über Urbanisierung und Bevölkerungsentwicklung in Oberschlesien, L. Pakuła über die Konzentration der Industrie (1970/76) und B. Kortus über die Agglomeration Krakau und die Industrieentwicklung Polens.

Warum berichte ich über diese sehr persönlichen Begegnungen? Diese wissenschaftlichen und menschlichen Begegnungen haben mir nicht nur den Mut zu meiner ersten kleinen Publikation über Polen gegeben (Förster 1974), sondern sie waren die Grundlage für die folgenden, sehr vielfältigen Verbindungen und Kooperation auf sehr unterschiedlichen Ebenen: Austausch von Informationen, Gastbesuche von Wissenschaftlern, gemeinsame Forschung und Lehre (Praktika, Exkursionen und Vorlesungen). So entwickelte sich u.a. im Rahmen der seit den 80er Jahren bestehenden Universitatspartnerschaft zwischen Krakau und Bochum eine enge Zusammenarbeit der Geographischen Institute mit dem Schwerpunkt der Erfassung und Bewertung räumlich relevanter Strukturen und Prozesse in urban-industriellen Ballungsräumen. Der Titel der von den polnischen Kolleginnen und Kollegen vorgelegten Untersuchung (Förster, Kortus 1989, Hrsg., in Bochum erschienen) signalisiert das gemeinsame Forschungsziel. Gleichzeitig wurde in Krakau eine Studie der Bochumer Geographen über das Ruhrgebiet publiziert (Förster, Kortus, Warszyńska, red., 1990). Aus diesen Ansätzen erwachsen in den Folgejahren zahlreiche Forschungsprojekte, die z.T. mit Kollegen aus Duisburg (Eckart, Kortus 1995), Marburg (Buchhofer, Kortus 1994) oder später in Tübingen

gen (Förster, Pfeffer 1996) durchgeführt werden konnten (Themen: Eisen- und Stahlindustrie Europas, Altindustrien in Osteuropa, Industrielle Transformation in Polen etc.).

Gehen wir auf eine andere Ebene:

Im Juni 1998 fanden in Frankfurt/O. die XXVIII. deutsch-polnischen Schulbuchgespräche in Geographie und Geschichte statt. Diese Formen der wissenschaftlichen Kooperation auf binationaler Ebene haben – unter Federführung des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung – wesentliche kulturpolitische und wissenschaftliche Funktionen. Aus der ursprünglich von der Politik initiierten bilateralen Schulbuchrevision, die in der Fachgruppe Geographie von der ersten Analyse des Jahres 1972 an stets von kooperativem Geist und Willen zum Konsens geprägt war, ist sehr bald eine fachwissenschaftliche Zusammenarbeit an gemeinsamen Forschungsproblemen erwachsen (Grenzen/Grenzregionen, Industrie und Ökologie, Landwirtschaft etc.). Eine lange Reihe von Tagungen jeweils in Polen oder Deutschland sowie eine stattliche Zahl von Publikationen zeugen vom Erfolg dieser Arbeit. Wesentlichen Anteil an diesem Erfolg hatten die Krakauer Kolleginnen und Kollegen, namentlich die allzu früh verstorbene Leiterin der polnischen Gruppe, Frau Prof. Dynowska (Hillers 1987/1988, Hillers 1989/1990, Buchhofer, Kortus 1994).

Auf dieser internationalen Ebene wären noch zahlreiche Kooperationsformen anzuführen. Bereits in den 70er Jahren gab es innerhalb der IGU (z. B. Industrial Geography) erfolgreiche Zusammenarbeit, über die Kollege Hamilton besser berichten kann.

Einen wesentlichen Stellenwert in der internationalen Zusammenarbeit, an der die geographische Wissenschaft beteiligt ist, besitzt das vor einigen Jahren in Tübingen gegründete "Internationale Zentrum" – ein Zusammenschluß von fast 20 renommierten Universitäten aus den USA, Rußland, Polen, Tschechien, Ungarn, Dänemark, Frankreich, Deutschland, mit dem Ziel der Intensivierung der West-Ost-Kooperation, insbesondere im Bereich der Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, der Geisteswissenschaften und fachübergreifenden Disziplinen.

In diesem Rahmen konnten in den vergangenen Jahren in Zusammenarbeit mit dem Krakauer Institut Fachtagungen zu Themen der Ökonomie und Ökologie in Ballungsräumen (Bochum 1994), zu Fragen der Altindustrieregionen (Miskolc/Ungarn 1995) oder zu Transformationsprozessen in urbanen Ballungsräumen (Moskau 1997) durchgeführt werden, deren wissenschaftliche Ergebnisse in verschiedenen Schriftenreihen der Öffentlichkeit vorgestellt wurden.

Diese wenigen hier vorgestellten Beispiele von Erfahrungen in der Zusammenarbeit mit polnischen Kolleginnen und Kollegen, auf unterschiedlichen Ebenen verortet und in vielfältigen Formen durchgeführt, zeigen m.E. sehr deutlich, wie wichtig und wesentlich die persönlichen Beziehungen, Initiativen und Aktivitäten sind, ohne die die auf den sogenannten "höheren Ebenen" abgeschlossenen Kooperationsvereinbarungen kaum mit Leben zu erfüllen sind.

Abschließend bleibt mir hier nur die angenehme Pflicht, allen meinen polnischen Kolleginnen und Kollegen für die aufrichtige und erfolgreiche Zusammenarbeit über viele Jahre hin zu danken, zumal aus vielen wissenschaftlichen Kontakten echte Freundschaften geworden sind.

Dem Geographischen Institut darf ich auch im Namen des Tübinger Instituts nochmals herzlich gratulieren und viel Erfolg für den kommenden Weg wünschen.

## Anmerkungen

- Buchhofer E., Kortus B., (Hrsg.), 1994, *Deutschland und Polen. Geographie einer Nachbarschaft im neuen Europa*, Studien zur Internat. Schulbuchforschung, 81, Braunschweig (in polnischer Übersetzung 1995 in Kraków erschienen).
- Eckart K., Kortus B., 1995, *Die Eisen- und Stahlindustrie in Europa im strukturellen und regionalen Wandel*, Wiesbaden.
- Förster H., 1974, *Industrialisierungsprozesse in Polen*, Erdkunde, 28, 3, 217-231.
- Förster H., Kortus B. (Hrsg.), 1989, *Sozialgeographische Probleme der Agglomeration von Krakau und Oberschlesien*, Bochumer Geographische Arbeiten, 51, Paderborn.
- Förster H., Kortus B., Warszyńska J. (red.), 1990, *Aktualne problemy rozwoju przestrzennego Zagłębia Ruhry*, Zesz. Nauk. UJ, Prace Geogr., 78.
- Förster H., Pfeffer K.-H., (Hrsg.), 1996, *Interaktion von Ökologie und Umwelt mit Ökonomie und Raumplanung*, Tübinger Geographische Studien, 116, Tübingen.
- Hillers E. (Hrsg.), 1987/1988, *Die Bundesrepublik Deutschland und die Volksrepublik Polen. Schulbuchgespräche in Geographie*, Studien zur Internat. Schulbuchforschung, 61.
- Hillers E. (Hrsg.), 1989/1990, *Deutschland – Polen – Europa. Deutsch-polnische Schulbuchgespräche in Geographie*, Studien zur Internat. Schulbuchforschung, 71.

Prof. Dr. Horst Förster

Eberhard – Karls – Universität Tübingen

Geographisches Institut, Lehrstuhl für Geographie Osteuropas

# Doświadczenia ze współpracy z Krakowem i geografami polskimi

## Streszczenie

Szanowne Panie, Szanowni Panowie

Wobec 150-letniej historii geografii krakowskiej nie jest rzeczą prostą przedstawienie niemiecko-polskiej współpracy na polu geografii. Ponadto wydaje mi się, iż zarówno w Niemczech, jak i w Polsce brak dotąd syntetycznych opracowań dotyczących rozwoju naszej nauki, który związany był ze zmiennymi warunkami historycznymi, w tym i stosunkami niemiecko-polskimi.

Przechodzę do osobistych doświadczeń współpracy z geografami polskimi, w tym i krakowskimi. Zaczęła się ona w 1971 r., kiedy jako asystent w Instytucie Geografii Uniwersytetu Ruhry w Bochum odbywałem staż naukowy w Polsce i poznałem główne ośrodki geograficzne, w tym i ośrodek krakowski. W tym ostatnim interesowały mnie głównie prace dotyczące Górnego Śląska i aglomeracji Krakowa (m.in. J. Rajmana, L. Pakuły i B. Kortusa).

W latach 80. brałem aktywny udział we współpracy partnerskiej między Uniwersytetem Ruhry w Bochum i Uniwersytetem Jagiellońskim w zakresie geografii. Obustronna współpraca koncentrowała się głównie wokół problemu aglomeracji miejsko-przemysłowych Zagłębia Ruhry oraz Górnego Śląska i Krakowa. Razem z prof. Kortusem redagowaliśmy wspólne publikacje na ten temat, opracowane przez geografów z Bochum i Krakowa. Odbywały się obustronne wizyty studialne pracowników naszych Instytutów, a także wycieczki studentów.

Również od kilku lat, jako profesor Uniwersytetu w Tybindze, mam możliwość stymulowania dalszej współpracy z geografami krakowskimi i polskimi, poprzez działające przy Uniwersytecie „Centrum Międzynarodowe”, organizujące m.in. międzynarodowe seminaria i spotkania przedstawicieli z Europy Zachodniej i Wschodniej.

Oddzielną płaszczyzną mojej współpracy z geografami krakowskimi i polskimi była i jest nadal Niemiecko-Polska Komisja ds. Podręczników Szkolnych, w której szczególnie aktywnie działała przedwcześnie zmarła prof. I. Dynowska.

W tej wielopłaszczyznowej współpracy okazało się, jak ważne w realizacji zawieranych umów i wspólnych projektów badawczych są kontakty i relacje osobiste. Z wielu takich kontaktów zrodziły się również prawdziwe przyjaźnie.

W imieniu Instytutu Geografii Uniwersytetu w Tybindze i moim gratuluję Instytutowi Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz życzę dalszych wspaniałych osiągnięć.



## The Cooperation of the Departments of Geography in Salzburg and in Cracow

Dear Professor Kortus, dear Professor Krzemień, distinguished audience

It is my great pleasure to deliver kind regards from the Department of Geography and Applied Geoinformation of the University of Salzburg. Our Department also asked me to express our sincere congratulations on the occasion of your Institute's anniversary.

Our Department, compared with yours, is quite young. It was founded in 1963. 150 years in Cracow and 35 years in Salzburg, that makes a big difference. Not only with reference to this we know, that your Department as well as your University have much more reputation than ours. But we are not envious about this fact, we really take a pride in this partnership.

In parenthesis I want to mention, that in 1976 the destinations of one of our first extensive field trips were Cracow and other parts of Poland. I think that at this time the members of the Departments of Geography in Cracow as well as in Salzburg evidently had not realized, that the partnership between the Universities of Cracow and Salzburg had been founded one year before, that is in 1975. Also in this case one could say: Nothing good is done in a hurry. Probably we geographers did not fully recognize the partnership till 1984. In the autumn of this year Mrs. Jadwiga Warszyńska and then Mrs. Barbara Obrębska-Starkel came to Salzburg and Mr. Heinz Slupetzky and I travelled to Cracow. We still

recall the cordial reception. Up to now almost all the members of our Department have been to Cracow once or already several times. The experiences have always been excellent up to now. So we are obliged to you.

In 1989 our partnership was enlarged to field trips with students. I think this was an important step in our partnership. With reference to the field trips – but not only to these – first of all we have to thank Professor Kortus. As far as I know, four field trips coming to Cracow or to Salzburg have been realized up to now.

My colleague Mr. Hermann Suida and I had tried to put together a short documentation of the activities in the first decade of our cooperation (1984-1994). It is to be found in our series “Salzburger Geographische Arbeiten”, vol. 26, pp. 7-10. So it is not necessary to tell about this in detail. The annual reports, edited by our Department, show us the activities since 1994.

Both Cracow and Salzburg are situated close by mountains, especially high mountains. Therefore geographical investigations mainly in geomorphology have been carried out at both locations and also in cooperation with geographers in Cracow. Both Institutes have the advantage of research-bases in mountaneous regions.

Today and in the future, National Parks get more and more attention by the general public. From this topic I can go on to the studies in the large field of tourism: tourism in summer and in winter, tourism in the mountains, tourism in spas, tourism in towns. As you know Cracow and Salzburg are important destinations of tourism for some reasons. Of course geographers in Cracow and Salzburg do not only study tourism in towns, they are also engaged in different topics of urban geography. Also in order to study agriculture and the rural landscape geographers of Cracow and Salzburg work together.

Certainly increasing efforts are made in the large field of GIS. So I want to read a message of my colleague Mr. Josef Strobl. In regard to this he is our pioneer and leading expert. Beginning with February 1999 he is also the head in our Department. Mr. Strobl writes: “Our first contacts in the field of Geographical Information Systems occurred approximately eight years ago. Since then we have worked together on conferences, staff and student mobility, technical developments and international projects. Our biggest success yet certainly was the recent completion of the EU-Tempus “EnviroGIS” project. All our friends are impressed when I demonstrate our case study CD to them, this certainly turned out to be an excellent piece of work in which you had by far the biggest share – and



burden. Building on this accomplishment we will continue working together on different initiatives, your recent participation in the HERODOT framework is just but one first step.

At this time I would like to take the opportunity not only to look back, but at the same time make one more step forward as well: we are currently developing a major geographic contribution to the Pan-European Net this fall – and we would like to invite you to participate in this project. I am confident that this will be a major move forward to raising public awareness of geography as a technologically and methodologically advanced discipline which provides important services to the general public. I wish you all the best for the festivities, enjoy this day which only very few institutions ever have had the chance to celebrate, and I am looking forward to working with you in the future!”

Mainly of symbolic character will be three little presents I bring along from Salzburg. Firstly: the official aspect, a coin of silver showing the seal of our University. Silver expresses also permanence. As it is a legal tender it should be a reference to our obligation to evaluate our various partnerships again and again. In this case we are sure that the cooperation with the geographers in Cracow is the most rewarding cooperation we have.

Secondly: two books with shots of Salzburg and its surrounding region, one in English and the other one in French. These books should raise your curiosity and they are meant to be an invitation to our University and the Salzburg region in general. Thirdly: some sweets. Corresponding to your anniversary the exact number of these Sweets is 150. Their shape looks like our globe. The scale – I have figured it out – is about 1 to 420 million. On this “Mozart-globe” the distance between Cracow and Salzburg would be only one millimetre. You can see: we are very close to each other. I am sure, not only in terms of globe and scale, but also with our joint work and sympathy!

*Prof. Dr. Guido Müller*  
*Universität Salzburg,*  
*Institut für Geographie und Angewandte Geoinformatik*

# Współpraca Instytutów Geografii w Salzburgu i Krakowie

## Streszczenie

W imieniu Instytutu Geografii i Geoinformatyki Stosowanej Uniwersytetu w Salzburgu przekazuję gratulacje dla Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego z okazji Waszego Jubileuszu. Nasz Instytut Geografii powstał dopiero w 1963 r., toteż cenimy sobie współpracę z placówką o 150-letniej tradycji, jak i ze sławnym Uniwersytetem Jagiellońskim.

Oba nasze Uniwersytety zawarły umowę partnerską w 1975 r., natomiast współpraca na polu geografii rozpoczęła się w 1984 r. Zapoczątkowały ją wizyty prof. Jadwigi Warszyńskiej i prof. Barbary Obrębskiej-Starkeł w Salzburgu oraz prof. Heinza Slupetzky'ego i moja w Krakowie. Od tego czasu mają miejsce coroczne wzajemne wizyty pracowników obu Instytutów. W 1989 r. wymiana pracowników rozszerzyła się również o wymianę studentów (głównie dzięki inicjatywie prof. B. Kortusa).

Wspólnie z dr. Hermannem Suidą scharakteryzowaliśmy szerzej współpracę obu naszych Instytutów w okresie 1984-1994 w naszym periodyku "Salzburger Geographische Arbeiten", Bd. 26, 1994.

Zarówno Kraków, jak i Salzburg położone są w sąsiedztwie gór. Stąd duży udział w naszych badaniach ma problematyka obszarów górskich. Innymi wspólnymi tematami zainteresowań są: turystyka (w górach, w uzdrowiskach, w miastach), ponadto geografia miast oraz geografia rolnictwa i terenów wiejskich.

Ostatnio na czoło wysunęły się wspólne badania i przedsięwzięcia (również z innymi partnerami zagranicznymi) w zakresie GIS. Pisze o tym specjalnie pionier tego kierunku badań w naszym Instytucie, a zarazem od lutego 1999 r. jego dyrektor, prof. Józef Strobl.

Przekazujemy dla Instytutu trzy symboliczne prezenty: pierwszy to srebrna moneta z godłem naszego Uniwersytetu. Srebro symbolizuje stałość/trwałość, tak jak stała była nasza dotychczasowa współpraca i jaką na pewno pozostanie w przyszłości.

Drugi – to dwie książki dotyczące Salzburga i jego regionu. Zapraszają one do odwiedzenia i poznania naszego regionu.

Trzeci – coś słodkiego. W związku z Waszym 150-letnim Jubileuszem zawiera on 150 (czekoladowych) globusików (Mozart-Glob). Wg moich obliczeń są one w skali 1:420000000. Wynika z tego, iż odległość mię-

dzy Krakowem i Salzburgiem wynosi na nich ok. 1 mm. Tak blisko siebie jesteśmy, nie tylko geograficznie, ale również w naszych wspólnych poczynaniach, jak i we wzajemnej sympatii.



# Co-operation between Polish geographers and the Austrian Institute of East and Southeast European Studies

It is a great pleasure for me to address you and to congratulate you to your proud anniversary of 150 years.

At this occasion I would like to throw some glances on the co-operation between Polish geographers and our institute. When I drafted this report I noticed with some surprise that among the authors of our Atlas of Eastern and Southeastern Europe Polish geographers are the first by number. And it is characteristic that this co-operation started with geographers from Cracow. This proves that the traditional axis between Cracow and Vienna is still working and effective, although this is mostly due to the initiative of Cracovian geographers, while Vienna sometimes behaves rather like a *primadonna*.

## It started with Cracow

Actually, co-operation between our institute and Polish geographers started with a map on air pollution in Southern Poland within our Atlas of Eastern and Southeastern Europe<sup>1</sup>. This map was drafted by Kazimierz Trafas, Jagiellonian University Cracow, whom I met and about whose activities in the field of environmental studies I was informed first at the

---

<sup>1</sup> Trafas K., 1991, *Air Pollution in Southern Poland* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 1.1-PL1.

14<sup>th</sup> International Cartographic Conference in Budapest in 1989, when he presented an impressive paper. At another cartographic congress in Vienna we convened about this map showing the extension of smoke trails of industrial plants and thermoelectric power plants under wind conditions typical for Southern Poland (calm weather, southwesterly winds, southeasterly winds). Trafas drafted the smoke trails in the scale 1:500000 on the basis of LANDSAT satellite images. Most remarkable issues of this map are heavy concentrations on basins and valleys with calm weather situations without winds, smoke trails extending over near to hundred kilometres in some cases and the Polish "import" of smoke from the Czech Ostrava-Karviná region due to a northern wind drift caused by the Moravian Gate.

On the same map sheet, this map on smoke trails is supplemented by four maps in the one million scale showing major indicators of air pollution based on measurements (dust fallout, atmospheric dust concentrations, atmospheric concentrations of sulphur dioxide, atmospheric concentrations of nitrogen compounds). In this way, the impact of industrial and power industry emissions - visualised by smoke trails - on measured immissions can be traced.

Very much at the same time Bronisław Kortus, Jagiellonian University Cracow, liked to visit our institute on his frequent tours to Vienna. These visits developed towards a fine habit and resulted not only in a special personal relation, in a first invitation to the Institute of Geography of the Jagiellonian University and in getting into closer contact with and learning to appreciate the works of Cracovian and Polish geographers, but also in mutual publications of scientific papers.<sup>2</sup>

## Extension and diversification

Very early, co-operation started also with the Silesian University in Katowice and Sosnowiec, especially with Andrzej Jankowski. He participated in a conference on "State and Perspectives of the Environment in

---

<sup>2</sup> Kortus B., 1994, *Spatial-Economic Transformations in Poland* [in:] F.W. Carter, P. Jordan, V. Rey (eds), *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain. Geopolitical Perspectives, Spatial Patterns and Trends*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Wiener Osteuropastudien, 4, 217-236.

Jordan P., Partl F., 1997, *Die Entwicklung des öffentlichen Linienverkehrs mit Autobussen zwischen Österreich und Ostmitteleuropa seit dem Fall des Eisernen Vorhangs* [in:] B. Domański, A. Jackowski (red.), *Geografia, człowiek, gospodarka*. Prof. Bronisławowi Kortusowi w 70. rocznicę urodzin, Inst. Geogr. UJ, Kraków, 180-192.

Central and Eastern Europe” organised in 1992 by our institute and contributed a paper to the proceedings of this conference.<sup>3</sup>

A very personal relation developed also with Joanna Plit, Polish Academy of Sciences Warsaw, who co-operated as a co-authress and adviser of the editorial board already with two maps of our atlas (*Use of the Environment and Resultant Problems in Central and Eastern Europe*<sup>4</sup>, *First Socio-economic Effects of Transformation of Central and Eastern Europe*<sup>5</sup>) and participates in the composition of an updated version of the map on environment quoted above which is just in elaboration.

A next co-operation with Polish geographers resulted in a double map issue titled *Ecology of Land Use in Central Europe*.<sup>6</sup> This issue in the scale 1:1500000 was initiated by Andrzej Richling, University of Warsaw. He and Wojciech Lewandowski drafted it according to the methodological concept of landscape units defined by Richling. The two were supported by a team of experts from the countries represented on the map (L. Bassa and P. Csorba for Hungary and marginal parts of Romania, J. Feranec and J. Ořahel for Slovakia, U. Horn, M. Seger for Austria and a small part of Italy, J. Kolejka, M. Koželuh and V. Nováček for the Czech Republic, G.P. Miller and S. Stojko for the Ukrainian section, K. Natek for Slovenia, G. Schönfelder for Germany, Z. Stiperski for Croatia and marginal parts of Yugoslavia). Two maps showing the same areal section of Central Europe compare landscape units defined by morphology, soils and vegetation (map A) with actual land use in 1995 (map B) as it can be derived from satellite images and other information sources. The compa-

---

<sup>3</sup> Jankowski A., 1994, *Die Umweltverhältnisse in Oberschlesien als Beispiel einer durch intensive anthropogene Einwirkung geformten Region* [in:] P. Jordan, E. Tomasi (eds), *Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien., Wiener Osteuropastudien, 1, 85-93.

<sup>4</sup> Nefedova T. et al., 1992, *Use of the Environment and Resultant Problems in Central and Eastern Europe* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 1.2-G4.

<sup>5</sup> Jordan P., Nefedova T. et al., 1994, *First Socio-economic Effects of Transformation of Central and Eastern Europe* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 3.3-O2.

<sup>6</sup> Richling A. et al., 1996, *Ecology of Land Use in Central Europe* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 1.4-M2.

<sup>7</sup> Kupiszewski M., 1992, *Population Development in Poland 1980-1990* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 2.4-PL2.

parison between the two maps allows to conclude how close actual land use is to natural potentials and where ecological aspects should be better respected.

Two maps of our atlas were authored by Marek Kupiszewski, formerly Polish Academy of Sciences Warsaw, now University of Leeds, United Kingdom: *Population Development in Poland 1980-1990*<sup>7</sup> and *Poland as a Source of Migration and Travel*<sup>8</sup>.

The first map in the 1:1500000 scale shows by communes in a sequence of colours from green to red negative and positive population changes between 1980 and 1990. Very characteristic in this period are the stagnation of larger cities, population losses in rural areas and gains of small towns as centres of rural areas. A fascinating item of this map is how much Poland's historical partition into a German, Russian and Austrian part is still reflected in modern population dynamics.

*Poland as a Source of Migration and Travel* is a map sheet composed of four part maps representing in the 3 million scale the source regions of emigration and travel in Poland (by voivodships) and by small-scale map surveys over Europe the countries of destination. It shows that in the year 1988 the Opole and Katowice voivodships were by far the main sources of Polish emigration due to the exodus of many Polish Germans and Silesians as *Aussiedler* to the Federal Republic of Germany, accompanied on a lower level also by other voivodships along the western and northern fringes of Poland (Lower Silesia, Pomerania, former East Prussia). Also Polish service trips abroad originate to a high share from Upper Silesia, but also from the big urban centres of Poland like Warsaw, Cracow, Gdańsk and Szczecin.

## Recent works and projects

The most recently published instalment of our atlas concerns "International Tourism Attractions in Central and Southeastern Europe"<sup>9</sup>, composed of a map in the 1:3000000 scale, an accompanying text booklet and an index with brief descriptions of all the tourism attractions indica-

---

<sup>8</sup> Kupiszewski M., 1993, *Poland as a Source of Migration and Travel* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 2.6-PL3.

<sup>9</sup> Jordan P., Schappelwein K. et al., 1999, *International Tourism Attractions in Central and Southeastern Europe* [in:] *Atlas of Eastern and Southeastern Europe*, Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Wien, 3.4-G6.



ted on the map. The idea for a work of this kind was born at a meeting of Central European tourism geographers organised in Łódź by Stanisław Liszewski. It was further defined by Jerzy Wyrzykowski and Leszek Baraniecki, University of Wrocław. The map was actually elaborated by a comprehensive team of authors from almost all countries represented on the map (for Poland: J. Wyrzykowski, L. Baraniecki, M. Duda; Germany: R. Paesler, G. Friedlein, F.-D. Grimm, E. Knappe; Austria: P. Jordan; Italy: P. Jordan; Czech Republic: J. Vystoupil; Slovakia: P. Mariot, D. Kollár; Hungary: L. Csordás; Slovenia: M. Jeršič; Croatia: V. Mikačić, Z. Peponik; Bosnia-Herzegovina: P. Jordan; Yugoslavia: P. Jordan; Macedonia: P. Jordan; Albania: K. Schappelwein, D. Doka; Greece: P. Jordan, K. Schappelwein; Turkey: P. Jordan, K. Schappelwein; Bulgaria: W. Marinov; Romania: Gh. Nicolescu, F.-D. Grimm; Moldavia: K. Schappelwein; Ukraine: O. Shabliij, Y. Zinko, G. Friedlein; Belorussia: K. Schappelwein, G. Friedlein; Lithuania: K. Schappelwein, E. Knappe; Russian Federation: K. Schappelwein, E. Knappe). Very helpful for harmonising the national contributions have been workshops organised by J. Wyrzykowski in the surroundings of Wrocław.

The map can be read on three different levels. The overriding objective in its creation was to depict international tourist attractions, which are represented by circular symbols in different colours and in four sizes. The four sizes correspond to four ranks titled *World attraction*, *European attraction*, *Important international attraction* and *Other international attraction*. In Poland Cracow, Warsaw, Gdańsk, Częstochowa, Oświęcim (the concentration camp) and the Tatra Mountains National Park were classified for different reasons as „European attractions”.

A second level of interpretation is represented by the general classification of landscape types represented by coloured planes. The third level is formed by green hachures representing the territories of national parks that can still be identified on a map of this scale.

Further co-operations have already been initiated or proceed, respectively, i.e. a map on anthropogenic relief modifications in Upper Silesia in the scale 1:200000, a case study of an early and heavily industrialised region authored by Andrzej Jankowski, Silesian University Sosnowiec (for the Polish section), and Miroslav Havrlant, University of Ostrava (for the Czech section) to be published within our atlas; a book on migration in Central Europe authored by Marek Kupiszewski and Phil Rees, University of Leeds, to be published within our book series “Wiener Osteuropastudien”; as well as a series of maps featuring settlement development from early times in the Vistula catchment area to be authored by the historians Waldemar Bukowski, Polish Academy of Sciences Cracow,

Jan Rydel, Jagiellonian University Cracow, and Zdzisław Noga, Pedagogical University Cracow, assisted by Wolodimir Samarskij, University of Lviv.

It is almost certain that on this solid ground, not the least established by geographers from Cracow, further common projects will emerge and flourish, hopefully promoted by the future common affiliation of Poland and Austria to the European Union.

*Doz. Dr. Peter Jordan*

*Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut (Wien)*

## **Współpraca geografów polskich z Austriackim Instytutem Europy Wschodniej i Południowowschodniej**

### **Streszczenie**

Z wielką przyjemnością przekazuję gratulacje z okazji świetnego 150-letniego Jubileuszu. Przygotowując się do tego wystąpienia stwierdziłem, iż w wydawanym przez nasz Instytut *Atlasie Europy Wschodniej i Południowowschodniej* najliczniejszą grupę jego autorów stanowią geografowie polscy. Co charakterystyczne, współpraca ta rozpoczęła się z geografami krakowskimi. Okazuje się, iż tradycyjne więzi na osi Kraków-Wiedeń nadal istnieją.

Pierwszym partnerem współpracy był Kazimierz Trafas, autor mapy zanieczyszczenia powietrza w południowej Polsce. Częste wizyty Bronisława Kortusa w Austriackim Instytucie Europy Wschodniej i Południowowschodniej w Wiedniu zaowocowały osobistymi kontaktami naukowymi, zaproszeniem Autora przez Instytut Geografii UJ do Krakowa oraz obustronnymi publikacjami.

Poza krakowskimi naukowcami, partnerami współpracy z Instytutem Austriackim byli pracownicy Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego i Łódzkiego oraz Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie i Uniwersytetu Warszawskiego, jako autorzy bądź konsultanci kolejnych map wymienionego *Atlasu*, bądź też autorzy innych wspólnych przedsięwzięć wydawniczych.

Kolejne projekty i tematy współpracy są w toku, m.in. z historykami krakowskimi nt. historycznego rozwoju sieci osadniczej w dorzeczu Wisły.

## Kraków – Rome: A productive Collaboration in Geography

The University of Rome was founded on 20th April 1303, with Bonifacio VIII's Papal Seal, creating a "Studium Urbis". During the papal period there was no autonomous teaching of geography, even though geographical information and concepts were studied. The Chair of Geography at the University of Rome "La Sapienza" was established on 16<sup>th</sup> October 1875, with Professor Giuseppe Dalla Vedova, a scholar with a background of Austrian culture, German Positivism and Friedrich Ratzel's theories on the environment. Another great Italian geographer, Roberto Almagiá, became his successor as the head of the Institute of Geography.

This short historical introduction, relative to the Institute of Geography at the University of Rome, seems to me to be particularly apt as the Institute of Geography, Jagiellonian University of Kraków, will be celebrating the 150<sup>th</sup> anniversary of the first Polish Chair of Geography at the Jagiellonian University (1849-1999). We can furthermore remember that in Italy during the middle of the 19<sup>th</sup> century the knowledge of geography in Italian schools was really poor or at least limited to a simple description of lists and numbers, regarding places, towns, products... Geography, moreover, frequently appears to be associated with statistics which is considered an essential subject for economics, history and geography. The new ideas coming from the countries beyond the Alps, in particular Germany, were not easily made widespread over Italy, due to the lack of a sufficiently organic and organised geographical community as well as adequate schools.

Having said this, in order to emphasise the importance of this anniversary for Polish geography, I would also like to remember the relationship between the two geographical Institutes, begun in 1984 thanks to the work of Bronisław Kortus and Osvaldo Baldacci. Fifteen years of meetings and exchanges represent a really important patrimony, which I hope will be further consolidated in the near future. We can furthermore say with great satisfaction that the relationship between the two Institutes reacted positively to the general objectives of the University of Rome at the end of the 70s, giving rise to exchanges with other Universities in foreign countries. The targets were the following – intensification of relations for the development of scientific research in specific fields and promotion of greater knowledge in the studies being carried out.

The visits of Osvaldo Baldacci to Kraków and Bronisław Kortus to Rome paved the way to reciprocal collaboration. The libraries and the research facilities were made available to everyone.

The main themes of study have up to now been: historical cartography; thematic cartography and mapping; methods of teledetection; land use mapping; fluvial geomorphology, development and functions of the city-centres; reconstruction of the old central urban areas; geography of religions; pilgrimages in Italy and Poland; thermal tourism, urban and industrial pollution.

All these themes have been discussed by several scholars; for the Institute of Kraków, besides Bronisław Kortus, we can remember Elżbieta Bilaska, Zygmunt Górka, Jerzy Groch, Antoni Jackowski, Rajmund Mydel, Izabela Soljan, Kazimierz Trafas, Włodzimierz Kurek. And for the Institute of Rome, along with Osvaldo Baldacci, there have been Gianfranco Bussoletti, Giovanni Calafiore, Gino De Vecchis, Emanuele Paratore. Giovanni Calafiore and Antoni Jackowski dealt the theme relative pilgrimage with in particular depth. Prof. Calafiore, following his two stays in Kraków, wrote an article on *The religious function of the town of Częstochowa*, published in 1991 in a book in Osvaldo Baldacci's honour. Further proof of the close collaboration between the geographers of the two Institutes can be seen by the fact that in this book articles appear, written by Antoni Jackowski (*Les pèlerinages en Pologne comme le phénomène spatial et social*), Bronisław Kortus (*Environmental impacts of industrialisation in Poland*), and Kazimierz Trafas (*Giovanni A. Rizzi-Zannoni; the Author of the first detailed Map of Poland*).

I would like to conclude this statement by making some considerations about my personal experience, which has been both in the way of studies and human relations. My collaboration has been particularly intense with some geographers of Kraków, like Antoni Jackowski and Kazi-

mierz Trafas. Over the years I have come to admire Bronisław Kortus, who as a friend has always given me precious advice for my research, right from our first meeting at the Institute of Kraków. The volume *Kraków; spatial conflict and prospects of territorial reorganisation* (Pubblicazioni Istituto Geografia, 1987) came as a result of my first visit. My second visit to Kraków also gave rise to the publication of another piece of work, this time in an important Polish magazine (*Folia Geographica, ser. Geogr.-Oeconomica*) *Agriculture and tourism; compatible resources for the mountains? (Examples from Italy and Poland)*, (Kraków 1991). I have a particularly dear memory of my visit with Kortus to Zakopane and the Tatra Mountains.

But my collaboration with Kortus was particularly intense during our work in putting together the two volumes published by the Libera Università Maria SS. Assunta in 1990, *Europe in the teaching of geography in Italy* (G. De Vecchis) and *Europe in the teaching of geography in Poland* (B. Kortus) and in 1991 *The teaching of geography in a changing Europe* (Ed. G. De Vecchis). A number of famous scholars contributed to the latter in the field of didactics, such as N.J. Graves (London), B. Kortus (Kraków), F. Probáld (Budapest) and Arnošt Wahla (Ostrava). I would like to end by just mentioning another moment of collaboration, which was particularly significant for me, and that is the contribution to the volume in Bronisław Kortus honour, with the article *The teaching of geography in Jan Amos Komenský (Comenius)*, "Geografia. Człowiek. Gospodarka", Kraków, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1997.

It is to be hoped this patrimony continue to grow, also with the participation of young lecturers. This is the message that I send along with my best wishes for a prosperous and productive future for your Institute of Geography.

*Prof. Dr. Gino De Vecchis*  
*Università degli Studi di Roma "La Sapienza"*  
*Istituto di Geografia, Roma*

## Kraków-Rzym: owocna współpraca na polu geografii

### Streszczenie

Uniwersytet Rzymski został założony w 1303 r. przez papieża Bonifacego VIII, zaś Katedra Geografii została powołana w 1875 r. Współpraca naukowa między Instytutami Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego

i Uniwersytetu Rzymskiego rozpoczęła się w 1984 r. dzięki inicjatywie i aktywności dr. Kazimierza Trafasa, prof. Bronisława Kortusa i prof. Osvaldo Baldacci. Następnie włączyli się do współpracy inni pracownicy ze strony obu Instytutów.

W dotychczasowym 15-letnim okresie głównymi tematami współpracy były: użytkowanie ziemi, geomorfologia fluwialna, rozwój i funkcje starych centrów urbanistycznych, geografia religii, ośrodki pielgrzymkowe w Polsce i we Włoszech, funkcjonowanie uzdrowisk, zanieczyszczenie środowiska, a ponadto kartografia historyczna i tematyczna oraz dydaktyka geografii. W tym ostatnim temacie Autor ceni sobie szczególnie współpracę z prof. B. Kortusem. Rezultatem dwustronnych wizyt studialnych i kontaktów naukowych jest szereg (cytowanych) publikacji geografów krakowskich i rzymskich we Włoszech i w Polsce.

Autor wyraża nadzieję na dalszą owocną współpracę między obu Instytutami Geografii oraz przekazuje życzenia dalszego pomyślnego rozwoju dla Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

**Część II**  
**Geografia w XXI wieku**





# Perspektywiczne problemy badawcze geografii

W analizie przedstawiającej charakter i funkcje nauk większą rolę niż ich przedmiot i metody odgrywają problemy naukowe, które poszczególne nauki podejmują i rozwiązują. Problemy naukowe stanowią bowiem zarówno główny składnik wyjściowy postępowania badawczego, jak i czynnik rozwoju nauki.

Problemy naukowe są zadaniami badawczymi, jakie się stawia i formuluje na gruncie określonej sytuacji problemowej, tj. gdy występuje obiektywny brak wiedzy naukowej oraz możliwość jej wytworzenia przy pomocy metod naukowych. Problemy naukowe są nieodłączne od metod naukowych i ich rozwiązywanie wymaga czasem opracowania nowych metod i technik badawczych.

Stawianie i rozwiązywanie wartościowych poznawczo i praktycznie problemów naukowych oraz konstruowanie nowych metod naukowych i technik badawczych wyznacza postęp naukowy. W naukach, w których cele poznawcze łączy się z celami praktycznymi, problemy naukowe konceptualizują problemy realne, tj. te sytuacje występujące w różnych sferach rzeczywistości, które wymagają przemian i przekształceń.

Całość aktualnych problemów danej nauki tworzy jej problematykę. Na problematykę tę oprócz szczegółowych problemów merytorycznych i metodologicznych składają się również problemy perspektywiczne, tj. problemy o szerokim zasięgu, wyznaczające kierunki badań i stanowiące główny składnik programów rozwoju dyscyplin naukowych. Według Bungego (1983, s. 283): „Te właśnie problemy o szerokim zasięgu są racją bytu

całych dyscyplin; jest wątpliwe czy uzyska się dla nich ostateczne rozwiązania, mimo że bada się je i robi postępy w ich rozwiązywaniu. Wszelkie problemy są jak hydry: gdy ucina się jedną głowę, wyrasta następna”.

W geografii problemy perspektywiczne odgrywają szczególną rolę, ze względu na ich znaczenie w kształtowaniu problematyki badawczej geografii. Dzieje się tak na skutek słabego rozwoju teoretycznego geografii oraz trudności w określeniu dziedziny geografii. W dyscyplinach dobrze rozwiniętych teoretycznie ich problematykę badawczą kształtują przede wszystkim podstawowe teorie naukowe. Geografia nie posiada takich teorii. Powoduje to budowę preteorii przedmiotowych określających dziedzinę geografii, ale i one nie określają jednolitego pola badawczego geografii (Chojnicki 1999b, s. 19). W tej sytuacji pole badawcze geografii i jej postęp poznawczy wyznaczają w znacznym stopniu perspektywiczne problemy badawcze.

Geografia pełni zarówno funkcje poznawcze polegające na wykrywaniu i ustalaniu faktów, a zwłaszcza prawidłowości i ich wyjaśnianiu, jak i funkcje utylitarne służące usprawnianiu działalności praktycznej, zwłaszcza przez diagnozowanie i planowanie (por. Chojnicki 1999b, s. 22). Słaby rozwój funkcji utylitarnych geografii, zwłaszcza w sferze planowania gospodarczego, ekologicznego i przestrzennego osłabia jej pozycję w nauce oraz w społeczeństwie. Zmiana tego stanu rzeczy wymaga nie tylko umocnienia jej modelu empirycznego, ale i podejmowania ważnych poznawczo i społecznie problemów badawczych o charakterze perspektywnym.

Perspektywiczne problemy geografii muszą być więc z jednej strony związane z możliwościami poznawczymi geografii, a z drugiej odpowiadać ważnym wyzwaniom, jakie stoją przed społeczeństwem, które dadzą się zobiektywizować, a nie mają jedynie charakteru ideologicznego, jak to jest w koncepcjach neomarksistowskich lub postmodernistycznych. Powinny też kształtować nowe szczegółowe problemy i teoretyczne pojęcia organizujące badania oraz wzmacniać jedność geografii.

Na gruncie współczesnej geografii formułuje się różne koncepcje takich problemów. Ich analiza wykazuje różny stopień ich ogólności i zasięgu (por. Abler, Marcus, Olson 1992, *Rediscovering geography* 1997). Nie wdając się w ich omawianie, warto zwrócić uwagę i rozpatrzyć trzy koncepcje perspektywnych problemów, które odgrywają znaczną rolę w ukształtowaniu współczesnej problematyki badawczej geografii, a które skrótowo można określić jako: 1) środowisko geograficzne–człowiek; 2) oddziaływanie w aspekcie przestrzennym; 3) globalizm–regionalizm.

Problem „środowisko geograficzne–człowiek”, sformułowany zresztą w różnych wersjach (np. społeczeństwo–środowisko, system człowiek–środowisko, układ integrujący człowiek–środowisko), przyjmował różne interpretacje filozoficzne (deterministyczną, pozytywistyczną, probabilistyczną, materialistyczną i inne) oraz ujęcia (krajobrazowe, ekologiczne, systemowe itd.). Chociaż problem ten w zasadzie dotyczy badania zależności, jakie zachodzą między dwoma członami – środowisko geograficzne–człowiek to badania te: 1) programowo stawiały na pierwszym planie zagadnienia charakteru i zmian środowiska przyrodniczego jako układu, który ma charakter pierwotny i podstawowy w stosunku do podsystemu społecznego, 2) prowadziły do ograniczenia zainteresowań podsystemem społecznym do tych aspektów dotyczących jego organizacji przestrzennej i funkcjonowania, które są wyznaczone wpływem środowiska przyrodniczego. W konsekwencji doprowadziło to do silnego rozwoju geografii fizycznej w ujęciu wyspecjalizowanym, w której badanie relacji społeczeństwo–środowisko zeszło na drugi plan, oraz do rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej jako odrębnego systemu dyscypliny zajmującej się systemem społecznym, którego stale rosnąca złożoność i zmienność organizacji przestrzennej nie da się sprowadzić do uwarunkowań środowiska przyrodniczego. Gdyby konsekwentnie realizować ten program, geografia społeczno-ekonomiczna miałaby wtórne i drugorzędne znaczenie. Zasad tego programu często zresztą używano jako argumentacji dla ograniczenia pola badawczego geografii społeczno-ekonomicznej. Jej obecny rozwój w nikłym stopniu jest oparty na realizacji problemu środowisko geograficzne–człowiek.

Tak więc problem „środowisko geograficzne–człowiek” nie stanowi już koncepcji organizującej rzeczywistego pola badawczego geografii, chociaż nie wyczerpał jeszcze swojego potencjału badawczego.

Istnieje oczywiście szeroka i ważna problematyka badawcza dotycząca kształtowania i ewolucji środowiska geograficznego, związana z geografiami fizyczną kompleksową, ale stanowi ona tylko pewien fragment badań geograficznych, często zresztą traktowany w geografii fizycznej jako stosowany, mający charakter bardziej ekologiczny niż geograficzny.

Problem „oddziaływania w aspekcie przestrzennym” stał się głównym problemem organizującym pole badawcze współczesnej geografii. Sama nazwa nie oddaje w pełni treści tego problemu i może budzić wątpliwości. Koncepcyjnie problem ten dotyczy szeroko pojętych oddziaływań, powiązań i procesów, jakie kształtują strukturę przestrzenną i zmiany środowiska geograficznego oraz systemu społecznego wraz z jego układami materialnymi. Problem ten tkwi w koncepcji chorologicznej geografii, ale nie przeciwstawia aspektu przestrzennego aspektowi czasowemu

i procesualnemu, lecz łączy przestrzeń, struktury i procesy. Przedmiotem badań geograficznych są te procesy i oddziaływania, które determinują struktury przestrzenne układów przyrodniczych oraz organizację przestrzenną i funkcjonalną systemu społecznego. Badania tych struktur, procesów i oddziaływań odbywa się przy uwzględnieniu odrębnego charakteru zachodzących zmian oraz odmienności organizacji przestrzennej układów przyrodniczych i społecznych.

Należy zwrócić uwagę, że przemiany systemu społecznego nie podlegają jakimś stałym prawom rozwojowym, jak to głosiła doktryna materializmu historycznego. To raczej w toku rozwoju społeczeństwa wyłaniają się nowe jego właściwości i struktury. Stąd nie ma równoległości w badaniach struktur przyrodniczych i społecznych. Prowadzi to do dość wyraźnej odrębności problematyki badawczej geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej. Nie jest łatwo przewyciężyć dualizm badawczy układów przyrodniczych i społecznych, ale badanie ich wzajemnych oddziaływań jest komplementarne. Tak więc w obrębie problemu „oddziaływań w aspekcie przestrzennym” mieści się badanie zależności społeczeństwo–przyroda.

Problem „globalizm–regionalizm” obejmuje zespół programów i badań dotyczących charakteru procesów i struktur zachodzących w społeczeństwie i środowisku przyrodniczym w skali światowej i regionalnej (lub lokalnej).

Globalizm w aspekcie społecznym stanowi proces wzrastającej integracji świata, a zwłaszcza tworzenia się światowego systemu społecznego oraz umiędzynarodowienia gospodarki, kultury i polityki. Integracja ta odbywa się poprzez budowę światowych sieci, instytucji i podsystemów funkcjonalnych. W gospodarce system światowy tworzy rynek międzynarodowy i działalność wielkich korporacji; w kulturze – sieci telewizyjne i internet, a w polityce – międzynarodowe organizacje, jak ONZ i potęga militarno-polityczna USA (por. Kukliński 1990). Również w środowisku przyrodniczym zachodzą globalne zmiany, które degradują je i zagrażają ludzkości, np. w postaci efektu cieplarnianego, pokrywy ozonowej itp.

Równocześnie jednak globalizmowi towarzyszy wzrost zróżnicowania świata w skali regionalnej i lokalnej. W aspekcie społecznym przejawia się to w kształtowaniu podmiotowości i świadomości wspólnoty interesów społeczności regionalnych i lokalnych, niekoniecznie o charakterze etnicznym i narodowościowym. Politycznym wyrazem tego jest wzrost znaczenia samorządności i pewne osłabienie roli państwa na rzecz organizacji ponadpaństwowych i regionalnych, a ekonomicznym – znaczenie uwarunkowań regionalnych i lokalnych dla dynamiki rozwoju gospodarczego. Tak więc rola regionów jako terytorialnych podsystemów społecz-

nych znacznie wzrasta w życiu politycznym, kulturowym i ekonomicznym. Regiony terytorialne stanowią nie tylko główny składnik przestrzennego zróżnicowania świata, ale też instrument jego integracji. Opozycja i komplementarność wymiarów, którymi są globalność i regionalność, dostarczają geografii społeczno-ekonomicznej nowych ram koncepcyjnych dla badania procesów kształtujących strukturę przestrzenną świata.

Chociaż regionalność w badaniach geograficznych stanowiła zawsze podstawową kategorię pojęciową, to jednak nadanie jej interpretacji czyś to analitycznej rozmyło jej znaczenie. Zrozumienie terytorialnego i systemowego charakteru regionu pozwala lepiej wykorzystać go w badaniach struktury przestrzennej świata i jej przemian.

Wprowadzenie koncepcji globalności i lokalności daje też nowy impuls badaniom geograficzno-fizycznym. Przede wszystkim wzmacnia integrację wewnętrzną geografii fizycznej przez wspólne badania wyspecjalizowanych dyscyplin geograficzno-fizycznych oraz rolę geografii w badaniach interdyscyplinarnych, czego przykładem jest program „Global Change”, promujący badania dotyczące długofalowych przemian środowiska w czwartorzędzie oraz funkcjonowania geosystemów w zakresie obiegu materii i energii.

Badania te mają swoje partnerstwo w programie „Human Dimension of Global Environmental Change”, zajmującym się problematyką ludzkiego aspektu globalnych zmian środowiska, którą podjęli głównie geografowie ekonomiczni (por. Kosiński 1996). Tak więc problem „globalizm–regionalizm” daje nową podstawę współpracy zarówno wewnątrz geografii, jak i współpracy o charakterze interdyscyplinarnym.

Wszystkie trzy przedstawione problemy w jakimś stopniu uzupełniają się, chociaż wprowadzają różne podejścia i preferują różne zagadnienia szczegółowe. W jakimś stopniu integrują też geografię. Nie należy jednak oczekiwać, że doprowadzą do powstania jakiejś podstawowej koncepcji, która zapewni jedność geografii. To raczej współpraca i wzajemne respektowanie istniejących odrębności mogą zapobiec jej dezintegracji.

## Literatura

- Abler R., Marcus M.G., Olson J.M. (eds.), 1992, *Geography's inner worlds*, New Brunswick, New Jersey, Rutgers.
- Bunge M., 1983, *Treatise on basic philosophy*, 5, Epistemology and methodology I: Exploring the world, Dordrecht, Reidel.
- Chojnicki Z., 1999a, *Model metodologiczny dyscypliny naukowej* [w:] *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Wyd. Nauk. Bogucki, Poznań, 83-96.

- Chojnicki Z., 1999b, *O geografii* [w:] B. Domański, W. Widacki (red.), *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia*, Inst. Geogr. Uniw. Jagiell., Kraków, 17-26.
- Kosiński L.A. (red.), 1996, *Issues in global change research: problems, data and programmes*, Internat. Social Science Council, Report 6, Geneva.
- Kukliński A. (red.), 1990, *Globality versus locality*, Univ. of Warsaw, Warsaw.
- Rediscovering geography*, 1997, National Academy Press, Washington D.C.

*Prof. dr hab. Zbyszko Chojnicki*  
*Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej*  
*Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu*

## The future research issues of geography

### Summary

In analysing the nature and functions of an academic discipline, the issues these disciplines undertake seem more important than their subject and methodology. Indeed, research issues constitute the main departure point for a research procedure and a factor in the development of the discipline.

General scope of issues of a discipline comprises not just the entire range of its current issues, but also the prospective issues that establish the future research directions.

In geography, the prospective issues play a particularly important role in defining of its research interests. This is primarily a result of the inadequate theoretical development of geography and the problems with defining of its study object. The better-developed academic disciplines define their objects through fundamental scientific theories. No such theories can be found in geography. As a consequence pre-theories are being worked out to establish the object of geography, but they have also failed to define one single research field (Chojnicki 1999b: 19). Hence, the field of research and the progress in geography are to a large extent defined by the prospective research areas.

Therefore, on the one hand, the prospective issues of geography must be related to the cognitive abilities of the discipline, and on the other hand, they have to respond to significant challenges faced by the society, the challenges of an objective nature rather than ideological concepts of Marxism or postmodernism. The prospective issues of geography should also shape the new detailed topics of research and new theoretical con-

cepts that focus research, and promote unity of geography. It would be worth while looking into three prospective issues that have been playing a significant role in the development of the contemporary detailed issues of geography, which can be briefly describe as 1) the relations geographical environment-humans, 2) spatial interrelations and 3) globalism/regionalisation.

In a way all three of them complement each other despite their different approaches and different detailed issues. They also integrate geography to some extent. They should not, however, be expected to lead to some kind of a new concept that would ensure unity of geography. If anything is working towards avoiding its disintegration, it is rather cooperation and mutual respect for differences.





## Wprowadzenie do dyskusji o geografii fizycznej

Omawiana w niniejszym tomie tematyka miejsca geografii fizycznej, jej stanu obecnego i perspektyw jej rozwoju w Polsce była wielokrotnie dyskutowana na zebraniach Komitetu Nauk Geograficznych PAN, zjazdach Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz na specjalnych konferencjach m.in. w ubiegłym roku w Kościelisku i Warszawie. W dyskusjach tych, zdominowanych przez naukowców lub dydaktyków, zapominamy często, czym jest geografia, że pomimo ostrych podziałów na nauki fizyczno-geograficzne i geografię społeczno-ekonomiczną są problemy nas łączące. Przypomnił nam to dopiero w swej homilii na Skalce bp. Stanisław Smoleński, syn geografa, przekazując w nieskażonej formie przesłanie odeszłych pokoleń. Przedmiotem geografii jest Ziemia, wszelkie zjawiska na niej zachodzące i gospodarujący na niej człowiek. My tymczasem na zjeździe siedzimy i dyskutujemy osobno: geografowie fizyczni i geografowie społeczno-ekonomiczni. O tym, jak daleko odeszliśmy od zasadniczego paradygmatu świadczy fakt, że wczoraj (dn. 22 kwietnia) był obchodzony na całym świecie Dzień Ziemi, a nikt z organizatorów i uczestników nawet o tym nie wspomniął!

Chciałbym zwrócić uwagę na mocne i na słabe strony polskiej geografii, o czym mówiłem m.in. na Zjazdach PTG.

Do silnych stron zaliczam przede wszystkim charakterystyczną własność dla nauk geograficznych zdolność wiązania zjawisk w przestrzeni i czasie. O ile spojrzenie przestrzenne, realizowane m.in. przez obraz kartograficzny, a ostatnio – teledetekcję i GIS, jest cechą wszystkich dziedzin (choć szczególnie w zastosowaniach praktycznych), to patrzenie

historyczne i ewolucyjne dostrzeganie, że korzenie teraźniejszości tkwią w przeszłości jest szczególnie rozwinięte w geomorfologii, klimatologii, geografii gleb i innych naukach fizyczno-geograficznych. Geografowie społeczno-ekonomiczni nie dostrzegają często przemian w czasie, zadowala ich spojrzenie funkcjonalne.

Mocną stroną jest też rozwój dyscyplin specjalistycznych, które potrafią operować nowoczesnym warsztatem badawczym oraz konkurować czy być partnerami dla zespołów wywodzących się z nauk geofizycznych, chemicznych czy biologicznych.

Do słabych stron polskiej geografii zaliczam przede wszystkim dominujący nadal wśród prac tworzonych przez geografów opisowy warsztat badawczy i płytkie powierzchowne ujęcie tematu, a także towarzyszący mu nacisk na typologię i regionalizację, które nie są na ogół produktem metodologicznego postępu. Wprzęgnięte do analizy zagadnień i prezentacji wyników metody teledetekcji i GIS doprowadzają do stwierdzeń banalnych i oczywistych, które znane i rozwiązywane były już dawno. Dzieje się tak dlatego, że teledetekcja czy GIS uprawiane są jako technika, a nie nauka, w odizolowanych pracowniach, zamiast stać się integralną częścią warsztatu, np. geomorfologa, klimatologa czy geografa rolnictwa.

Piętą achillesową polskiej geografii są słabe więzi, a właściwie rosnąca przepaść między geografiami fizyczną (a raczej naukami fizyczno-geograficznymi), a geografiami społeczno-ekonomiczną. O ile geomorfolog, hydrolog, czy klimatolog posiadają ogólną wiedzę o użytkowaniu ziemi, geografii ludności itp., to geografowie społeczno-ekonomiczni nie znają podstawowych terminów i mechanizmów obiegu materii w przyrodzie. Jak więc mówić o wspólnym podejmowaniu np. tematyki gospodarowania zasobami przyrody czy zmian użytkowania ziemi. I dlatego obserwujemy znacznie bliższą i efektywniejszą współpracę przedstawicieli nauk o środowisku bezpośrednio z naukami rolniczymi, leśnymi, ekonomicznymi, gospodarką wodną i surowcową (niejako ponad głowami geografów społeczno-ekonomicznych), np. w ramach działalności Komitetu Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN czy też Komitetu Narodowego IGBP – Global Change.

*Prof. dr hab. Leszek Starkel*

*Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn*

*Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Krakowie*

## Discussion on physical geography

The topic of physical geography, its status and future perspectives in Poland has been discussed during the meetings of the Geographical Sciences Committee of the Polish Academy of Sciences (PAN), symposia of the Polish Geographic Society, and on special conferences, as the ones held last year in Zakopane and Warsaw. In those discussions, dominated by scientists and teachers, we often forget what geography is, and that there are common problems despite the division into physical geography and socio-economic geography. This fact was just remembered during a mass at the Skalka church by priest Stanisław Smoleński, son of a geographer, who gave us the message from past generations. The subject of geography focuses on the Earth, all phenomena related and the man with his actions. While we here at the symposium sit and discuss separately: the physical geographers and the socio-economic geographers.

I would like to draw your attention to the strong and weak points of Polish geography, which I already mentioned during the meetings of the Polish Geographic Society.

The strengths include mainly the ability to relate phenomena in time and place, which is characteristic for geography. While the spatial approach, implemented by cartography, and recently by remote sensing and GIS, is a common feature to all branches (although mainly for practical use), the historical and evolutionary perception of the present status has been developed in geomorphology, climatology, soil geography and other physical geography branches. The socio-economic geographers do not perceive the changes in time, they are satisfied with a functional view.

Another strength is the development of specialist disciplines, which can use modern research techniques and compete with or partner teams coming from geophysical, chemical or biological sciences.

Weaknesses of Polish geography include mainly the prevailing descriptive research and shallow analysis of the problem, with focus on typology and regionalisation, which are rarely a product of methodological progress. The remote sensing and GIS methods used to analyse the problems and present the results lead to obvious statements, which had been solved long ago. This is due to the fact that remote sensing and GIS are employed as a technique, not a branch of science, in separate laboratories, instead of becoming an integral part of a geomorphologist's, climatologist's or an agricultural geographer's workshop.

The weakest point of Polish geography consists of the weak links, or rather a growing gap between physical geography (or rather physical-geographical sciences) and the socio-economic geography. While a geomorphologist, hydrologist, or climatologist have a basic knowledge of land use, population geography, etc., socio-economic geographers do not know the basic terms and mechanisms of the circulation of matter in the environment. How can we, therefore, discuss the common approach to the methods of natural resources management or changes to the land use. That is why we observe a much closer and more effective co-operation between the representatives of natural sciences with the representatives of the sciences like agriculture, forestry, economy, water and resources management (as if above the heads of the socio-economic geographers), e.g. within the activities of the Committee for Mountain Areas Management of the Polish Academy of Sciences, or the National Committee of IGBP – Global Change.

## Wpływ zintegrowanych badań nad środowiskiem przyrodniczym na rozwój nauk geograficznych

Dyskusja dotycząca rozwoju geografii, w której badania zintegrowane przeciwstawiane są tendencji do pogłębiania się specjalizacji, pozostanie zapewne nie rozstrzygnięta, podobnie jak próby ścisłego zdefiniowania granic naszej dyscypliny. Oba nurty są w geografii obecne, oba są potrzebne i wzajemnie się stymulują. Podobnie się rzecz ma i w innych naukach przyrodniczych, gdzie też prowadzone są badania specjalistyczne oraz prace o charakterze syntetycznym. Nie ulega jednak wątpliwości, że w ostatnich dziesiątkach lat zainteresowanie badaniami szerszej zakrojonymi, mieszczącymi się w polu zainteresowania różnych dyscyplin wyraźnie wzrosło. Sprzyja temu upowszechnienie systemów informacji geograficznej, co z kolei związane jest z rosnącą popularnością komputerów i możliwością wykorzystywania zdjęć lotniczych i satelitarnych. Geografowie coraz częściej uczestniczą w interdyscyplinarnych badaniach środowiska przyrodniczego i jego antropogenicznych przekształceń. Popularność badań zespołowych rośnie, chociaż w naszym kraju tradycja takich badań nie jest tak długa, jak na zachodzie Europy lub w Ameryce czy Australii.

Bezpośrednio po II wojnie światowej rozpoczęły się w Australii prace zmierzające do określenia optymalnego sposobu użytkowania terenu. Były one prowadzone przez zespół współpracujących specjalistów, reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Badania odnoszono do powierzchni jednostek przyrodniczych *land units* i *land systems*. Granice tych jednostek określano wstępnie na podstawie zdjęć lotniczych, a potem weryfikowano w terenie. W terenie również określano ich charakterystykę. Pra-

ce terenowe prowadziły parosobowe zespoły, w skład których wchodził geodeci, gleboznawcy, geolodzy, geografowie. Doświadczenia australijskie zaowocowały stworzeniem systemu taksonomicznego jednostek oraz wypracowaniem metodycznych podstaw ich delimitacji i waloryzacji. System australijski zyskał sobie popularność zwłaszcza w krajach języka angielskiego i był intensywnie rozwijany w latach 60. w Ameryce Północnej, zwłaszcza w Kanadzie. W kraju tym prowadzone było systematyczne rozpoznanie potencjału przyrodniczego rozległych terenów, określane jako *Ecological Land Classification*. Ukazał się tu znakomity przewodnik do kartowania terenowego pod znamienym tytułem *L'inventaire du Capital-Nature*<sup>1</sup>. Autorzy cytowanej książki, geografowie i biologzy, wprowadzili pojęcie integracji *a priori* i integracji *a posteriori*. W pierwszym przypadku wyróżnienie całościowych systemów przyrodniczych poprzedza analizę poszczególnych składowych przyrody, w drugim mapy syntetyczne powstają na podstawie zróżnicowanych i nie przystających do siebie źródeł. Badania terenowe prowadzono w Kanadzie w sposób ujednolicony, z zastosowaniem odpowiednich formularzy. Kartowano jednostki pięciu poziomów taksonomicznych: regiony, dystrykty, systemy, typy i fazy. Jednostki te służyły jako pola odniesienia przy rozpatrywaniu poszczególnych cech środowiska przyrodniczego. Również w odniesieniu do powierzchni jednostek formułowano ocenę terenu do różnych potrzeb.

Współpracy geografii fizycznej z innymi specjalnościami sprzyja również rozwijająca się ostatnio dynamicznie ekologia krajobrazu. Termin ten wprowadził w latach 30. naszego stulecia C. Troll dla określenia dyscypliny zajmującej się funkcjonalną treścią krajobrazu i wyjaśnianiem jego wielostronnych i zmieniających się zależności. Rozwój tego podejścia wiązał z wykorzystaniem zdjęć lotniczych<sup>2</sup>.

Ekologia krajobrazu jest dziś odbierana jako interdyscyplinarne pole badawcze lub odrębna dyscyplina zajmująca się przede wszystkim relacjami pomiędzy przyrodą i działalnością człowieka. Skupia ona specjalistów o różnym wykształceniu. Atrakcyjność tego podejścia zdaje się polegać na zakładanej z góry współpracy i możliwości konfrontacji rozwiązań stosowanych przez różne dyscypliny, w pierwszym rzędzie przez geografę i biologię. Coraz częściej okazuje się, że większość rozwiązań stosowanych w badaniach geografii fizycznej może być przydatna w badaniach przyrody żywej, zwłaszcza dotyczących aspektów przestrzennych,

---

<sup>1</sup> Jurdant M., Belair J.L., Gerardin V., Ducruc J.P., 1977, *L'inventaire du Capital-Nature*, Service des Etudes Ecologiques Regionales. Peches et Environnement, Canada, Quebec.

<sup>2</sup> Troll C., 1950, *Die geographische Landschaft und ihre Erforschung - Studium Generale* 3, Arbeiten aus dem Geogr. Inst. der Univ. Bonn, 1, 5.

oraz że metody stosowane w ekologii mogą się przyczynić do głębszego i bardziej pełnego poznania sposobu funkcjonowania systemów abiotycznych.

Ekologia krajobrazu rozwijała się szczególnie w Holandii, gdzie od 1972 roku działa Towarzystwo Ekologii Krajobrazu, oraz na Słowacji. Na podkreślenie zasługuje rola M. Ru•ięki, który stworzył w Bratysławie prężnie działający Instytut Eksperymentalnej Biologii i Ekologii (obecnie Instytut Ekologii Krajobrazu) i zorganizował 11 konferencji poświęconych badaniom ekologiczno-krajobrazowym. W 1982 roku, w trakcie jednej z tych konferencji, powołano Międzynarodową Asocjację Ekologii Krajobrazu (*International Association for Landscape Ecology – IALE*). Organizacja ta szybko się rozwijała. Najbardziej widocznym efektem jej działalności są seminaria i konferencje, w tym również organizowane w Polsce, a przede wszystkim duże kongresy o światowym zasięgu (Roskilde - 1984, Münster - 1987, Ottawa - 1991 i Tuluza - 1995). Kolejny kongres jest zaplanowany na przełom lipca i sierpnia 1999 roku i odbędzie się w Stanach Zjednoczonych. W ramach IALE działają grupy robocze, a od 1987 roku ukazuje się pismo „Landscape Ecology”. Wśród najważniejszych publikacji wymienić wypada dzieło H. Lesera *Landschaftsökologie*<sup>3</sup>, książkę Z. Naveha i A. Liebermana *Landscape Ecology - Theory and Application*<sup>4</sup> oraz opracowanie R.T.T. Formana *Land Mosaics*<sup>5</sup>. Polski podręcznik A. Richlinga i J. Solona opublikowany został w 1994 r., drugie rozszerzone wydanie ukazało się w 1996 r., a trzecie w 1998 r.<sup>6</sup>

Rozwój ekologii krajobrazu działa stymulująco na stan nauk geograficznych. Mimo iż wśród autorów publikacji dominują biolodzy i ekolodzy, to w badaniach powszechnie stosowane są metody geograficzne. Pojawiają się nowe tematy, rozwija się współpraca, stosowane są nowe rozwiązania. Pozycja geografii zależy jednak w dużym stopniu od wewnętrznej integracji. Zorganizowana w 1998 roku jubileuszowa sesja z okazji 80-lecia geografii na Uniwersytecie Warszawskim poświęcona była prezentacji nowych nurtów w badaniach geograficznych i dyskusji nad związkami pomiędzy geografiami fizyczną i geografiami człowieka. Naczelne hasło konferencji „Jedność w różnorodności” sprzyjało wymianie poglądów na temat możliwości współpracy geografów o różnych zainteresowa-

---

<sup>3</sup> Leser H., 1997, *Landschaftsökologie: Ansatz, Modelle, Methodik, Anwendung*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.

<sup>4</sup> Naveh Z., Lieberman A., 1984, *Landscape Ecology - Theory and Application*, Springer Verlag, New York.,

<sup>5</sup> Forman R.T.T., 1995, *Land Mosaics. The ecology of landscapes and regions*, Cambridge Univ. Press.

<sup>6</sup> Richling A., Solon J., 1998, *Ekologia krajobrazu*, Wyd. PWN, Warszawa.

niach. Możliwości te są obecnie w Polsce większe niż w wielu krajach europejskich i pozaeuropejskich, jednak przykłady wspólnych badań są nieliczne, a rzeczywistą współpracę zastępują puste deklaracje. Znacznie lepiej rzecz się ma w przypadku wspólnych prac w ramach geografii fizycznej. Prowadzone są badania usytuowane na pograniczu geomorfologii i hydrologii, hydrologii i klimatologii. Rozwija się ekohydrologia, w badaniach geomorfologicznych na plan pierwszy wysuwa się analiza procesów kształtujących rzeźbę. Przykłady można mnożyć. To przede wszystkim efekt wzrostu zainteresowania dynamiką zjawisk i przejściem od badań struktury do analizy funkcjonowania systemów przyrodniczych. To także, jak się wydaje, wpływ rozwoju kierunku krajobrazowego w geografii, czyli badań zorientowanych na analizę związków pomiędzy składowymi środowiska przyrodniczego, zakończoną delimitacją naturalnych jednostek przestrzennych. Badania nad krajobrazem rozwijają się w naszym kraju pod wpływem doświadczeń niemieckich i rosyjskich. Pierwsze w Polsce kompleksowe studia o takim charakterze zorganizował zmarły przed rokiem profesor Jerzy Kondracki. W latach 1956 i 1957 były to badania fizycznogeograficzne w okolicach Piecek koło Mrągowa<sup>7</sup>, a w początku lat 60. badania w powiecie pińczowskim<sup>8</sup>. W obu przypadkach reprezentanci różnych kierunków geograficznych pracowali wspólnie w terenie, wymieniając uwagi i doświadczenia, a efektem prac był zestaw map elementów oraz pewne ujęcia syntetyzujące doświadczenia zespołu. Należy również przypomnieć, że J. Kondracki był autorem podziału Polski na regiony fizycznogeograficzne i koncepcji typologii krajobrazu naturalnego Polski. Analiza wpływu prac J. Kondrackiego na stan nauk geograficznych w Polsce wykracza poza ramy niniejszego artykułu, warto jednak zauważyć, że zawdzięczamy mu popularność podejścia systemowego w geografii fizycznej, a także lansowane przez Profesora coraz szersze upowszechnianie się, wykorzystywania geokompleksów w charakterze pól odniesienia w planowaniu przestrzennym i w innych działaniach dotyczących zasobów przyrody.

Przyszłość geografii, w tym geografii fizycznej, zależy od jej zaangażowania się w rozwiązywanie ważnych społecznie zadań. Ostatnio w sprawie tej wypowiedzieli się O. Slaymaker i T. Spencer<sup>9</sup>. Autorzy uwypuklają możliwości geografów w badaniach zmian globalnych. W ich wywodach zwraca uwagę teza, że nadchodzi kryzys nauk o środowisku, co

---

<sup>7</sup> *Z badań środowiska geograficznego w powiecie mrągowskim*, 1959, Prace Geogr. IG PAN, 19.

<sup>8</sup> *Studia geograficzne w powiecie pińczowskim*, 1965, Prace Geogr. IG PAN, 47.

<sup>9</sup> Slaymaker O., Spencer T., 1998, *Physical Geography and Global Environmental Change*, Longman.



wymusza badania bardziej nowoczesne i bardziej kompleksowe. Pozycja geografii nie jest mocna, a główną przyczyną tego stanu jest zanik współpracy pomiędzy poszczególnymi dyscyplinami geograficznymi, a szczególnie pomiędzy geografiami fizyczną i geografiami społeczno-ekonomiczną. Geografia fizyczna jest, zdaniem cytowanych autorów, postrzegana jako zespół nie związanych subdyscyplin: biogeografii, klimatologii, geomorfologii i hydrologii. Podział ten jest przyczyną braku badań nad relacjami pomiędzy składowymi systemami przyrodniczego. Istnieje duże zapotrzebowanie na opracowania prognostyczne. Element niepewności w tych prognozach jest jednak znaczny i mimo usiłowań nie maleje. Prognozowaniem zajmują się bowiem najczęściej fizycy i chemicy, którzy nie mają doświadczenia w prowadzeniu badań poza laboratoriami, przy wykorzystaniu wielkiej liczby danych. O. Slaymaker i T. Spencer są zdania, że potrzeba ujęć syntetycznych w badaniach środowiska przyrodniczego tworzy nowe perspektywy dla geografii. Geografowie powinni jednak w większym stopniu zająć się badaniem cykliczności biogeochemicznej oraz modelowaniem funkcjonowania środowiska przyrodniczego, powinni też aktywnie włączyć się do badań nad rolą człowieka w zmianach systemu przyrodniczego.

Wywody autorów omawianej publikacji zasługują na uwagę. Ich wizja przyszłości geografii jest optymistyczna. Realizacja tej wizji w znacznej mierze zależy od naszego udziału w szeroko zakrojonych badaniach interdyscyplinarnych i od umiejętności nawiązania współpracy zarówno wewnątrz geografii, jak i z innymi dyscyplinami.

*Prof. dr hab. Andrzej Richling  
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych,  
Uniwersytet Warszawski*

## **The impact of the integrated research on the environment on the development of geographical sciences**

### **Summary**

Recent years have seen a rise in broad research involving various disciplines. This has been enhanced by the widespread application of the geographical information systems, which is in turn related to the growing popularity of computers and the possibility of employing air-view and satellite photographs.

The tradition of such research in Poland is not, however, as long as in Western Europe, America or Australia. Immediately after World War II, efforts were taken in Australia to define optimum land use. The research was conducted by a team of specialists representing various disciplines. Australian experiences resulted in creation of taxonomic systems and preparation of methodological basis for their delimitation and valuation. The Australian system became popular in English-speaking countries and was intensely developed in the 1960»s in North America, especially in Canada.

The co-operation of physical geography with other specialisations is also enhanced by the dynamically developing discipline of landscape ecology. The term was introduced in the 1930»s by C. Troll, to define the discipline focusing on the functions of landscape and explanation of its multiple and changing interdependencies. Landscape ecology draws specialists in various disciplines who generally employ geographical methods in their research. New fields are discovered, co-operation between various disciplines is enhanced and new solutions are employed.

It must also be stressed that the position of geography largely depends on its internal integration, and especially on the existence of links between physical geography and anthropogeography. Unfortunately, such links are rare in Poland, where often pure declarations fall in place of actual co-operation. A more fortunate situation is observed in common research projects within physical geography. This is a result of growing interest in the dynamics of phenomena, and the transition from studies on structure to the functional analysis of natural systems. It also seems to be an effect of the impact of the growing interest in landscape in geography, therefore research focusing on the analysis of relations between the elements of natural environment, ended with the delimitation of spatial units. Here it is necessary to stress the role of the late Professor Jerzy Kondracki, who organised the first Polish complex studies of natural environment and significantly influenced the development of landscape geography in Poland.

The future of geography, in this case, the physical geography, depends on its involvement in the solution of important social tasks. Recently, O. Slaymaker and T. Spencer made a point, stressing the opportunities for geographers in studies of global changes and formulating forecasts, and linking maintenance of the geography's position to research on the relationships between elements of the environmental system, their function and impact on man.

## Refleksje nad stanem obecnym i przyszłością geografii

U progu trzeciego tysiąclecia stajemy przed zasadniczym pytaniem o miejsce i rolę geografii polskiej jako dyscypliny naukowej, przedmiotu kształcenia oraz kierunku o rozwiniętych funkcjach użytecznych. Udzielenie właściwej odpowiedzi wymaga głębokiej i wszechstronnej analizy dotychczasowego jej stanu. Potrzebna jest zatem opinia szerokiego gronu geografów (starszego i młodszego pokolenia), zapoczątkowana w 1998 r. na Konferencji Geografów w Zakopanem, a kontynuowana podczas Kongresu Geografii Polskiej w Krakowie w kwietniu 1999 r. Podjęta tam dyskusja oraz opublikowane przez bardzo aktywny ośrodek geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego referaty i opinie powinny uzyskać pełną diagnozę stanu obecnego geografii na forum Komitetu Nauk Geograficznych PAN w 2000 r., jak też przedstawienie uwarunkowań i możliwości strategii dalszego jej rozwoju, z podniesieniem rangi w sensie naukowym, edukacyjnym i międzynarodowym.

Jaka jest obecnie pozycja geografii w nauce polskiej i światowej? Odpowiedź na to zasadnicze pytanie jest bardzo złożona i trudna do pogłębionego ujęcia w krótkim głosie w dyskusji. Tym niemniej na pewne fakty należy zwrócić szczególną uwagę. Geografia polska ma utrwaloną pozycję naukową dzięki zakresowi badań naukowych, odrębności studiów akademickich, jak też kontaktom interdyscyplinarnym, w których geografia jest nauką pomocniczą np. biologii, historii, ekonomii, archeologii lub socjologii, bądź też sama korzysta z metodologii nauk pokrewnych. Walory geografii potwierdzają też jej mocne podstawy naukowe w osiągnięciach aplikacyjnych, związane najczęściej z rozwiązywaniem problemów społeczno-gospodarczych i ekologicznych. Również wysoko oceniana

jest polska geografia w świecie. Różne publikacje zachodnie z początku lat 90., biorąc pod uwagę liczbę i wielkość ośrodków geograficznych, liczbę samodzielnych pracowników nauki, podejmowane problemy badawcze, zaliczają polską geografę do najwyższej kategorii, podobnie jak geografę w USA, Niemczech, Francji, Wielkiej Brytanii, Włoszech, Hiszpanii, Japonii, Chinach, Rosji.

Jednak przeżywane trudności w nauce polskiej (i geografii) w ostatnich latach wydają się jak gdyby zaprzeczać powyższym stwierdzeniom i narzucają kolejne ważne pytania.

Czy najbardziej korzystne miejsce geografii polskiej w świecie z lat 60. i 70. zostało dobrze i w pełni wykorzystane, a jeśli nie – to dlaczego? Jakie są obecnie słabe i mocne strony geografii? Czy jej pozycja naukowa wzrasta, stagnuje czy też przeżywa regres? Jakie warunki powinny być spełnione, aby podnieść znaczenie geografii w nauce polskiej i na forum międzynarodowym? Odpowiedzi na te pytania są niezwykle istotne w wymiarze dnia dzisiejszego, ale jeszcze bardziej dotyczą najbliższej przyszłości.

Złożoność sytuacji polskiej geografii należy rozpatrywać w kilku płaszczyznach: poznawczo-problemowej, metodycznej, aplikacyjnej, edukacyjnej, organizacyjnej, kadrowej, współpracy zagranicznej i medialnej.

W płaszczyźnie poznawczo-problemowej geografii ważne jest rozwijanie kierunków badań o znaczeniu globalnym, nawiązujących do najważniejszych problemów (paradygmatów) rozwiązywanych w skali światowej lub co najmniej europejskiej i ogólnopolskiej. Wciąż jest za mało publikacji o charakterze syntezy wiedzy geograficznej na dobrym poziomie merytorycznym i edytorskim. *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, 10-tomowa *Encyklopedia Geografii Świata* – wyd. w Krakowie, kilkunastotomowa *Encyklopedia Geograficzna* – wyd. przez UAM w Poznaniu, *Encyklopedia Geografii Świata* – wyd. Wiedzy Powszechnej, to zaledwie dobry początek, ale niestety utwierdzający społeczeństwo o encyklopedycznym charakterze geografii (?!). Istotne jest, aby preferowane były tematy, które dają szansę na współpracę interdyscyplinarną i międzynarodową. Stworzy to większe możliwości pozyskiwania tak trudno dostępnych środków finansowych na badania naukowe oraz wdrożenie ich wyników do praktyki. Wzrastająca liczba publikacji naukowych z geografii ma bardzo słabe odzwierciedlenie w renomowanych czasopismach zagranicznych. Polska dotąd nie ma żadnego tytułu czasopisma geograficznego np. na tzw. „liście filadelfijskiej”, najwyżej notowanej w sprawozdaniach merytorycznych Uczelni dla KBN. Zbyt mało ukazuje się tłumaczeń zagranicznej literatury geograficznej. Szczególnie ważne jest też poszukiwanie problemów, zadań i metod inspirujących do współpracy geografów fizycznych

z geografiami społeczno-ekonomicznymi, a więc do prezentacji wyników badań kompleksowych, przedstawiających różnorodność naświetleń poszczególnych dyscyplin i kierunków, ale prowadzących ostatecznie do jedności geograficznej. Rozbicie geografii na bardzo wąskie specjalizacje i specjalności (ok. 80 kombinacji), z których większość nie wytworzyła dla siebie dostatecznej siły naukowej, w znacznej mierze przyczynia się do podważenia jedności geografii jako nauki.

Przed geografią polską stoi obecnie ważne zadanie tworzenia i zastosowania nowych ujęć metodologicznych o najwyższej użyteczności teoretycznej i aplikacyjnej. Wydaje się słuszny pogląd o ograniczaniu metod opisowych i prostych ilościowych, kontynuowanych w geografii od lat, na rzecz nowych, nierzadko już odkrytych przez nauki pokrewne (np. w ekologii, ekonomii, socjologii) lub w geografii zagranicznej, jak też o wypracowaniu własnych metod, które będą dawały najlepsze możliwości rozwiązywania złożonych problemów geograficznych w kategorii: czas, przestrzeń, rozwój, zgodnych ze stanowiskiem kognitywizmu i praktycyzmu. Nie podzielam poglądu części geografów o całkowitym zaniechaniu tradycyjnych metod badawczych. Mój niepokój związany jest ze zmniejszeniem ilościowym i jakościowym badań terenowych, obserwowanym szczególnie u geografów społeczno-ekonomicznych. Brak rzetelnych i systematycznych badań terenowych prowadzi do splecenia wyników, a często do niewłaściwych wniosków, tak głęboko zafałszowanych, jak dalece niedoskonałe są dane statystyczne czy informacje pozyskiwane z innych "nie terenowych" obserwacji i źródeł. I nie pomogą tutaj żadne, nawet najbardziej skomplikowane i wyrafinowane metody ilościowe. Stąd, doceniając postępowanie zastosowania metod ilościowych i geograficznych systemów informacji, trzeba zwracać większą uwagę na ich rolę wyjaśniającą zjawiska i procesy geograficzne. Chodzi też o częściowe zastąpienie nadmiernego technikocentryzmu (głównie w geografii społeczno-ekonomicznej) - nowoczesnym podejściem i orientacją humanistyczną i behawioralną.

Geografia polska niemal od swego powstania miała wyraźny charakter użyteczny, a więc służący rozwiązywaniu ważnych zagadnień administracyjnych, społecznych, gospodarczych i planistycznych naszego kraju. Ten praktyczny nurt geografii wymaga dalszego wzmocnienia przez jeszcze szersze włączenie się geografów do inspirowania i rozwiązywania różnorodnych problemów w zakresie: ochrony i kształtowania środowiska (zwłaszcza krajobrazu), planowania i zagospodarowania przestrzennego miast i wsi oraz obszarów skoncentrowanych inwestycji infrastrukturalnych (np. sieci autostrad, kaskadowania rzek, hydroenergetyki i energetyki gazowniczej), strategii rozwoju i restrukturyzacji poszczególnych regionów itp. Geografowie, mając bogate i uznane osiągnięcia w zakresie kartografii (opracowania map geomorfologicznych, hydrograficznych i hy-

drogeologicznych, sozologicznych, fizjograficznych, użytkowania ziemi, z atlasami regionalnymi włącznie), mogą rozszerzyć swoją ofertę na badanie takich zagadnień, jak np.: najbardziej efektywne wykorzystanie lokalnych surowców, ocena renty położenia geograficzno-ekonomicznego miejscowości, planowanej inwestycji itp., optymalizacja kierunków zagospodarowania ziemi, racjonalna struktura zatrudnienia i zmniejszenie bezrobocia, optymalizacja wykorzystania i zagospodarowania potencjału środowiska, ludności, gospodarki i przestrzeni w strategii dalszego rozwoju i restrukturyzacji miast, obszarów wiejskich, regionów.

Już od lat (z zauważalnym nasileniem w latach 90.) geografowie pracują nie tylko w sferze nauki i oświaty, ale też jako cenieni eksperci w biurach planowania przestrzennego, administracji państwowej i samorządowej, firmach geodezyjno-kartograficznych, agencjach turystycznych i krajoznawczych - od poziomu lokalnego i regionalnego aż po centralny i międzynarodowy. Unowocześnione i dostosowane bardziej do potrzeb aplikacyjnych programy nauczania geografii rozszerzają front pracy dla przyszłych absolwentów geografii.

Dobry poziom kształcenia geograficznego w większości wydziałów i instytutów geografii wymaga wciąż stałej modernizacji, nie tylko przekazywanej wiedzy merytorycznej, ale przede wszystkim stosowanych technik i metod prezentacji, zgodnej z trendami panującymi w krajach, gdzie geografia jako nauka i dydaktyka stoi najwyżej. Do tych elementów dochodzi konsekwentne sprawdzanie i egzekwowanie wiedzy i umiejętności geograficznych - na wszystkich poziomach nauczania. Z moich obserwacji (bez konkretnych badań) wynika, że polska geografia ma poważne niedostatki w poziomie wiedzy i umiejętności jej przekazywania przede wszystkim wśród nauczycieli akademickich, co z kolei może powodować słabsze przygotowanie nauczycieli geografii szkół średnich i podstawowych, a w konsekwencji istotne obniżenie rangi tego przedmiotu.

Geografowie w sposób szczególny powinni zabiegać o to, aby ich wiedza wykraczała znacznie poza wiadomości podręcznikowe i w dużej mierze była oparta na tzw. autopsji, czyli bezpośredniej znajomości zjawisk i procesów danego regionu, kraju, kontynentu. Nic bardziej nie wzmacnia autorytetu nauczyciela geografii wśród studentów i uczniów (a także kolegów z branży), jak osobista znajomość omawianych problemów danego kraju czy kontynentu.

W tym miejscu godzi się przypomnieć o konieczności stałej współpracy geografów tzw. akademickich z nauczycielami szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Już w okresie międzywojennym przyszli nauczyciele akademicy, zanim stali się wybitnymi profesorami, uczyli geografii

w szkole podstawowej lub średniej. Dziś niewiele uczelni wyższych jest zainteresowanych współpracą ze szkołami (poza olimpiadami kierunkowymi). Ten brak współpracy powoduje m.in. słabe na ogół przygotowanie kandydatów na studia geograficzne, obniżenie rangi geografii w szkole itp. Reforma edukacji, zapoczątkowana w bieżącym roku, może przyczynić się do dalszego osłabienia pozycji geografii w szkole przez zmniejszenie liczby godzin na poziomie gimnazjum i liceum, a w szkole podstawowej przez wprowadzenie przedmiotu przyroda, nie z wiodącym udziałem w niej geografii i biologii, a równorzędnym udziałem pozostałych jeszcze dwóch kierunków, czyli fizyki i chemii. Wprowadzane studia podyplomowe dla nauczycieli przyrody są już pierwszym sygnałem takiej tendencji.

W geograficznej edukacji akademickiej (jak też i na poziomie średnim ogólnokształcącym) ogromne znaczenie należy przywiązywać do kontaktów i współpracy ze szkolnictwem zagranicznym (z krajami Unii Europejskiej). W kształceniu geograficznym są niezwykle ważne najlepsze wzorce szkół zagranicznych, wyrażone chociażby przez systematycznie prowadzone wykłady w językach obcych, a jeszcze lepiej przez uznane autorytety geograficzne z całego świata. Ile w Polsce instytutów geografii ten system realizuje? Obawiam się, że niewiele. Ten fakt wskazuje najlepiej, jak dalece geografia jest opóźniona w stosunku do fizyki, biologii, ekonomii, które to kierunki od lat prowadzą tę formę kształcenia, a przecież warunki akademickiego nauczania na wszystkich kierunkach są zbliżone.

W płaszczyźnie organizacyjnej szkolnictwa wyższego, moim zdaniem, należy utrzymać istniejące ośrodki kształcące geografów na poziomie magisterskim i przeciwdziałać tendencji do powstawania dalszych. Działanie w kraju ok. 10-13 ośrodków geograficznych, o ustalonej tradycji i renomie naukowo-dydaktycznej, wydaje się zaspokajać istniejące w tym zakresie potrzeby (przyjęcia ok. 2500 studentów rocznie na studia stacjonarne i zaoczne). Poddanie się procedurze akredytacji kierunku geograficznego przez Akademicką Komisję Akredytacyjną umożliwi zbliżenie programów i poziomu nauczania oraz wymagań w stosunku do kadry nauczającej, we wszystkich ośrodkach akademickich kraju, zgodnie też z najlepszymi wzorcami zagranicznymi. Aby tak rzeczywiście się stało, potrzebne są odpowiednie kadry, programy nauczania oraz różnorodne środki techniczne i audiowizualne, lecz to wszystko wiąże się przede wszystkim z istotnym wzrostem nakładów finansowych.

Również w aspekcie oczekiwań społecznych i gospodarczych wyżej wspomniana liczba ośrodków geograficznych jest w stanie podołać zadaniom naukowym i aplikacyjnym.

Długoletnia obserwacja sytuacji kadrowej w polskiej geografii, zwłaszcza w szkolnictwie wyższym, nie jest optymistyczna. Dotyczy to wszystkich stanowisk nauczycieli akademickich od asystenta do profesora. Sytuacja długoletniego „terminowania” na poszczególnych stopniach kariery w geografii (w przeciwieństwie do przedstawicieli np. historii, prawa, ekonomii) jest powszechna. Zwykle nie wynika ona z niedojrzałości naukowej kandydata na doktora, doktora habilitowanego czy profesora, bardziej natomiast jest konsekwencją dotychczasowej organizacji szkolnictwa wyższego, a nierzadko też feudalnego stosunku niektórych profesorów do swoich uczniów. Dziś, po latach niedobrych doświadczeń, bardzo trudno jest pozyskać geografa z cenzusem dr. habilitowanego lub profesora. Przekonują się o tym najlepiej dziekani i dyrektorzy poszczególnych ośrodków geograficznych, starający się o powiększenie samodzielnych kadr. Należy też stwierdzić, że pozyskiwanie młodego, zdolnego i aktywnego asystenta jest nie mniej trudne, gdyż warunki płacowe w nauce są na tragicznie niskim poziomie.

Truizmem jest stwierdzenie, że nie będzie wysokiego poziomu polskiej geografii bez aktywnej współpracy zagranicznej. Efekty kontaktów międzynarodowych są wypadkową zarówno naszej aktywności, jak i zainteresowania polskimi problemami badawczymi, współpracą i pomocą ze strony zagranicy. W okresie powojennym zasadniczy rozwój kontaktów międzynarodowych przypada na lata 60. i 70. W tych latach geografowie polscy nie tylko prowadzili wiele wspólnych prac naukowo-badawczych i ekspedycyjnych z geografami, zwłaszcza europejskimi, ale mieli także duże uznanie wśród światowej opinii geograficznej, wyrażone stanowiskami i członkostwem w najwyższych gremiach i komisjach, z Międzynarodową Unią Geograficzną włącznie. Od lat 80. nastąpiło osłabienie współpracy międzynarodowej, związane z trudnościami, jakie przeżywała polska polityka, gospodarka i nauka. Pewien wpływ miała także sytuacja w samej geografii, w jej rozdrobnieniu na liczne specjalności, w oddawaniu pola badawczego bardziej prężnym kierunkom pokrewnym, jak ekologia, ekonomia, urbanistyka, demografia, geologia. Pod koniec lat 90. można wskazać na ponowne ożywienie tej współpracy, zarówno w nauce, jak i dydaktyce. Osobiście, duże nadzieje pokładam w aktywnym włączeniu się środowiska geograficznego do realizacji kolejnych programów ramowych finansowanych przez Unię Europejską, jak również w obserwowanej prężności w kontaktach międzynarodowych młodszych geografów, korzystnie wspomaganych możliwościami, jakie daje internet.

W prawidłowym obrazie stanu, możliwości oraz prestiżu geografii wciąż niedoceniona przez samych geografów jest rola mediów. Współpraca z mediami przez część społeczności geograficznej uznawana jest jako kontakt drugiej kategorii. Jest to podejście niekorzystne dla samej



geografii z co najmniej dwóch względów. Po pierwsze, media stanowią dziś olbrzymią siłę oddziaływania intelektualnego, kulturowego i opinio-twórczego na społeczeństwo. Po drugie, w środkach masowego przekazu środowisko dziennikarskie jest dobrze reprezentowane przez absolwentów geografii (np. w latach 1990-1993 pracę w mediach podjęło 8,3% absolwentów geografii uniwersytetu warszawskiego), których wiedza i umiejętności redakcyjne w połączeniu z aktualnymi i ciekawymi tematami naukowymi geografów mogą zdecydowanie zmienić dzisiejsze oblicze encyklopedyczne geografii. Przecież geografia jako nauka przyrodnicza z samej treści merytorycznej jest audiowizualna. Uważam, że poza kilkoma ośrodkami geograficznymi, które dobrze współpracują z mediami, znaczna większość (nie wyłączając programów i czasopism centralnych) jest medialnie bierna. W trosce o pozycję geografii w świecie mediów oraz o właściwy obraz stanu i osiągnięć polskiej geografii (także na forum międzynarodowym) w odbiorze społecznym i decydenckim, nie wolno lekceważyć tego ważnego nośnika postępu intelektualnego.

Pod koniec moich refleksji chciałbym jeszcze raz podkreślić dwoisty charakter ukształtowanych opinii o geografii. Z jednej strony, z obserwacji ostatnich lat wynika, że geografia traci żywy kontakt społeczny i kulturotwórczy. W opinii szerokiego odbioru społecznego pozostaje przedmiotem wiedzy encyklopedycznej, o małej praktycznej przydatności w życiu.

Chociaż zainteresowanie geografiami wśród kandydatów na studia jest wciąż znaczne (np. na geograficzne studia stacjonarne w roku akademickim 1999/2000 w UMK na 100 miejsc było 823 kandydatów), to jednak nie są to kandydaci o najlepszych świadectwach, a raczej z zamiarem studiowania czegokolwiek. Z drugiej strony trzeba zwrócić uwagę na istotne ożywienie w drugiej połowie lat 90. w sferze naukowej, edukacyjnej i utylitarnej geografii. Przekonują o tym: coraz liczniejsze syntezы problemowe, metodologiczne i aplikacyjne, o znaczeniu krajowym i globalnym, wzorowe merytorycznie i edytorsko atlasy regionalne z *Atlasem Rzeczypospolitej Polskiej* na czele, powiększająca się liczba publikacji w renomowanych czasopismach zagranicznych, aktywne kontakty zagraniczne, zwłaszcza młodszego pokolenia geografów itp. Dostrzegana jest stopniowa integracja dwóch podstawowych dyscyplin geograficznych, zwłaszcza w Komitecie Nauk Geograficznych PAN oraz w Radzie Naukowej przy Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN w Warszawie, skupiającej w swoim gronie przedstawicieli wszystkich znaczących akademickich ośrodków geograficznych w kraju. Jest to dobry początek, za którym muszą pójść dalsze aktywne działania. Spodziewam się, że władze odpowiedzialne za stan, poziom i promocję polskiej geografii (w tym: Komitet Nauk Geograficznych PAN, Rada

Naukowa przy IGiPZ PAN, przedstawiciele geografii w CK, Radzie Głównej Szkolnictwa Wyższego, Komitecie Badań Naukowych itp.) opracują i przekażą w najbliższym czasie Memorial o stanie, znaczeniu i potrzebach polskiej geografii, wszystkim zainteresowanym, w tym zwłaszcza Ministerstwu Edukacji Narodowej i środkom masowego przekazu. Memorial ten (spóźniony o całe dziesięciolecie), a zwłaszcza jego realizacja, powinny przyczynić się istotnie do wzmocnienia pozycji i rangi oraz znaczenia geografii w nauce, edukacji, gospodarce i przypomnieć społeczeństwu polskiemu o niezbywalnych walorach intelektualnych, kulturowych i patriotycznych, jakie rozwija współczesna geografia.

*Prof. dr hab. Jan Falkowski*

*Instytut Geografii, Uniwersytet im. M. Kopernika, Toruń*

## **A reflections on the current state of geography and its future**

### **Summary**

The author considers the current standing of geography in Polish academic world and asks whether it can maintain the high profile it has attained during 1960s and '70s. He points out the significant deficiencies of Polish geography both in the sphere of object and methodology including the break-up into narrow fields.

In Poland, geography has always played a significant utilitarian role in areas that included spatial planning and this ought to be reinforced in the future. The author highlights the level of geographical teaching in schools and the quality of geography at the university level. He stresses the importance of international co-operation in research and the need to participate in international programmes. Finally, the media also play a vital role in proper understanding of geography in the society.

# Czy problem interakcji człowiek–środowisko jest przebrzmiały dla geografii?

Moja wypowiedź jest polemiczna w stosunku do tych poglądów w geografii społeczno-ekonomicznej, ale także w naukach fizyczno-geograficznych, w których wyraża się rozczarowanie, że nurt badawczy uważany za paradygmat geografii ostatnich dziesięcioleci nie przyniósł spodziewanych wyników i nie zdynamizował rozwoju dyscypliny. Konsekwencją tego rozczarowania jest uznanie całego nurtu, nazywanego też nurtem przyrodniczym, lub ekologicznym, za nie mający wielkiego znaczenia.

Dlatego moją wypowiedź przedstawiam w formie pytania: czy problem interakcji człowiek–środowisko jest rzeczywiście problemem przebrzmiałym dla geografii?

Pytanie należy rozważać w dwóch płaszczyznach: teoretycznej i praktycznej. W płaszczyźnie teoretycznej można wymienić przynajmniej dwie twórcze koncepcje, inspirujące badania w wielu dyscyplinach i mogące spełniać taką rolę także w geografii zarówno fizycznej, jak i społeczno-ekonomicznej. Pierwsza to koncepcja różnorodności biologicznej, rozszerzona na koncepcję georóżnorodności, a mająca także swój sens i wagę dla antropogenicznych treści tzw. przestrzeni geograficznej. Druga koncepcja – rozwoju zrównoważonego (*sustainable development*) – z definicji zawiera w sobie integrację treści środowiskowych ze społeczno-ekonomicznymi. Znaczenie naukowe obydwu koncepcji wiąże się z praktyczną wagą problemów, których obydwie koncepcje dotyczą dla współczesnych i przyszłych społeczeństw.

Koncepcja różnorodności biologicznej wywodzi się z nauk biologicznych, a zyskała znaczenie pod wpływem obserwacji tempa, w jakim giną gatunki w skali globalnej. W ciągu ostatniej dekady rozszerzało się znaczenie międzynarodowych programów badawczych poświęconych problematyce środowiskowej, w tym i różnorodności biologicznej, takich jak: program MaB (Man and Biosphere), UNEP (United Nations Environmental Programme), SCOPE (Scientific Committee on Problems of the Environmental), IGBP (International-Biosphere Programme-Global Change) i wielu innych. W Polsce badaniami nad różnorodnością biologiczną zajmują się instytuty badawcze PAN, wydziały biologii, geografii, nauk o Ziemi w uniwersytetach, wydziały leśnictwa, ogrodnictwa i ochrony środowiska akademii rolniczych, instytuty naukowe resortu ochrony środowiska i rolnictwa oraz pracownie naukowe parków narodowych. Właśnie w kontekście ochrony środowiska, a więc w płaszczyźnie praktycznych zastosowań nauki, problematyka różnorodności biologicznej stała się priorytetowa. W 1992 roku na Konferencji ONZ nt. "Środowisko a rozwój" w Rio de Janeiro podpisano Konwencję o różnorodności biologicznej, której celem jest ochrona istniejących zasobów genowych Ziemi, poprzez ochronę gatunków, populacji, biocenoz, ekosystemów i krajobrazów. W 1993 roku w deklaracji z Maastricht o ochronie dziedzictwa przyrodniczego Europy przyjęto Paneuropejską Strategię Ochrony Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej, a w latach 1996-1998 podobną strategię opracowano dla Polski. W skali krajobrazowej i regionalnej problematyka różnorodności biologicznej jest bez wątpienia przedmiotem zainteresowania geografów i była deklarowana jako priorytetowy kierunek badań ekologii krajobrazu. Podkreślano przy tym, że kierunek ten dotyczy naturalnych i antropogenicznych zmian różnorodności.

Geografowie zajmowali się też inaczej określoną różnorodnością (granice fizyczno-geograficzne, zróżnicowanie środowiska przyrodniczego w różnej skali geograficznej) i jej znaczeniem dla człowieka.

Druga koncepcja – rozwoju zrównoważonego (*sustainable development*) – pojawiła się po raz pierwszy w deklaracji Konferencji ONZ w Sztokholmie w 1972 roku, a na III Sesji Rady UNEP w 1975 roku nadano jej ostateczną formę. W dokumencie końcowym tej sesji opisano społeczeństwo kierujące się zasadą zrównoważonego rozwoju jako społeczeństwo, które przyznaje priorytet środowisku, którego nie mogą zniweczyć ani względy ekonomiczne ani cywilizacyjne. Społeczeństwo takie potrafi kontrolować swój rozwój tak, by zachować równowagę w przyrodzie, wprowadzając czystą produkcję, utrzymując na racjonalnym poziomie konsumpcję, przestrzegając zasady recyklingu odpadów i pamiętając o skutkach swych działań w przyszłości (UNEP 1975). Bardziej rygorystycznie zdefiniowano rozwój zrównoważony w dokumencie *Światowa*

*strategia ochrony przyrody*, przygotowanym przez IUCN (Union for Conservation of Nature) w 1980 roku. Definicja mówi, że człowiek, dążąc do osiągnięcia rozwoju gospodarczego oraz wykorzystując zasoby naturalne, musi brać pod uwagę ograniczoną pojemność ekosystemów oraz potrzeby przyszłych pokoleń. O ile celem rozwoju jest osiągnięcie gospodarczego i społecznego dobrobytu, o tyle celem ochrony środowiska jest zachowanie potencjału Ziemi (*Earth's capacity*) oraz zapewnienie trwałego, zrównoważonego (*sustainable*) rozwoju ludzkości i zachowanie wszystkich żywych istot (IUCN 1985). Zasada zrównoważonego rozwoju została przyjęta jako podstawa rozwoju w Europie podczas konferencji ONZ w Bergen w maju 1990 roku, przez podpisanie tzw. Konwencji z Bergen (Bergen Convention), którą Polska potwierdziła podczas konferencji w Rio de Janeiro w 1992 roku. Koncepcja zrównoważonego rozwoju (nazwanego też ekorozwojem) była znana w Polsce już wcześniej. W latach 80. promowały ją liczne pozarządowe organizacje z Polskim Klubem Ekologicznym na czele, jak również środowiska naukowe. Przełomowym wydarzeniem była konferencja w Białowieży we wrześniu 1990 roku, na której przyjęto Deklarację ekorozwoju. W tym samym czasie przygotowano dokument zatytułowany *Polityka ekologiczna państwa*, wprowadzający jako jej podstawę zasadę zrównoważonego rozwoju. Po przyjęciu przez parlament w maju 1991 roku, dokument ten stał się oficjalną wytyczną dla działań rządu.

Problematyka rozwoju zrównoważonego jest jeszcze szerzej podejmowana w działalności badawczej niż poprzednia. Na gruncie nauk ekonomicznych wypracowano pojęcie tzw. kosztów zewnętrznych, które pozwalają włączyć środowisko przyrodnicze do analizy nakładów i kosztów ponoszonych przez społeczeństwo w poszczególnych dziedzinach działalności gospodarczej. W badaniach geograficznych, zwłaszcza w odniesieniu do terenów chronionych oraz wiejskich, koncepcja zrównoważonego rozwoju jest inspirującą podstawą teoretyczną.

Wreszcie, wracając do zawartego w tytule mojej wypowiedzi problemu interakcji człowiek–środowisko, warto zwrócić uwagę na to, że rozwijająca się intensywnie od lat 70. w krajach zachodnich nauka (i) o środowisku (*environmental science(s)*) została zdefiniowana właśnie jako *“interdyscyplinarna dziedzina nauki pokrywająca pole związków człowieka ze środowiskiem przyrodniczym, potencjalnych i rzeczywistych problemów wynikających z tych związków, ukierunkowana na poszukiwanie rozwiązań i zapobieganie tym problemom”* (m.in. De Groot, 1992). Zwraca uwagę podobieństwo zajmującego nas tutaj nurtu badawczego geografii i nowej interdyscyplinarnej dziedziny nauk o środowisku. Powstaje pytanie, dlaczego przyczyny tkwiące u podstaw wyodrębnienia się nowej dziedziny nauki i kształcenia nie zdynamizowały w równym stopniu rozwoju geografii? Ich omowieniu

poświęcałam więcej uwagi w swojej wypowiedzi na Jubileuszowej Sesji Naukowej z okazji 80-lecia warszawskiej geografii i 20-lecia powołania Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych w Uniwersytecie Warszawskim. Nie rozwijając zatem tej myśli, przywołam jedynie konkluzję swojej wypowiedzi, że interdyscyplinarność, praktyczny cel badań i kształcenie można uznać za główne bodźce rozwoju nauk o środowisku. Myślę, że powstanie nowej interdyscyplinarnej dziedziny nauki o środowisku o podobnym przedmiocie zainteresowań wymaga od geografów aktywnego uczestnictwa w dyskusji z innymi dyscyplinami i porzucenia poglądu, jakoby geografia miała monopol na problematykę zarządzania środowiskiem przyrodniczym i jego ochrony. Wydaje się także, że wdzięcznym polem wypracowania owocnych rozwiązań integrujących wyniki badań nauk przyrodniczych i nauk społecznych w rozwiązywaniu kompleksowych problemów środowiskowych byłby dialog między geografiami fizyczną a geografiami społeczno-ekonomiczną (geografiami człowieka). Trudno sobie wyobrazić, że geografowie będą silnym partnerem w dyskusji z innymi dyscyplinami, jeśli nie potrafiliby wypracować i dyskutować ze sobą.

Aktualnym problemem związanym z interdyscyplinarnością praktycznych problemów środowiskowych jest na przykład niejasny i nie zawsze uzasadniony podział odpowiedzialności pomiędzy nauki przyrodnicze, do których należy geografia fizyczna, i nauki społeczno-ekonomiczne, ku którym ciąży bardziej geografia społeczno-ekonomiczna. Zarówno w podręcznikach i publikacjach, jak i w sferze praktycznych działań dominuje pogląd, że nauki przyrodnicze identyfikują i definiują problemy środowiskowe i cele polityki ekologicznej. Nauki społeczne mają włączyć się dopiero po to, by określić skuteczną strategię rozwiązania. W ten sposób nauki społeczne traktowane są instrumentalnie, przy czym przekonanie o ich zdolności do powodowania pożądanych zmian społecznych jest często przesadne. Wydaje się, że wiele problemów środowiskowych trzeba już zdefiniować wspólnie z naukami społecznymi, a następnie, też współpracując, poszukiwać metod ich rozwiązania.

Przytoczone przykłady wskazują na stałą aktywność i rosnącą wagę problematyki interakcji człowiek-środowisko, w której geografia może i powinna odegrać znaczącą rolę.

## Literatura

De Groot W.T., 1992, *Environmental Science Theory-Concepts and Methods in One-world Problem-oriented Paradigm*, Amsterdam.

IUCN, 1985, *International Union for Conservation of Nature – Światowa strategia ochrony przyrody (World Strategy for Conservation of Nature)*, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.

UNEP, 1975, *United Nations Environment Programme – Raport z III Sesji Zarządzającej UNEP (Report on the Third Session of the UNEP Board)*, Nairobi.

*Dr hab. Ewelina Kantowicz, profesor UW  
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych,  
Uniwersytet Warszawski*

## **Is the relationship between man and environment in geography a thing of the past?**

### **Summary**

Against the view of certain physical and human geographers, the author regards the relationship between man and environment in geography as a topic that still matter both theoretically and practically. She quotes an array of concepts and programmes running on an international scale pertaining to the environment and sustainable development. Their nature is particularly interdisciplinary, relating to both natural sciences and humanities. It would be harmful for geography not to participate in this area of activity.





## O paradygmatach w geografii fizycznej

Do II wojny światowej w polskiej geografii fizycznej mieliśmy do czynienia z dominacją problematyki geomorfologicznej, podobną zresztą jak i w geografii zachodnioeuropejskiej. Wynikało to w dużym stopniu z tego, że geomorfologia miała do dyspozycji wojskowe mapy topograficzne w różnych podziałkach, które w sposób wymierny ilustrowały cechy morfograficzne rzeźby. W okresie powojennym te preferencje rozwoju badań są mniej istotne; powszechnie wykorzystywane zdjęcia lotnicze i satelitarne dają przecież obrazy wymierne w zakresie wszystkich specjalizacji geografii fizycznej. Te techniki badawcze oraz lawinowy rozwój systemów informacji umożliwiają wszechstronne, w tym najbardziej kompleksowe analizy elementów środowiska przyrodniczego, a także ich relacji wzajemnych, zresztą nie tylko na przykładach krajowych. Mamy więc obecnie duże możliwości unowocześniania i rozwijania geografii fizycznej kompleksowej, która u nas pod względem ilościowym zdecydowanie ustępuje geomorfologii.

W Instytucie Geografii UJ są chyba w tym względzie dobre, potencjalne możliwości dzięki temu, że oprócz Zakładu Geografii Fizycznej działa Zakład Systemów Informacji Geograficznej, a w Zakładzie Kartografii i Teledetekcji opracowuje się ciągle aktualizowany *Komputerowy Atlas Województwa Krakowskiego*. Szczególną rolę winien odegrać przy tym drugi z wymienionych zakładów; jego świetne wyposażenie daje możliwości istotnej modernizacji badań w zakresie kompleksowej geografii fizycznej.

Nowe techniki badawcze odkrywają obecnie także duże perspektywy rozwijania paleogeograficznych studiów nad okresem czwartorzędowym, w których geografowie odgrywają przecież w Polsce istotną rolę. Techniki te ułatwiają bowiem „internetowe”, szybkie porównywanie wyników badań prowadzonych w naszym kraju z odnoszącymi się do innych regionów lądowych, a szczególnie z odnoszącymi się do osadów głębokomorskich, zawierających najbardziej kompletne zapisy („biblie”) globalnych zdarzeń paleogeograficznych. W tym zakresie nasi Koledzy z Instytutu Geografii UJ nie wykazywali dotychczas swojej aktywności. Moim zdaniem nie powinni jednak zadowalać się tym, że kierunek paleogeograficzny jest mocno reprezentowany w Krakowie w Zakładzie Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn PAN. Wydaje mi się, że uprawianie paleogeografii jest obecnie niezbędne w kontekście potrzeb dydaktyki na uniwersyteckich studiach geograficznych.

Chciałbym wreszcie nawiązać do jednego z aspektów dyskusji nad referatem *Podjęcia badawcze w polskiej geografii fizycznej*, wygłoszonym na zorganizowanej w Zakopanem w 1998 r. przez Instytut Geografii UJ konferencji „Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia”. Mam na uwadze zagadnienie paradygmatów w geografii fizycznej, dla rozwinięcia którego nie było wówczas czasu. Według autorów referatu (G. Janicki i M. Pietrzak) miałyby to być paradygmaty: 1) klasyczny (scientystyczny), 2) systemowy (geosystemowy), 3) ekologiczny (geoekologiczny). Moim zdaniem, pierwszy z wymienionych określa pogląd filozoficzny i postawę właściwą przy uprawianiu nauk przyrodniczych w ogólności. Dwa pozostałe zaś określają przecież tylko kierunki badawcze w geografii fizycznej. Osobiście uważam, że w rozwoju geografii fizycznej XX w. mieliśmy do czynienia z trzema głównymi paradygmatami: 1) cyklu geograficznego, 2) strefowego i piętrowego zróżnicowania zjawisk fizycznogeograficznych, 3) globalnych rytmów milenijnych i sekularnych zmian klimatycznych (= paradygmat globalnej synchroniczności rytmów paleogeograficznych).

**Paradygmat cyklu geograficznego.** Koncepcja „cyklu geograficznego”, przedstawiona w 1899 r. przez W.M. Davis’a, odegrała bardzo dużą rolę w rozwoju geomorfologii pierwszej połowy XX w. Do jej propagowania w Polsce przyczynił się w szczególności profesor geografii UJ, L. Sawicki; uwzględniana była ona jeszcze w 1948 r. przez E. Romera. Pomiędzy innymi często określano ją jako koncepcję „cyklu morfologicznego”, miała ona duże znaczenie dla geografii fizycznej w ogólności. Według tej koncepcji mieliśmy do czynienia niejako z zamkniętym cyklem, implikującym spokój tektoniczny po orogenicznym dźwignięciu, inicjującym ero-

zję i denudację prowadzącą do penepłenizacji obszaru. Przedstawiała więc ona cały łańcuch nie tylko zmian ukształtowania terenu, ale także całego krajobrazu.

**Paradygmat strefowości i piętrowości zjawisk fizycznogeograficznych.** Strefowość klimatu i roślinności od dawna była znana. Przy końcu XIX w. wybitny gleboznawca rosyjski V.V. Dokučaev zwrócił uwagę także na strefowość gleb; na tej podstawie naszkicował koncepcję strefowości zjawisk przyrodniczych w ogólności. W zakresie geomorfologii koncepcja ta nie wzbudziła zainteresowania w dużym stopniu na skutek popularności idei „cyklu geograficznego” (W.M. Davis przedstawił przeciw swój cykl – właściwy dla obszarów umiarkowanych – jako normalny). Dopiero w 1950 r. ukazało się opracowanie L.C. Peltier’a, w którym wyraźnie zostało określonych 7-9 różnych cykli geograficznych, zróżnicowanych odpowiednio do dziedzin klimatycznych. Tak więc dopiero od lat 50. nastąpił bardzo szybki rozwój badań nad strefowym i piętrowym zróżnicowaniem zjawisk fizycznogeograficznych w skali globalnej. Zagadnieniem tym zajmowali się w szczególności geografowie rosyjscy; niektórzy z nich badania „strefowości przyrodniczej” wyróżniają jako odrębną specjalizację w zakresie ogólnej geografii fizycznej.

**Paradygmat globalnych rytmów milenijnych i sekularnych zmian klimatycznych.** Megarytmy zmian klimatycznych, a więc i świata organicznego, od dawna stanowią podstawowy paradygmat geologii historycznej, umożliwiając korelacje międzyregionalne według kryteriów biostratygraficznych. Nasze zainteresowania geograficzne ograniczają się przede wszystkim do czwartorzędowej epoki dziejów Ziemi. Ponieważ trwa ona zbyt krótko (2-3 mln lat), aby można było dzielić ją za pomocą danych biostratygraficznych, za podstawę podziału przyjmuje się krócej trwające, czyli milenijne i sekularne rytmy zmian klimatu („klimatostratygrafia” – Różycki 1964). Rozwijane od lat 50.-70. fizyczne metody datowania osadów czwartorzędowych oraz badania rdzeni osadów głębokomorskich, a także pobieranych z lądolodów, wykazały istnienie globalnych rytmów nie tylko rangi milenijnej (glacjał-interglacjały), ale także sekularnej (fazy fitoklimatyczne). Liczne wykresy/krzywe rytmów globalnych ułatwiają obecnie wyciąganie wniosków z badań prowadzonych w skalach regionalnych, często tylko dotyczących niewielkich, „łamiętkowych” fragmentów zapisów zmian środowiska przyrodniczego. Dzięki temu w ostatnich dziesięcioleciach szybko rozwijają się badania paleogeograficzne; liczba polskich publikacji z tego zakresu obecnie jest znacznie większa niż z geografii fizycznej kompleksowej.

## Literatura

Davis W.M., 1899, *The geographic cycle*, Geol. Journal, 14.

Peltier L.C., 1950, *The geographic cycle in periglacial regions as it related to climatic geomorphology*, Ass. Am. Geogr., Ann. 40.

Różycki S.Z., 1964, *Klimatostratygraficzne jednostki podziału plejstocenu*, Prace o plejstocenie Polski Środkowej, cz. II, Acta Geol. Pol., 14, 3.

*Prof. dr hab. Henryk Maruszczak*

*Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii,*

*Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej, Lublin*

## On paradigms in physical geography

### Summary

According to the author, there have been three major paradigms in physical geography of 20<sup>th</sup> century: 1) geographical cycle, 2) zonal and vertical variation in geographical phenomena, and 3) global millennial rhythms and secular climatic changes. The author expands upon and justifies all of them.

# Monitoring środowiska przyrodniczego w geografii fizycznej

Środowisko przyrodnicze jest przedmiotem badań różnych dyscyplin i specjalności naukowych. Sprawą pierwszorzędnej wagi jest indywidualizacja przedmiotu badań geografii fizycznej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego oraz włączenie geografów do badań interdyscyplinarnych.

Wyniki badań środowiskowych muszą służyć człowiekowi zgodnie z założeniami programu ekorozwoju kraju, kontynentu, świata. Należy postawić bardzo zasadnicze pytanie, jakie miejsce w badaniach środowiska przyrodniczego zajmuje geografia fizyczna w zakresie dokumentowania stanu aktualnego środowiska przyrodniczego, jego kształtowania, poznania przeszłości oraz przewidywania jego rozwoju.

## Wprowadzenie

Geografia fizyczna w Polsce w rozwoju historycznym indywidualizowała swój przedmiot badań, rozszerzała podstawy metodologiczne i metodyczne realizowanych badań. W oparciu o wyniki badań formułowane były prawidłowości, które wzbogacały teorię naukową geografii fizycznej, jako podstawowej dyscypliny w zakresie funkcjonowania części nieożywionej środowiska przyrodniczego. W okresie międzywojennym w geografii fizycznej z powodzeniem rozwijał się kierunek syntetyzujący w badaniach środowiska przyrodniczego. Należy chociaż wspomnieć o rozwijanym przez prof. Stanisława Pawłowskiego kierunku krajobrazowym w którym autor propagował opis powierzchni Ziemi w oparciu o przyjętą

koncepcję krajobrazu. Przejawem podejścia syntetyzującego w badaniach fizyczno-geograficznych było także rozwijanie kierunku ekologicznego i regionalnego (Leszczycki 1975). W koncepcji kierunku ekologicznego (Leszczycki 1975) wyraźnie akcentowano, że Ziemię należy taktować jako siedzibę człowieka. Niestety ww. kierunki o charakterze badań syntetyzujących znalazły niewielkie odzwierciedlenie w badaniach polskich geografów w okresie powojennym. Dominacja w okresie powojennym w Polsce podejścia analitycznego w badaniach fizyczno-geograficznych niewątpliwie sprzyjała rozwojowi dyscyplin szczegółowych, w tym przede wszystkim geomorfologii. Zaniedbano natomiast badania kompleksowe środowiska przyrodniczego. Rozwijane w tym zakresie badania przez J. Kondrackiego (1969), T. Bartkowskiego, (1974), A. Richlinga (1992) i L. Starkla (1977) pozwalały choć w pewnym stopniu zabezpieczyć miejsce geografów w badaniach środowiskowych. W ostatnich latach badania kompleksowe w geografii fizycznej i jej dyscyplinach szczegółowych znacznie się ożywiły. Podyktowane jest to badaniami zależności i współoddziaływań między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego, jak i względami czysto praktycznymi, wynikającymi z konkretnych zapotrzebowań ze strony praktyki. Jednak w dalszym ciągu stopień wykorzystania teorii geografii fizycznej dla rozwiązań praktycznych jest niewielki.

## Ocena miejsca i zadań geografii fizycznej w badaniach środowiska przyrodniczego

Biorąc pod uwagę aktualnie realizowane badania w geografii fizycznej i jej miejsce w naukach przyrodniczych, zaobserwować można następujące tendencje:

- dominacja ukierunkowanych badań specjalistycznych środowiska przyrodniczego (m.in. rzeźby, wód, gleb itd.),
- stosunkowo mało propozycji metodologicznych i metodycznych dotyczących kompleksowych badań funkcjonowania środowiska przyrodniczego,
- niewielki udział geografów fizycznych w kompleksowych badaniach środowiska przyrodniczego,
- brak opracowań monograficznych, ujmujących ocenę zasobów środowiska przyrodniczego, jego stanu, kierunków zagrożeń i form ochrony.

Biorąc pod uwagę wskazane wyżej tendencje we współczesnym rozwoju geografii fizycznej w Polsce, do istotnych zadań o charakterze metodologiczno- metodycznym geografii fizycznej należy zaliczyć:

- indywidualizację przedmiotu badań geografii fizycznej w zakresie badań środowiska przyrodniczego,
- szersze włączenie geografów fizycznych do kompleksowych badań środowiska przyrodniczego (programy regionalne, krajowe, międzynarodowe),
- rozszerzenie badań stacjonarnych funkcjonowania środowiska przyrodniczego w oparciu o stacje terenowe (w powiązaniu z siecią monitoringu regionalnego, krajowego i europejskiego),
- zwiększenie oferty dydaktycznej dla studentów (nowe specjalności, np. geoinformatyka, monitoring środowiska przyrodniczego itd.) oraz programowej dla konkretnych potrzeb praktycznych.

To tylko niektóre propozycje o charakterze metodologiczno-metodycznym, których zasadniczym celem jest podniesienie rangi badań fizyczno-geograficznych w rozpoznaniu funkcjonowania środowiska przyrodniczego. Geografowie fizyczni dotychczas w zbyt małym stopniu określili swoje kompetencje badawcze w badaniach środowiska przyrodniczego, a szczególnie w zakresie wypracowania określonych cech wskaźnikowych ujmujących tendencje jego zmian.

## **Program georóżnorodności i monitoringu środowiska przyrodniczego**

Konkretną propozycją dla geografów fizycznych w zakresie badań części nieożywionej środowiska przyrodniczego jest program georóżnorodności (Aleksandrowicz i in. 1992; Ber 1999; Kostrzewski 1993, 1995a,b, 1996b, 1998; Kostrzewski, Starkel, Zwoliński 1997; Kozłowski 1997), który w powiązaniu z programem bioróżnorodności stanowi rzeczywiście kompleksowe ujęcie środowiska przyrodniczego.

Georóżnorodność (Kostrzewski 1997, 1998) oznacza rozpoznanie poszczególnych sfer środowiska przyrodniczego (atmosfery, morfosfery, litosfery, pedosfery, hydrosfery) oraz wskazanie elementów o charakterze wyjątkowym i niepowtarzalnym w celu ich ochrony i zachowania. Przykładowo georóżnorodność w zakresie rzeźby powierzchni Ziemi, ujmując rozpoznanie morfosfery w zakresie pojedynczych form i typów rzeźby mających znaczenie wyjątkowe i niepowtarzalne (pod względem morfologii, genezy, budowy wewnętrznej i wieku), w celu ich ochrony i zachowania. Mapa georóżnorodności regionu, kraju, kontynentu jest przykładem mapy geosozologicznej, której znaczenie i rola w ochronie przyrody nieożywionej nie mogą być kwestionowane.

Realizacja programu georóżnorodności i bioróżnorodności sprzyja koncepcji ochrony i zachowania struktury krajobrazowej regionu, kraju, kontynentu i kuli ziemskiej.

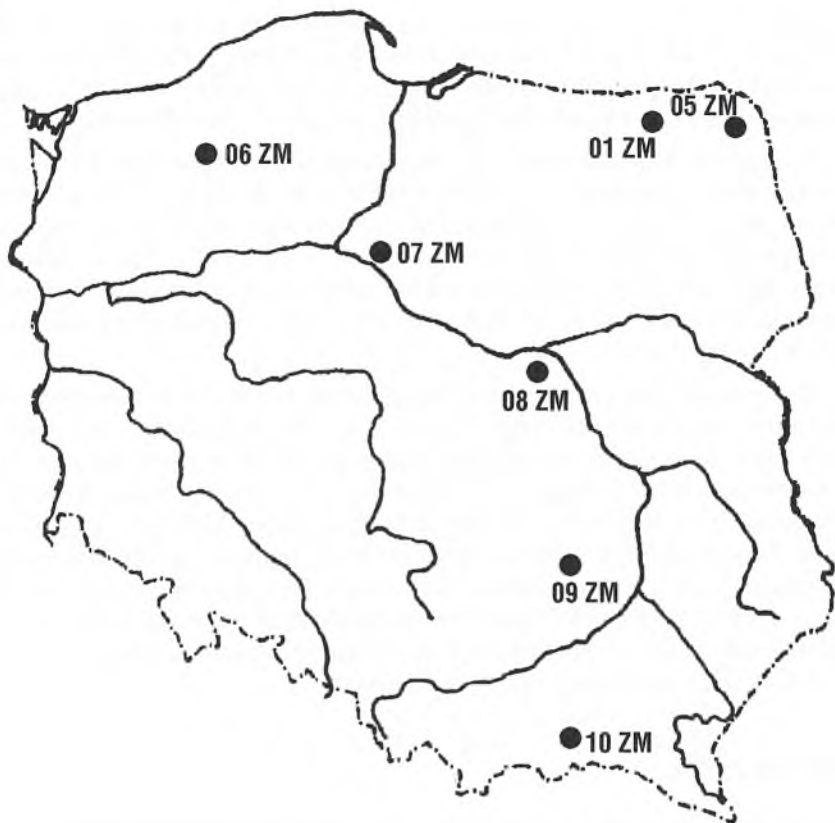
Kolejnym programem, który stanowi dla geografów fizycznych dużą szansę partnerstwa merytorycznego w badaniach środowiska przyrodniczego, jest program monitoringu środowiska przyrodniczego.

Aktualnie organizacje monitoringu środowiska przyrodniczego w Polsce zabezpiecza Państwowy Monitoring Środowiska (PIOS 1998), który obejmuje różne podsystemy. Dla geografów fizycznych największe możliwości włączenia się do badań kompleksowych środowiska przyrodniczego stanowi podsystem Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego (Kostrzewski 1995a,b, 1996a,b, 1998; Kostrzewski, Mazurek, Stach 1995).

Podsystemy Państwowego Monitoringu Środowiska realizują program tzw. monitoringów specjalistycznych, ujmujących poszczególne elementy lub cechy środowiska przyrodniczego. Natomiast podstawowym celem Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego jest prowadzenie monitoringu możliwie jak największej liczby elementów środowiska przyrodniczego (uznanych jako cechy wskaźnikowe funkcjonowania środowiska), w oparciu o zorganizowane badania stacjonarne na stacjach terenowych nazwanych Stacjami Bazowymi (Kostrzewski 1995a,b, 1996a,b; Kostrzewski, Mazurek, Stach 1995).

Aktualnie w sieci Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego pracuje 7 Stacji Bazowych (ryc. 1), z których 4 związane są organizacyjnie z geografią fizyczną. I tak Stacja Bazowa w Storkowie organizacyjnie związana jest z Instytutem Badań Czwartorzędu i Geoekologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu; Stacja Bazowa w Koniczynie jest Stacją Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu; Stacja Bazowa Święty Krzyż jest Stacją Instytutu Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach; Stacja Bazowa w Szymbarku jest Stacją Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. Podstawową powierzchnią badawczą w programie ZMŚP jest zlewnia rzeczna, na obszarze której lokalizowane są stanowiska i transekty pomiarowe oraz powierzchnie testowe (m.in. badania warunków pogodowych, obiegu wody, krążenia pierwiastków w ujęciu bilansowym). Każda Stacja Bazowa, obok programu obligatoryjnego, realizuje program specjalistyczny określony specyfiką przyrodniczą obszaru badań. Przykładowo Stacja w Storkowie realizuje program erozji gleb, Stacja w Koniczynie – program obiegu wody w zlewniach drenarskich, Stacja w Szymbarku – kartowanie osuwisk.





Ryc. 1. Rozmieszczenie Stacji Bazowych Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego w Polsce (stacje prowadzące pomiary od 1.11.1993 roku)

01ZM – Stacja Kompleksowego Monitoringu Środowiska „Puszcza Borecka” (Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa), 05ZM – Stacja ZMŚP w Wigierskim Parku Narodowym, 06ZM – Stacja Geoekologiczna w Storkowie (Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Poznań), 07ZM – Ośrodek Biologii Stosowanej w Konieczynie (Uniwersytet im. M. Kopernika, Toruń), 08ZM – Stacja ZMŚP „Pożary” w Kampinoskim Parku Narodowym, 09ZM – Świętokrzyska Stacja Geoekologiczna w Świętym Krzyżu (Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce), 10ZM – Stacja Naukowo-Badawcza w Szymbarku (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa)

Realizacja programu monitoringu środowiska przyrodniczego w Stacjach Bazowych opiera się na koncepcji funkcjonowania geosystemu (Kostrzewski 1986, 1993). Istotną rolę w doborze i interpretacji wskaźni-

ków środowiskowych przypisuje się wartościom progowym. Chodzi o wskazanie takich przedziałów wartości w przebiegu wybranych elementów środowiska przyrodniczego, które ujmują wyraźne zmiany w jego funkcjonowaniu o charakterze ponadprzeciętnym i katastrofalnym.

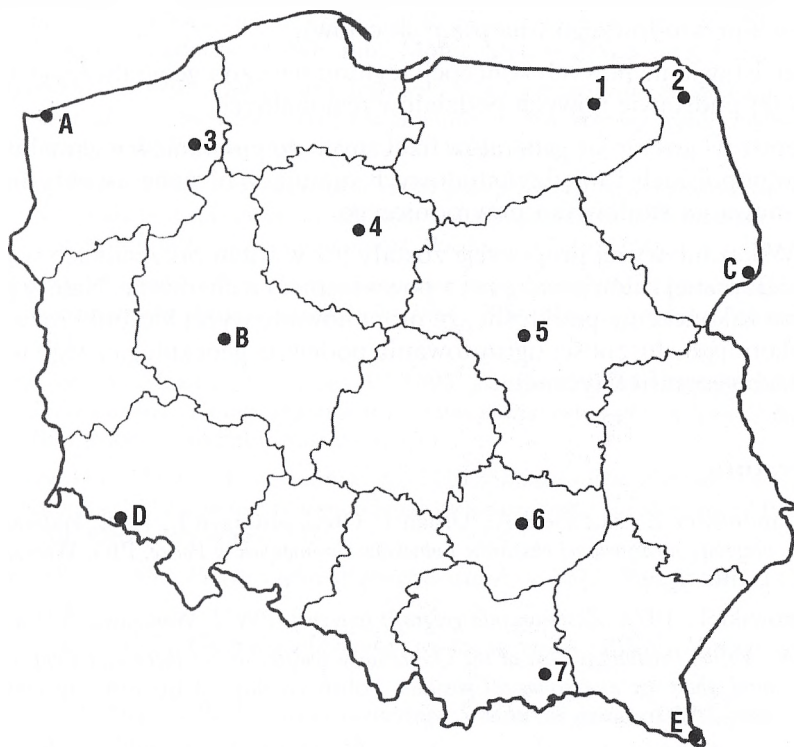
W oparciu o uzyskane wyniki monitoringu środowiska przyrodniczego na Stacjach Bazowych przygotowywane są coroczne (a także wieloletnie) raporty o stanie środowiska, kierunkach jego zagrożeń, ze wskazaniem propozycji jego ochrony (Kostrzewski i in. 1998). Stacje Bazowe rozpoczęły realizację programu zmian użytkowania terenu w różnych przedziałach czasowych, co podyktowane jest zróżnicowanymi materiałami kartograficznymi.

Rozmieszczenie przestrzenne Stacji Bazowych w Polsce nawiązuje do struktury krajobrazowej kraju. Chodzi o to, aby w granicach podstawowych geosystemów, jak również w miarę możliwości w granicach nowych województw zlokalizowane były Stacje Bazowe (ryc. 2). Stacje terenowe ubiegające się o włączenie do sieci Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego muszą spełnić wymogi stawiane przez Głównego Inspektora Ochrony Środowiska. Tak więc istnieje jeszcze szansa włączenia w szerszym zakresie ośrodków geograficznych do kompleksowych badań środowiska przyrodniczego w ramach programu Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego.

## Zakończenie

Geografia fizyczna, jako dyscyplina o charakterze syntetyzującym, ma szczególnie dogodne możliwości włączenia się do realizacji programów dotyczących kompleksowych badań środowiska przyrodniczego. Koniecznym warunkiem sukcesu w tym zakresie jest m. in. uruchomienie względnie intensyfikacja następujących działań o charakterze organizacyjnym i merytorycznym:

- uwzględnienie wymogów nauk empirycznych w realizowanych badaniach (m.in. eksperymentu terenowego),
- wskazanie elementów środowiska przyrodniczego, które można uznać jako dobre indykatory zmian środowiskowych,
- standaryzacja zorganizowanych, kompleksowych badań stacjonarnych środowiska przyrodniczego na stacjach terenowych,
- szersze zastosowanie metod GIS do oceny stanu aktualnego środowiska przyrodniczego i rejestracji jego zmian (m. in. użytkowania terenu),



Ryc. 2. Stacje Bazowe Zintegrowanego Monitoringu Środowiska Przyrodniczego w podziale administracyjnym kraju

1, 2, 3 itd. – aktualna sieć Stacji Bazowych (por. ryc. 1), A, B, C itd. – Stacje Bazowe planowane: A – Woliński Park Narodowy, B – Wielkopolski Park Narodowy, C – Białowiecki Park Narodowy, D – Karkonoski Park Narodowy, E – Bieszczadzki Park Narodowy.

- większe zastosowanie odpowiednich modeli dla określenia tendencji rozwoju środowiska przyrodniczego przy przyjęciu różnych scenariuszy, w różnych skalach czasowych i przestrzennych,
- przedstawienie szerszej oferty dydaktycznej oraz programu wykorzystania badań fizyczno-geograficznych dla celów praktycznych, m.in. dla potrzeb kształtowania środowiska przyrodniczego i gospodarki przestrzennej,

- przedstawienie nowej koncepcji monografii nt. funkcjonowania środowiska przyrodniczego (dla różnych celów),
- przedstawienie nowych koncepcji regionu fizyczno-geograficznego oraz na tej podstawie nowych podziałów regionalnych,
- szersze włączenie się geografów fizycznych do programów regionalnych, ogólnopolskich i międzynarodowych ujmujących różne aspekty funkcjonowania środowiska przyrodniczego.

Wskazane wyżej propozycje zostały już w wielu przypadkach w geografii fizycznej zainicjowane i są z powodzeniem realizowane. Należy jeszcze na zakończenie podkreślić, że proponowane wyżej kierunki rozwoju, przekonują o słuszności ugruntowania podejścia geoeologicznego w badaniach geografii fizycznej.

## Literatura

- Aleksandrowicz Z., Kućmierz A., Urban J., Oteńska-Budzyń J., 1992, *Waloryzacja przyrody nieożywionej obszarów i obiektów chronionych w Polsce*, PIG, Warszawa, 1-140.
- Bartkowski T., 1974, *Zastosowania geografii fizycznej*, PWN, Warszawa, 332 s.
- Ber A., 1999, *Preliminary list of the Quaternary geosites in Northern and Central Poland, their age and geological position*, Polish Geological Institute Special Papers 2, Warszawa, 77-86.
- Kondracki J., 1969, *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej*, PWN, Warszawa, 154 s.
- Kostrzewski A., 1986, *Zastosowanie teorii funkcjonowania geosystemu do współczesnych środowisk morfogenetycznych obszarów nizinnych Polski Północno-Zachodniej*, Sprawozdania PTPN, Poznań, 103, 26-28.
- Kostrzewski A., 1993, *Geoeosystem obszarów nizinnych. Koncepcja metodologiczna* [w:] A. Kostrzewski (red.), *Geoeosystem obszarów nizinnych*, Ossolineum, Wrocław, Kom. Nauk. Prez. PAN „Człowiek i Środowisko”, 6, Warszawa, 11-17.
- Kostrzewski A., 1995a, *Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego. Cele, założenia, zadania* [w:] *Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego, Propozycje programowe*, Bibl. Monit. Środow., Warszawa, 7-22.
- Kostrzewski A., 1995b, *Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego – cel badań, struktura organizacyjna, realizacja programu pomiarowego w 1994 roku* [w:] A. Kostrzewski (red.), *Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego. Stan geoeosystemów Polski w 1994 roku*, Bibl. Monit. Środow., Warszawa.
- Kostrzewski A., 1996a, *Integrated Monitoring of the Natural Environment* [w:] Z. Chojnicki, (ed.), *Contemporary Problems of Polish Geography*, Bogucki Scientific Publisher, Poznań, 123-133.

- Kostrzewski A., 1996b, *Znaczenie programu ZMŚP dla rejestracji przemian i zachowania struktury krajobrazowej Polski* [w:] R. Soja, P. Prokop (red.), *ZMŚP Monitoring geosystemów górskich*, Bibl. Monit. Środow., Warszawa, 9-21.
- Kostrzewski A., 1997, *Opracowanie koncepcji i zasad georóżnorodności: definicja, zadania i cele georóżnorodności* [w:] *Opracowanie systemu ochrony georóżnorodności w Polsce*, Arch. Państw. Inst. Geol., Warszawa, MS.
- Kostrzewski A., 1998, *Georóżnorodność rzeźby jako przedmiot badań geomorfologii* [w:] K. Pękała (red.), *Główne kierunki badań geomorfologicznych w Polsce. Stan aktualny i perspektywy*, IV Zjazd Geomorf. Polskich, 17-26, UMCS, Lublin.
- Kostrzewski A. (red.), 1998, *Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego. Stan geosystemów Polski w latach 1994-1997*, Bibl. Monit. Środow., Warszawa, 244.
- Kostrzewski A., Mazurek M., Stach A., 1995, *Zintegrowany Monitoring Środowiska Przyrodniczego. Zasady organizacji i system pomiarowy, wybrane metody badań*, Bibl. Monit. Środow., Warszawa, 255 s.
- Kostrzewski A., Starkel L., Zwoliński Z., 1997, *Georóżnorodność rzeźby powierzchni ziemi* [w:] *Opracowanie systemu ochrony georóżnorodności w Polsce*, Arch. Państw. Inst. Geol., Warszawa, MS.
- Kozłowski S., 1997, *Program ochrony georóżnorodności w Polsce*, Przegl. Geol., 45(5), 489-496.
- Leszczycki S., 1975, *Geografia jako nauka i wiedza stosowana*, PWN, Warszawa, 588 s.
- PIOŚ, 1998, *Program Państwowego Monitoringu Środowiska na lata 1998-2002*, Bibl. Monit. Środow., Warszawa, 48 s.
- Richling A., 1992, *Kompleksowa geografia fizyczna*, PWN, Warszawa, 375 s.
- Richling A., Solon J., 1996, *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa, 319 s.
- Starkel L., 1977, *Paleogeografia holocenu*, PWN, Warszawa, 362 s.

*Prof. dr hab. Andrzej Kostrzewski,  
Instytut Badań Czwartorzędu i Geoekologii,  
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu*

## Monitoring of the natural environment in physical geography

### Summary

The natural environment is analysed by many disciplines and academic fields. The crucial issue is to individualise the subject of physical geography analysis within the natural environment, and to involve geo-

graphers in interdisciplinary research. Physical geographers haven't fully explored studies on the natural environment, especially in relation to working out particular indicators of its variability.

Geodiversity is a proposal for physical geographers as concerns the research on the inanimate part of the natural environment. Geodiversity means defining the particular spheres of the natural environment (atmosphere, morphosphere, lithosphere, pedosphere, hydrosphere), and pointing to the outstanding and unique elements to be protected and preserved. A geodiversity map is an example of an ecological sustainability map, and might be very useful for the organisation of environmental monitoring.

Physical geographers may be involved in complex research on the natural environment due to the sub-system of the National Environmental Monitoring – i.e. the Integrated Monitoring of Natural Environment. The fundamental aim of the Integrated Monitoring of Natural Environment is to monitor possibly the largest number of environmental elements (considered to be indicators of environment functioning), based on the organised stationary field research called 'Base Stations.' Presently the network of the Integrated Monitoring of Natural Environment includes seven Base Stations, four of which are related to geography. On the basis of the environmental monitoring results from the Base Stations, annual (and long-term) reports are prepared concerning the condition of environment, and environmental threats, with indications of its protection.

Finally, it must be stressed that the proposed directions of complex research of the natural environment justify an ecological approach to physical geography.

## Uwagi dotyczące monitoringu środowiska

W nawiązaniu do artykułu Profesora Andrzeja Kostrzewskiego, chciałam poinformować, że w latach 70. w b. Instytucie Kształtowania Środowiska realizowano resortowy program badawczy nt. Monitoringu Środowiska<sup>1</sup>.

W ramach tego programu tworzono metodyczne i merytoryczne podstawy do głównych podsystemów: powietrza, wody, gleby, powierzchni ziemi i biotopów.

Między innymi autorka niniejszej wypowiedzi brała udział w przygotowaniu koncepcji wyboru stacji bazowych i regionalnych monitoringu środowiska. Korzystano przy tym z kryteriów wyboru stacji podanych przez Światową Organizację Meteorologiczną, wg których wybór ten powinien umożliwić określenie długoterminowych zmian w składzie atmosfery, tj. w obszarze, w którym w ciągu 50 lat w promieniu 100 km nie przewiduje się zmian w użytkowaniu i zagospodarowaniu terenu.

Wymogi stawiane lokalizacji stacji regionalnej były łagodniejsze i ograniczały się do wyboru terenu rolniczego i dostatecznej odległości od zabudowy i zakłóceń lokalnych.

W przygotowanej przez zespół koncepcji przyjęto założenie, że wybór lokalizacji stacji bazowych i regionalnych powinien mieć interdyscyplinarny charakter, w związku z czym należy uwzględnić obiektywne kryteria wynikające z poglądów specjalistów reprezentujących różne pola badawcze w zakresie problematyki środowiska.

---

<sup>1</sup> Doniesienie na powyższy temat opublikowano w *Przeegl. Geofiz.*, 1978, 23, 3.

Przyjęto też założenie, że stacja bazowa lub regionalna nie może stanowić punktu pomiarowego, lecz obszar o znacznych rozmiarach, na którym znajdują się obiekty reprezentatywne dla danego środowiska (biotopu).

Typowanie obszarów badawczych miało się opierać na:

- istniejących informacjach i wynikach badań,
- krótkotrwałych pomiarach uzupełniających stan wiedzy w tym zakresie,
- bonitacji środowiskowej danego obszaru.

Prof. dr hab. Janina Lewińska

Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej w Krakowie

## **Observations on environmental monitoring**

### **Summary**

In connection to the thoughts of Mr Kostrzewski, the author brings back a research programme on environmental monitoring conducted in Poland during 1970s. The author participated in the development of the concept of locating measurement stations in accordance with the criteria of the World Meteorological Organisation.



## Refleksje dotyczące rozwoju klimatologii<sup>1</sup>

Przedmiot badań klimatologii – klimat – nie budzi wątpliwości. Natomiast stosowane przez nią metody klasyfikują ją bądź jako jedną z nauk fizyczno-geograficznych, prowadzącą w tradycyjnym ujęciu jakościowe badania regionalne o charakterze opisowym lub też jedną z nauk geofizycznych, posługującą się zaawansowanymi metodami matematyczno-statystycznymi, zmierzającą do ocen ilościowych oraz badającą mechanizmy i funkcjonowanie klimatu.

Po II wojnie światowej nastąpił podział tematyki badań, uwarunkowany kondycją gospodarczą i warunkami politycznymi krajów. Wśród światowych potęg zaczęła dominować problematyka globalna (globalna cyrkulacja atmosfery, procesy w wyższych warstwach atmosfery), stosowanie nowych technik pomiarowych i metod numerycznych dla potrzeb fizyki atmosfery, rozwijanie teorii klimatu i prognoz numerycznych. Były to prace bardzo kosztowne. W hermetycznie odizolowanych krajach bloku komunistycznego potrzebą chwili stały się oceny i ekspertyzy regionalne związane z potrzebami gospodarki, które w wielu przypadkach nie były potem wdrażane.

W Polsce lat 50. i 60. następował (w przeciwieństwie do chwili obecnej) rozwój sieci pomiarowej, publikowano regularnie wyniki obserwacji, podejmowano tematykę dotyczącą: struktury klimatu, bilansu cieplnego

---

<sup>1</sup> W niniejszym wystąpieniu zostały wykorzystane materiały Ogólnopolskiej Konferencji Metodologicznej nt. „Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia”, Kraków-Zakopane, 16-19 września 1998.

powierzchni podłoża w ujęciu teoretycznym i regionalnym, a także prowadzono studia z zakresu warunków meteorologicznych warstwy granicznej, a nieco później – studia zmian klimatu. Osiągnięciem było wypracowanie metodologicznych podstaw badania mezo- i topoklimatu i rzeczywiste ich rozeznanie dla wielu obszarów.

Od przełomu lat 60. i 70. pojawiły się nowe techniki numeryczne w tworzonych centrach obliczeniowych. W jednej z ocen prof. Warakomski podkreśla renesans klimatologii od lat 70. jako nauki o atmosferze z tym, że – jako nauka młoda – brnie ona ciągle jeszcze przez etap gromadzenia i porządkowania danych i faktów (czyli tkwi częściowo w paradygmacie klasycznym), chociaż jednocześnie wkroczyła już w etap wyjaśniania badanych zjawisk i procesów w oparciu o konstruowane teorie. Dzięki coraz bardziej wysublimowanym metodom matematyczno-statystycznym powstają uogólnienia i prognozy reprezentujące podejście systemowe (dedukcyjne).

Klimatologia polska propaguje ilościowe badania sformalizowane, zmierzające do oceny natężenia i dynamiki danego zjawiska atmosferycznego w przestrzeni. I tak, już w latach 50. i 60. do badań klimatologii górskiej i struktury klimatu Polski, zostały wprowadzone podstawowe miary statystyczne, m.in. współczynniki korelacji oraz wskaźniki oparte na liczebności zbiorów. W latach 80. pojawiły się zastosowania analizy wielowymiarowej (*metoda głównych składowych, analiza kanoniczna i analiza skupień*), w których uwzględniono relacje geometryczne i czasowe przy wydzieleniu jednostek taksonomicznych klimatu Polski. Zasadność ich stosowania wymaga pogłębiania znajomości ograniczeń formalnych każdej z metod numerycznych. Nowością jest tworzenie modeli łączących wiele zmiennych, jak np. *złożone modele cyfrowe* (dyfuzji, turbulencji, cyrkulacji atmosfery, dyspersji zanieczyszczeń oraz regionalnych i lokalnych wahań klimatu). W tego typu modelach upatruje się znacznego postępu w doskonaleniu prognoz pogody i klimatu. Pozwalają one także na uproszczone szacowanie pewnych wielkości fizycznych lub intensywności zjawisk i procesów. Pojawiają się też adaptacje metod z innych dziedzin, jak *sieci neuronowe, atraktory oraz analiza hiperpłaszczyzn regresji*, odwzorowująca wielofunkcyjny i wieloczynnikowy charakter klimatu. Współpraca z innymi dyscyplinami w zakresie zmian klimatu wpłynęła na konieczność odtwarzania długotrwałych wahań klimatu i fluktuacji niższego rzędu. Badania klimatu globalne i regionalne skoncentrowały się na zagadnieniach dynamiki atmosfery, co stymulowało w ostatnich czasach rozwój klimatologii synoptycznej, w której zastosowano obiektywne procedury analizy na różnych etapach badania struktury przestrzennej.

Współczesna klimatologia powinna uwzględniać następujące problemy:

- pozyskiwanie jednorodnych danych podstawowych w postaci możliwie najdłuższych serii obserwacji, właściwy dobór częstości obserwacji na stacjach automatycznych, homogenizację i scalanie danych dotyczących wiekowych serii elementów klimatu zebranych przez różne dyscypliny w stosunku do wiarygodnych klimatologicznych obserwacji „bazowych”. Te zadania są przedmiotem działań międzynarodowych i obejmują bogatą informację wyjściową w postaci zmiennych numerycznych i niemianowanych, co wymaga obiektywizacji procedur przy ilościowym klasyfikowaniu tych zmiennych;
- wyznaczanie dla opracowywanych elementów błędów pomiarów, wynikających z dokładności odczytu i stosowanej metody pomiarowej;
- rozważny dobór skali opracowania przy diagnozowaniu, wyjaśnianiu i przewidywaniu zmian klimatu, a także wybór właściwych predyktorów odpowiedzialnych za zmiany klimatu przy zadanej skali oraz krytyczną ocenę funkcji trendów przy przewidywanym przebiegu elementów klimatu w przeszłości;
- konieczność ustosunkowania się w skali regionalnej do dokładności prognozy modeli globalnych zmian klimatu.

Tym nowym ilościowym opracowaniom metodycznym sprzyja rozwój techniki teledetekcji, zdjęć lotniczych, badań satelitarnych, geograficznych systemów informacji, uwarunkowany szybkim postępowaniem w zakresie sprzętu i oprogramowania komputerowego. Możliwości pozyskiwania i „obróbki” danych są nieograniczone. Inwencja badacza polega na selekcji danych wyjściowych i na decyzji wyboru modelu o określonych możliwościach opisu rzeczywistego.

Zatem współczesne opracowania klimatologiczne cechuje przesunięcie uwagi z prostych przedmiotów badań na złożone, systemowe, przy czym wyniki badań klimatologicznych są przedmiotem wnikliwej analizy, nie tylko nauk przyrodniczych, ale także społecznych, ponieważ egzystencja ludzi i zaspokajanie ich potrzeb są zależne od stanu zasobów środowiska, w tym od funkcjonowania klimatu i stopnia jego degradacji. Na uwagę zasługuje udział polskich klimatologów w interdyscyplinarnych międzynarodowych programach (MaB, IGBP-Global Change, w monitoringu środowiska, w inicjatywach badawczych MUG) i w działaniach na rzecz Światowego Programu Klimatycznego (WCP); zaskakuje natomiast ciągle jeszcze brak Narodowego Programu Klimatycznego.

Do rozwoju geografii fizycznej w przyszłości klimatologia wnosi doświadczenie związane z wykonywaniem opracowań od mikroskali aż po skalę globalną. Skala jest tu pojmowana jako złożona struktura hierarchiczna, przestrzenna i czasowa, przydatna do opisu procesów i zjawisk.

Uwzględnia ona podział czynników środowiskowych na kategorie według sfery i natężenia ich oddziaływania. Zasady funkcjonowania tej struktury winny być uwzględnione przy konstruowaniu modeli, wspartych rozważnym zastosowaniem procedur matematyczno-statystycznych oraz znajomością związanych z nimi preferencji i ograniczeń.

Priorytetowe kierunki badań w klimatologii na początku XXI wieku:

- obieg energii w geosystemach (włącznie z modelami bilansu cieplnego człowieka) i ocena zasobów energetycznych;
- współczesne i przeszłe wahania i zmiany klimatu pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych; prognoza klimatu; konstruowanie regionalnych scenariuszy zmian i zmienności klimatu opierających się na wynikach modeli globalnych i ich adaptacja do koncepcji zrównoważonego rozwoju;
- interdyscyplinarne podejście do badań klimatu w celu wyjaśnienia roli jego zmienności i ewentualnych zmian w kształtowaniu całego środowiska geograficznego, w tym też działań poszczególnych społeczeństw;
- klimatyczne zjawiska ekstremalne.

*Prof. dr hab. Barbara Obrębska-Starkłowa*  
*Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński*

## Remarks related to the development of climatology Summary

The climatology in Poland is considered to be one of disciplines of physical geography or of the geophysics. These two orientations differ by the applied methods of investigations. The program of climatological investigations has been changed during the last 50 years and it is aimed to describe climate in quantitative ways. In 1950s. and 1960s. the Polish climatologists worked on the structure of climate, heat balance of the active underlying surface, meteorological conditions of the atmospheric boundary layer and climatic changes. They were also occupied by the prediction of climatic conditions in the future analysed as a system. In 1980s. the methods of multivariable analysis were developed, as well as interdisciplinary studies on the changes of climate and evaluations of the differentiation of climate in the global and regional scale based on the

phenomena of atmospheric dynamics. Besides the quantitative methodological works the following topics were realised: the development of remote sensing, aerial photos, satellite investigations, GIS and dynamics progress in technical equipment and computer software. The Polish climatologists are active in the international cooperation attending such programs as MaB, IGBP – Global Change, environmental monitoring and participating in the research initiatives of IGU and WCP.

To the most important directions of investigations of the Polish climatology at the beginning of XXI century belong:

- model of energy exchange in geosystems (including the heat balance of human body) and evaluation of the energetic resources,
- contemporary and past oscillations and changes of climate influenced by the natural and antropogenic factors, the climate prediction, construction of the regional scenarios of climate changes and changeability based on the global models and their adaptations to the concept of the sustainable development,
- extreme climatic phenomena,
- interdisciplinary investigations of climate aiming to the explanation of changes which appear in the geographical environment and are of importance in human activity.



## Uwagi na temat badań hydrologicznych w Polsce

Nie sposób dokonać pełniejszej oceny stanu i przyszłości badań hydrologicznych w Polsce w krótkiej wypowiedzi na temat „Stanu i przyszłości geografii fizycznej w Polsce”. Tym niemniej chciałbym przedstawić kilka uwag ukierunkowanych na zagadnienia:

- a) integracji geografii czy specjalizacji poszczególnych dyscyplin,
- b) zasadniczej problematyki badawczej,
- c) udziału hydrologów w programach międzynarodowych,
- d) badań stosowanych jako czynnika stymulującego ożywienie geografii fizycznej.

Ad a) W skład geografii fizycznej wchodzi takie dyscypliny, jak: geomorfologia, hydrologia, klimatologia, kartografia czy też biogeografia oraz geografia gleb. Te dwie ostatnie, nie będące dyscyplinami fizycznogeograficznymi, uzyskały już status samodzielnych nauk geograficznych. Wszystkie te dyscypliny można określić jako zespół nauk fizycznogeograficznych. Wymienioną tu kartografię, a także nie wymienioną teledetekcję czy fotointerpretację często kwalifikuje się do podejść metodologicznych, syntetyzujących badane procesy i obiekty fizycznogeograficzne, pozwalających na przestrzenne ich charakteryzowanie, ale to przecież już odrębne dziedziny wiedzy geograficznej. Daleko idąca specjalizacja poszczególnych dyscyplin, odrębność i szczegółowość prowadzonych badań, podejść metodologicznych spowodowały wyodrębnienie tych dziedzin w samodzielne dyscypliny naukowe. Podobnie w obrębie hydrologii nastąpiło wyspecjalizowanie takich działów, jak: glaciologia, limnologia, pota-

mologia, hydrogeologia w zupełnie samodzielne dziedziny naukowe, mimo wspólnego obiektu badawczego, jakim jest woda, niezależnie od postaci, w jakiej występuje. Tak więc i tu zauważalna jest zarówno tematyczna, jak i regionalna specjalizacja, co wynika ze specyfiki regionu, w którym dany ośrodek jest usytuowany i prowadzi badania. Zatem w badaniach hydrologicznych, podobnie jak i w innych dyscyplinach fizycznogeograficznych, zbyt mało wykonanych zostało syntez uogólniających, traktujących środowisko przyrodnicze jako całość, w którym zachodzą różne relacje między jego elementami, modyfikowane oddziaływaniem czynników antropogenicznych. W tym zakresie wybijają się na czoło opracowania traktujące o obiegu wody w różnych warunkach fizycznogeograficznych z uwzględnieniem oddziaływania zróżnicowanej antropopresji. Wymienić tu można prace zespołowe przygotowywane pod redakcją: I. Dynowskiej nt. *Naturalne i antropogeniczne przemiany stosunków wodnych* (1993), U. Soczyńskiej nt. *Podstawy hydrologii dynamicznej* (1990), I. Dynowskiej i M. Maciejewskiego *Dorzecze górnej Wisły* (1991), czy też pracę M. Gutry-Koryckiej *Studia nad wpływem globalnych zmian klimatu na obieg wody w zlewni* (1996). Reasumując, można sądzić, że w przyszłości będzie się pogłębiać odrębność poszczególnych dyscyplin nauk geograficznych, ale dołożyć trzeba wszelkich starań, aby nie zagubić spojrzenia kompleksowego, wieńczzonego syntezami interdyscyplinarnymi.

Ad b). Gama prowadzonych badań hydrologicznych jest bardzo szeroka i obejmuje zarówno ilościowe, jak i jakościowe analizy. Bardzo liczne są prace odnoszące się do oceny składu hydrochemicznego wód i jego zmian wywołanych czynnikami antropogenicznymi. W zakresie podejść ilościowych na czoło wysuwają się szacunki zasobów wodnych w różnych ogniwach retencyjnych, tak powierzchniowych, jak i podziemnych, badania obiegu wody i jego składowych w odniesieniu do konkretnych warunków środowiskowych. Bardzo istotne są badania metodologiczne, szczególnie wykorzystujące podejścia modelowe. Metody statystyczne pozostaną nadal aktualne, szczególnie w ocenie trendów, ale będą one uzupełniające w stosunku do rozwiązań modelowych, mających cechy podejść dynamicznych. Nowe rysujące się pole badawcze, odnoszące się do analiz przyszłościowych zmian stosunków wodnych w aspekcie globalnych zmian klimatycznych i to zarówno w ujęciu całościowym, jak też regionalnym, nadal pozostaje do szerszego zagospodarowania. Pozytywnie należy odnotować ożywienie w zakresie badań limnologicznych i to w kategoriach ilościowych oraz jakościowych, a także rozszerzenie tych badań na obszary z występowaniem zbiorników antropogenicznych. Do tradycyjnego kręgu zainteresowań należą badania glaciologiczne, nabierające obecnie większego znaczenia, szczególnie w zakresie rozważań zmian globalnych. Interesująco rysują się też inicjatywy badawcze idące



w kierunku ocen renaturyzacji stosunków wodnych na obszarach zdegradowanych. To ważne pole wspólnych z ekologami badań, w które geografowie-hydrologowie wnieść mogą kompleksową wiedzę o środowisku i jego kształtowaniu w sytuacji zróżnicowanej antropopresji. W okresie poznawania warunków kształtowania się obiegu wody duże znaczenie miało terenowe kartowanie hydrograficzne (podobnie geomorfologiczne), którego efekt w postaci mapy wraz z komentarzem stanowił dobre źródło informacji o zasobach wodnych i był pomocny przy podejmowaniu decyzji w zakresie planowania przestrzennego. Mankamentem tej mapy był statyczny obraz stosunków wodnych, charakterystyczny dla okresu kartowania terenowego, czyli chwilowe zarejestrowanie sytuacji hydrograficznej typowej dla danych warunków hydrometeorologicznych (np. okresu posusznego, nadmiernie wilgotnego, bądź przeciętnego). Dlatego też porównywanie sąsiednich arkuszy wykonanych w pewnym odstępstwie czasowym i w różnych warunkach hydrometeorologicznych było utrudnione. Duża rola przypadła objaśnieniom tekstowym – komentarzowi (charakteryzującemu konkretne warunki w okresie wykonywania kartowania), który jednakże nie był konsekwentnie opracowywany. Sytuacja uległa zmianie w ostatnich latach, gdy mapę hydrograficzną zaczęto opracowywać w dwóch wersjach, a mianowicie analogowej, papierowej, z dodaniem na odwrocie mapy komentarza, oraz w wersji nowej, numerycznej, opracowywanej komputerowo w postaci 60 tematycznych warstw spełniających i realizujących podstawowe funkcje GIS. W trakcie opracowywania mapy w tej wersji następuje wprowadzanie danych, ich przechowywanie, a następnie możliwe jest ich uzupełnianie i aktualizowanie. Mapa zatem przyjmuje charakter dobrej bazy danych, systematycznie aktualizowanej, co niewątpliwie podnosi jej rangę przy wykonywaniu analiz, a także różnorodnych syntez przestrzennych. Mapa hydrograficzna wraz z sozologiczną jest przydatna w rozwiązywaniu istotnych zagadnień społeczno-gospodarczych, w tym przede wszystkim: zaopatrzenia w wodę, projektowania lokalizacji osiedli, inwestycji przemysłowych, hydroenergetycznych i wodno-melioracyjnych, opracowywania planów zagospodarowania przestrzennego, podejmowania działań zabezpieczających przed powodzią lub jej skutkami, a także w innych zagadnieniach związanych z gospodarką wodną (*System informacji o terenie..., Mapa hydrograficzna Polski* 1997). Stanowi to niewątpliwie o jej dużej praktycznej przydatności, a opracowujących ją geografów-hydrologów wraz z grupą informatyków i kartografów stawia w rzędzie osób stosujących nowoczesne podejścia metodologiczne służące użytkownikom. Jest jeszcze jeden aspekt tego podejścia. Możliwość szybkiego nakładania różnych warstw tematycznych ułatwia wnioskowanie o przyczynach pojawiania się zjawisk ekstremalnych, ich przebiegu i minimalizowaniu skut-

ków. Wydaje się, że w tym względzie wiedza geografów fizycznych nie jest w dostatecznym stopniu wykorzystana, upowszechniana. Nie bez winy są tu niewątpliwie sami zainteresowani, nie włączając się w odpowiednim stopniu do specjalistycznych dyskusji w gronie eksperckim oraz stroniący od wykonania odpowiednich syntez, co skutkuje ich brakiem w specjalistycznych gremiach decyzyjnych i pozostawia wrażenie o ich mniejszej praktycznej przydatności. Można tu przypomnieć dużą aktywność geografów fizycznych w latach sześćdziesiątych i początku siedemdziesiątych w zakresie praktycznych zastosowań ich wyników badań. Wówczas bowiem zaistniała realna szansa powołania państwowej służby geograficznej, co w konsekwencji mogło zaowocować umocnieniem pozycji geografa na rynku pracy. Geograf, co prawda, jest wpisany w rejestr zawodów, lecz jego kompetencje i zakres czynności zawodowych nadal są niejasno sprecyzowane. Można by też wskazać na zbyt małe zaangażowanie geografów fizycznych, jak na ich możliwości, w opracowywaniu ocen oddziaływania na środowisko różnych inwestycji czy rozwiązań ekonomicznych. W tym też względzie konieczna jest aktywizacja środowiska geografów, aby nie utracić tego pola i nie stwierdzić po latach, że zostaliśmy odsunięci tak, jak to stało się z ochroną środowiska, gdzie podejście ekologiczne zdecydowanie dominuje nad geoeologicznym. A stało to się przecież wskutek naszej mniejszej aktywności, biernej postawy wobec wyzwania edukacyjnych i badawczo-utilitytarnych.

Środowisko osób zajmujących się problematyką wodną uległo w ostatnim ćwierćwieczu wyraźnemu scaleniu. Stało się to za sprawą systematycznie corocznie organizowanych tygodniowych szkół hydrologicznych, przeznaczonych dla wykładowców hydrologii w szkołach wyższych, nad którymi pieczę merytoryczną i organizacyjną sprawuje Komitet Gospodarki Wodnej Polskiej Akademii Nauk, a personalnie prof. dr hab. Maria Ozga-Zielińska z Politechniki Warszawskiej. Jest to forum, na którym spotykają się „wodziarze” teoretycy i praktycy, pracujący w szkołach wyższych, a mianowicie: politechnikach, akademiach rolniczych i uniwersytetach, a także przedstawiciele instytutów resortowych. W szkołach tych następuje wymiana myśli, ścieranie poglądów, poznawanie różnych metod badawczych (matematycznych i przyrodniczych), integracja środowiska, a także zawiązywanie badawczych zespołów interdyscyplinarnych. Uczestnictwo w tych spotkaniach praktyków, zajmujących się zagadnieniami gospodarki wodnej, znakomicie poszerza tematykę szkół. Prezentowanie różnych podejść metodycznych stosowanych w poszczególnych dziedzinach nauk hydrologicznych, a przede wszystkim nowych, dopiero co pojawiających się metod, ułatwia szybsze ich adaptowanie i wprowadzanie zarówno do procesu dydaktycznego, jak i badawczego. Spotkania te walenie przyczyniły się do integracji środowiska osób zajmu-

jących się badaniami wody na różnych płaszczyznach oraz wzajemnego rozumienia specyfiki tych badań i ujednoczenia stosowanej terminologii. Przyczyniły się również do rozumienia i szerszego stosowania przez geografów hydrologów metod matematycznych i modelowych, a przez hydrologów praktyków rozumienia roli środowiska i jego specyfiki w obiegu wody, czego przykładem może być opracowanie i stosowanie w praktyce hydrologicznej parametrów fizjograficznych zlewni.

Ad c). Obecny udział hydrologów geografów w międzynarodowych programach badawczych, takich jak np.. Międzynarodowy Program Hydrologiczny w UNESCO, nie jest zbyt duży. Współpraca międzynarodowa przejawia się indywidualnym udziałem w poszczególnych tematach podejmowanych w ramach podpisywanych umów o współpracy naukowej przez poszczególne ośrodki z partnerami zagranicznymi (np. współpraca ośrodków przygranicznych). Odrębne miejsce zajmuje uczestnictwo w międzynarodowym programie ocen zmian globalnych (IGBP) z wyraźnym wyeksponowaniem oddziaływań antropogenicznych, w którym pojawiają się elementy hydrologiczne. Wcześniej, większe zaangażowanie geografów hydrologów pojawiało się w pracach grup roboczych Międzynarodowego Programu Hydrologicznego UNESCO, co zaowocowało m.in. współautorstwem opracowania przewodnika metodycznego wpływu urbanizacji na reżim hydrologiczny i jakość wód oraz aktywnym uczestnictwem w zespołach zajmujących się badaniem zbiorników retencyjnych i zlewni reprezentatywnych. Obecnie jednakże aktywność geografów w tym względzie uległa ograniczeniu na korzyść hydrologów niegeografów. Przyczyny tego można upatrywać w niewystarczającym zaangażowaniu geografów w podejścia dynamiczne i eksperymentalne w hydrologicznych badaniach geograficznych oraz w dominacji w nich badań i opracowań regionalnych, co nie cieszy się dużym zainteresowaniem w międzynarodowym obiegu informacyjnym.

Ad d). Aby zwiększyć zainteresowanie wynikami badań hydro-geograficznych i podnieść obniżający się prestiż geografów w odbiorze społecznym, należy zwrócić większą uwagę na badania utylitarne. Drogą do tego może być włączenie się do działań nad opracowaniem studium zagospodarowania przestrzennego jednostek samorządowych, powszechne stosowanie metod GIS, dogłębne oceny przyrodniczych przyczyn i skutków zjawisk ekstremalnych, włączenie się i wprowadzenie nowych metod badawczych, w tym przede wszystkim monitoringowych, automatycznych. W związku z postępującą automatyzacją procesów pomiarowych, powodującą ogromny przyrost informacji, pojawia się problem ich obróbki, właściwej interpretacji opartej na dobrej znajomości środowiska przyrodniczego. A z tym wiąże się reprezentatywność punktów pomiaro-

wych, czasokres ich funkcjonowania, aby otrzymane dane miały cechy jednorodności i były porównywalne. Czy zatem krótkie serie pomiarowe są wystarczające do wnioskowania o zachodzących tendencjach zmian i wykluczenia ewentualnych fluktuacji. Tu pojawia się też problem prognoz, np. kształtowanie się zasobów wodnych w związku z przewidywanymi zmianami globalnymi wynikającymi z oddziaływań antropogenicznych. Jakże należałoby podejmować działania, aby zapobiec ewentualnym niekorzystnym zmianom. Czy przytaczane argumenty będą na tyle przekonujące, aby uzasadniały zaangażowanie do proponowanych rozwiązań hydrotechnicznych określonych środków finansowych, które mogłyby być wykorzystane do innych celów. Pojawia się zatem wielki problem podjęcia wiarygodnego ryzyka, czy prognoza okaże się trafna i czy oparta jest ona na nowoczesnych i wszechstronnych studiach środowiskowych. To ryzyko powinniśmy podjąć, ale winno być ono poprzedzone gruntownym, nowoczesnym, opracowanym w oparciu o światowe osiągnięcia, podejściem metodologicznym z uwzględnieniem jednakże regionalnej specyfiki. Zatem na plan pierwszy wysuwają się interdyscyplinarne i kompleksowe studia nad środowiskiem, wskazujące, jakie praktyczne działania trzeba podjąć, aby nie dopuścić do nadmiernego jego degradowania, wpasowujące się w zasady zrównoważonego rozwoju ekonomicznego. Tego typu działania ze strony geografów fizycznych zmierzają będą do podniesienia rangi geografów w społeczeństwie.

## Literatura

*System informacji o terenie, 1997, Mapa hydrograficzna Polski, skala 1:50 000, w formie analogowej i numerycznej, Wytyczne techn. K-3.4, Gł. Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa.*

*Prof. dr hab. Andrzej T. Jankowski  
Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego w Sosnowcu*

## Comments on hydrological research in Poland

### Summary

The discussion focused on the four following problems:

- a) Integration of geography versus specialisation of particular disciplines,
- b) Basic research topics,

- c) Participation of geographers-hydrologists in international projects,
- d) Applied research as a stimulus for reviving physical geography.

a) Hydrology, similarly to physical geography, developed particular disciplines (glaciology, limnology, potamology, etc.). This results from thematic and regional specialisation. Therefore, a tendency is observed to avoid generalising syntheses which would treat the natural environment as a whole, which would point to relations between its particular elements, and its modification by anthropogenic factors. This situation will thus cause further separation of the particular disciplines in physical geography, which may result in a complete disintegration of the sciences. In order to prevent that, actions are required to prepare complex studies with interdisciplinary syntheses. The strength of physical geography lies in its unity.

b) Hydrological research is diversified. There are many studies referring to the appraisal of hydrochemical composition of waters and its changes caused by anthropogenic factors, estimation of water resources in various retention tanks, as well as the water circulation system and its elements in various environmental conditions. The new emerging fields of research include: assessment of future variations in water conditions in the aspect of global changes, preparation of theoretical foundations for the re-naturalisation of water conditions on derelict land, the application of GIS methods for preparation of digital hydro-graphical maps, which would thus become open databases, and preparation of expertise on assessment of the impact of various investments on the environment. It must be stressed that the society of hydrologists grouped in various universities, government institutes and practitioners is united by the systematic organisation of the school "Contemporary Hydrological Problems" on initiative of the Committee of Water Management of the Polish Academy of Science.

c) The participation of hydrologists-geographers in the international research projects is not big, and has decreased as compared to the previous time. International co-operation relies on individual participation of geographers in solving research problems, within the agreements on academic co-operation concluded by particular academic centres and foreign partners.

d) The increased interest with the results of research in physical geography, including hydrology, may occur only through the increased effectiveness of utility research, including the preparation of spatial development plans for local governments, based on modern GIS methods, as well as assessment of environmental causes and effects of the occurrence

of extreme phenomena, drawing attention to global changes and their future economic impact, however on condition that the environmental foundations are reliable. Therefore, it is necessary to consciously undertake the risk by formulating forecasts. The forecasts of future environmental changes should be based on the interdisciplinary and complex environmental studies applying modern research methods.

## Perspektywy badań geomorfologii dynamicznej u progu trzeciego tysiąclecia

Geomorfologia, jako nauka powstała w Polsce na gruncie nauk geograficznych, była tradycyjnie uprawiana w ramach programów badawczych Instytutów Geograficznych działających przy polskich uczelniach. Podobnie było w wielu innych krajach europejskich. Natomiast geomorfologia w Stanach Zjednoczonych i niektórych krajach europejskich jest uprawiana na gruncie nauk geologicznych. W chwili obecnej geomorfologia, jako niezależna nauka posiadająca swoje jasno sformułowane cele i metody badawcze, jest uprawiana zarówno przez geografów fizycznych, jak i geologów. Te historyczno-organizacyjne uwarunkowania nie pozostały bez wpływu na zakres prowadzonych prac badawczych. Geomorfolodzy posiadający wykształcenie geograficzne otrzymali gruntowne przygotowanie z zakresu hydrografii, hydrologii i klimatologii, podczas gdy absolwenci studiów geologicznych wkraczający na pola badawcze geomorfologii posiadają lepsze wykształcenie w zakresie sedymentologii i tektoniki.

W dyskusji na temat rozwoju nauk geograficznych w trzecim tysiącleciu potrzebne jest określenie przyszłych kierunków badawczych uwzględniających zarówno aktualny stan wiedzy o rzeźbie powierzchni Ziemi oraz jej ewolucji w skali geologicznej, jak i o warunkach współczesnego funkcjonowania środowiska geograficznego. Temat jest zbyt szeroki, by na tych łamach określić główne kierunki badań geomorfologicznych. Można natomiast naszkicować zarysowującą się problematykę badawczą w zakresie geomorfologii dynamicznej, w której geomorfologowie wywodzący się z ośrodków geograficznych mają szczególne predyspozycje do jej kształtowania.

Geomorfologowie krakowscy podjęli w latach 60. szeroko zakrojone badania współczesnych procesów morfogenetycznych w zlewniach na terenie Karpat i ich przedpola. Badanie dynamiki rzeźby górskiej poprzez określanie przebiegu i natężenia procesów działających w obrębie subsystemów stokowych i korytowych było znacznym krokiem w kierunku poznania sposobu i tempa ewolucji zlewni, jednak dość szybko powstały podstawowe pytania na temat wzajemnych relacji tych subsystemów: jaka jest naprawdę droga cząstki mineralnej od wierzchowiny grzbietowej do koryta rzecznego, a następnie wzdłuż tego koryta poza system zlewni. Do dzisiaj stawiane są pytania, jak kształtują się ilościowe relacje pomiędzy erozją powierzchniową a erozją liniową (w tym erozją żłobinową) w ogólnym bilansie denudacyjnym stoków lub całych zlewni, jaka jest rola procesów sekularnych działających powoli i w sposób ciągły w stosunku do krótkotrwałych wysokoenergetycznych procesów rzeźbotwórczych działających pod wpływem ekstremalnych warunków hydrometeorologicznych. By odpowiedzieć na te i inne pytania, nie wystarcza tradycyjny już polowy eksperyment geomorfologiczny realizowany przez geomorfologów w wielu ośrodkach naukowych Polski. Niezbędna jest bowiem znajomość wszystkich warunków określających badany fragment środowiska przyrodniczego, a więc zarówno parametrów abiotycznych, jak i biotycznych. Służy temu celowi zintegrowany monitoring środowiska naturalnego Polski, zorganizowany w ramach działalności Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska. Należy kontynuować ten kierunek badawczy, wzbogacając go o nowe elementy, zwłaszcza geomorfologiczne. Konieczna jest przestrzenna analiza zmian geomorfologicznych. Dotychczasowe badania najczęściej sprowadzają się do obserwacji i pomiarów punktowych wzdłuż wybranych profili poprzecznych lub podłużnych.

Względy pozamerytoryczne zadecydowały, że zaniechano szczegółowego kartowania geomorfologicznego wprowadzanego z końcem lat 50. i w latach 60., a późniejsze pierwsze próby konstruowania map współczesnych procesów morfogenetycznych (lub map morfodynamicznych) przeszły do historii badań geomorfologicznych w Polsce. Bardzo często powstają nowe syntezы pokazujące mechanizmy obiegu materii pod wpływem działania współczesnych procesów morfogenetycznych w obrębie krajobrazów młodoglacjalnych na Niżu Polskim, na Wyżynach Polskich czy w Karpatach i Sudetach. Dobrze są rozpoznane stosunki hydrochemiczne w zlewniach polskich różnego rzędu, dostarczające informacji o denudacji chemicznej. W ostatnich latach coraz szerzej stosuje się badania zawartości sztucznych izotopów promieniotwórczych, w tym zwłaszcza cezu-137, jako uniwersalnych wskaźników intensywności współczesnych procesów morfogenetycznych. Tak określone wskaźniki intensywności



procesów są stosowane w badaniach nad denudacją zlewni, a zwłaszcza źródeł dostawy zwierzelin do koryt ze stoków i transportu fluwialnego. Są to wyniki bardzo wartościowe, stanowiące istotny postęp w studiach geomorfologicznych. Jednak w dobie nowoczesnych technik pomiarowych (w tym m.in. GIS, różnych technik teledetekcyjnych) powstaje szansa znacznie lepszego i pełniejszego wykorzystania różnych metod i technik badawczych dla określenia współczesnej ewolucji rzeźby Polski w ujęciu przestrzennym jakościowym i ilościowym. Dlatego zorganizowanie geomorfologicznego monitoringu współczesnych zmian form diagnostycznych, składających się na podstawowe jednostki geomorfologiczne Polski, wydaje się być koniecznością. W tym celu należy rozszerzyć zintegrowany monitoring środowiska przyrodniczego o monitoring fotograficzny lub fotogrametryczny naziemny i lotniczy, a przy pomocy GIS, wspartego technikami komputerowymi, dążyć do opracowania nowoczesnych map morfodynamicznych dla wybranych obszarów. Szczególnie istotne jest monitorowanie zmian geomorfologicznych wywołanych zjawiskami katastrofalnymi, a w szczególności powodziami, które w ostatnich latach w sposób spektakularny dają znać o sobie i kształtują egzystencję człowieka w środowisku nie zawsze prawidłowo zagospodarowanym. Wszelkie zmiany rejestrowane na tak zorganizowanych poligonach badawczych winny być udokumentowane przebiegiem warunków hydrometeorologicznych wywołujących te zmiany. Rekonstrukcja przebiegu warunków hydrometeorologicznych jest dziś możliwa dzięki materiałom zbieranym przez satelity meteorologiczne i udostępnianym w internecie. W ten sposób można się w przyszłości spodziewać syntezy na temat współczesnej ewolucji rzeźby Polski oraz sformułować tzw. meteorologiczne i hydrologiczne warunki progowe, wywołujące określone skutki geomorfologiczne w różnych jednostkach geomorfologicznych Polski, zróżnicowanych pod względem geologicznym i geoekologicznym. Dzisiaj już wiemy, że wartości progowe zmieniają się w ciągu roku i zależą od rodzaju roślinności i fazy rozwoju, w jakiej się ona znajduje, a także od stanu środowiska w okresie poprzedzającym (np. wilgotności gleby). Jest rzeczą oczywistą, że taka synteza naukowa, podjęta zbiorowym wysiłkiem wszystkich polskich ośrodków naukowych, będzie miała znaczenie prognostyczne, a więc i aplikacyjne. W ten sposób systemy geomorfologiczne, rozumiane jako zbiory elementów funkcjonalnie i strukturalnie powiązanych ze sobą i tworzących jednolitą całość, doczekają się obrazu syntetycznego w postaci modelu ikonicznego, jakim powinna być mapa morfodynamiczna pokazująca między innymi rolę klimatu i innych warunkowań środowiskowych we współczesnym modelowaniu rzeźby Polski. Realizacja takiego zamierzenia nie jest łatwa. Wymaga udziału co najmniej kilku zespołów badawczych działających równocześnie w ośrod-

kach uniwersyteckich według wcześniej ustalonego programu. Polscy geomorfologowie są w bardzo korzystnej sytuacji pod względem organizacyjnym. Posiadają własne Stowarzyszenie Geomorfologów Polskich, które stwarza formalne i merytoryczne podstawy do podjęcia działania na miarę tego, jakim było szczegółowe kartowanie geomorfologiczne Polski w latach 60., lecz w zupełnie innych, korzystniejszych okolicznościach. W chwili obecnej druk kolorowych map nie jest problemem technicznym w takim stopniu, jak był kiedyś, gdy drukowano pierwsze kilka map geomorfologicznych. Zastosowanie nowoczesnych technik druku komputerowego pozwala na optymizm w tym zakresie. Można również liczyć na poparcie finansowe takiego przedsięwzięcia przez Komitet Badań Naukowych.

*Prof. dr hab. Adam Kotarba*

*Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn*

*Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Krakowie*

## **Prospects for dynamic geomorphologic research on the threshold of the 3rd Millennium**

### **Summary**

Polish geomorphology developed chiefly within the geographical sciences, although it has also been developed by geologists of the Quaternary who have been trained in institutes of geography at universities, have had a comprehensive background in climatology and hydrology, and perhaps due to this, dynamic geomorphology doing research of contemporary geomorphological processes and contemporary evolution of land sculpture has been creatively developed since World War II.

Today, on the threshold of the third Millennium, there is a need of synthesis in the approach throughout Poland. This is why geomorphological monitoring of the contemporary diagnostic methods comprising the individual geomorphological units of Poland seems to be necessary. To achieve this goal, the existing integrated monitoring of the natural environment should be complemented by photogrammetric recording of surface features and aerial monitoring, while modern morphodynamic mapping of selected areas should be developed based on GIS and cartographic computer systems. The monitoring of geomorphological changes caused by catastrophe phenomena, and especially the floods which have

so spectacularly shaped human existence in the environment, possibly as results of human activities, is especially important. The causes of all these changes of the sculpture of the Earth's surface which have been registered in field studies must be justified by documenting the hydrometeorological conditions underlying these changes. The reconstruction of the changes of hydrometeorological conditions is possible due to data collected by meteorological satellites and available through the Internet. In this way the synthesis of contemporary evolution of land sculpture in Poland and the formulation of meteorological and hydrological threshold conditions resulting in specific geomorphological effects in various geomorphological units can be achieved. Such a scientific synthesis by joint effort of Polish research centres, based on cartographic documentation, will have an impact for both forecasts and applications. The Polish Geomorphologist Society offers a formal and substantive basis for this ambitious project.

# Przydatność badań geograficznych i GIS a przyszłość geografii

W swej wypowiedzi chciałbym skoncentrować się na dwóch wątkach: przydatności badań geograficznych i podejściu geografów do Systemów Informacji Geograficznej, aby z niej wyprowadzić odpowiedź na pytanie o przyszłość geografii. Więcej uwagi poświęcę Systemom Informacji Geograficznej, gdyż podejście do nich budzi wiele kontrowersji.

Są nauki, w których badania są prowadzone, bez względu na to czy wyniki są aktualnie komuś potrzebne czy nie. Na takie badania uczeni uzyskują akceptację społeczną i środki finansowe. Taką nauką jest fizyka czy biologia molekularna. Geografia nie powinna zostać oderwana od życia powiedział prof H. Maruszczak. Tak więc zadaniem geografów jest odpowiadanie na pytania stawiane przez społeczeństwo. To przecież z pieniędzy podatników finansowane są badania, a uczeni nie mają prawa wydawać ich na coś co służy tylko zaspokajaniu ich własnej ciekawości lub indywidualnym karierom naukowych. W Austrii np. w instytutach geografii w uniwersytetach przestano zajmować się czystą geografią, a ich zmienione nazwy i nowe pola działania to geografia i geoinformacja czy geografia i planowanie przestrzenne.

Mówiąc geografia myślimy zwykle o tym, co robią pracownicy naukowcy, zapominając, że stanowią oni tylko niewielką część społeczności geografów. Kolejną grupę tworzą pracownicy szkolnictwa. Jest to największa i jedyna poza pracownikami naukowymi zorganizowana grupa geografów. Silną presję wywiera na nią geografia uniwersytecka, od której społeczność nauczycielska przejmuje wiedzę i wzorce postępowania. Nie wszystkie jednak proponowane nauczycielom wzorce są dla nich przy-

datne. Większość geografów pracuje natomiast w instytucjach państwowych i samorządowych, w prywatnych firmach i w innych jeszcze miejscach. Nie dostrzega się ich jednak, gdyż nie tworzą zorganizowanej społeczności, a ich rozproszenie uniemożliwia im wspólne artykułowanie poglądów. Jednak to właśnie oni robią to, do czego geografowie są powołani, wykorzystując wiedzę geograficzną, a ich wpływ na życie kraju jest największy. Posłuchajmy więc raczej ich głosu, niż kolejnego programu badań naukowych.

Odpowiedzią na zapotrzebowanie rynku jest też odpowiednie przygotowanie studentów, tak by rozwiązywali problemy, z jakimi się spotyka całe społeczeństwo. Tymczasem studentów wciąż kształcimy tak jakby wszyscy mieli zostać pracownikami naukowymi, zajmującymi się czystą nauką. Zapominając, że należy wyposażyć ich nie tylko w odpowiednią wiedzę o środowisku, ale również nauczyć ich posługiwania się odpowiednimi narzędziami, w tym Systemami Informacji Geograficznej. Dopiero spełnienie tych dwóch warunków umożliwi im konkurowanie na rynku pracy z absolwentami podobnych kierunków.

Systemy Informacji Geograficznej jak każde narzędzie należy traktować instrumentalnie; mają one służyć do rozwiązania jakiegoś problemu merytorycznego. Jest to pogląd wyrażany przez krytyków GIS, ale mogę się z nim zgodzić. Niezrozumiały jest jednak zarzut, który pojawił się również na Kongresie, że specjaliści z zakresu GIS nie rozwiązują problemów merytorycznych, a zajmują się techniczną jego stroną. Jeśli opanowali to narzędzie i uczą go studentów, to już jest dużo. Czyż od P. Remingtona oczekiwano pisania prac naukowych lub wierszy na maszynie do pisania, którą produkował. Albo czyż braciom Wright czyniono zarzut stworzenia nieużytecznego urządzenia, dopóty, dopóki ich aparat nie doleciał do wszystkich kontynentów? To, że z maszyny do pisania (między innymi) powstał komputer, a z niezdarnego aparatu powstał samolot, zawdzięczamy ludziom o wyobraźni i szerokich horyzontach, nie odrzucających czegoś, czego pod koniec XIX wieku nie mogli w pełni pojąć. Tak więc zamiast krytykować lepiej przyjrzeć się już istniejącym pracom i poczekać na następne, a przede wszystkim uruchomić wyobraźnię.

Systemy Informacji Geograficznej mają w swej nazwie słowo geografia. Tak więc można mieć nadzieję, że geografia będzie się w przyszłości kojarzyła inaczej niż dotychczas. Już nie tylko z geografiami regionalną, ale z geoinformacją – informacją o Ziemi w postaci cyfrowej, dostępną w komputerze, m.in. przez Internet. Z taką informacją wiąże się cały aparat służący do jej pozyskiwania, przechowywania, przetwarzania i wyprowadzania. Taką możliwość dostrzeżono już w wielu krajach i co znalazło

at large only to a small extent. The programme of this discipline is being developed as a task for just the researchers who constitute a very small fraction of all geographers indeed.

I do not subscribe to the belief that the environmental disciplines are in crisis. There is, however, a crisis of a certain approach to the environment and of a way of doing geography. The answer to the question about the future of geography very much depends on what answer geographers give to the question about their position on the Geographical Information Systems and the practice. Geography will correspond to the attitude of geographers to the applied research and to Geographical Information Systems.

## Polska geografia społeczno-ekonomiczna wobec nowych wyzwań

Z uproszczonej definicji geografii społeczno-ekonomicznej wynika, iż bada ona otaczającą nas rzeczywistość w odniesieniu do zjawisk i procesów społecznych i ekonomicznych, w relacji do środowiska geograficznego. W tejże rzeczywistości nastąpiły i nadal jeszcze zachodzą zasadnicze zmiany.

W skali światowej związane są one przede wszystkim z procesami globalizacji. Nośnikami tych procesów są w pierwszym rzędzie wielkie firmy i przedsiębiorstwa o światowym zasięgu działania, kształtujące również w dużym stopniu układy przestrzenne w skali krajowej i międzynarodowej.

W skali Polski zmiany te związane są głównie z transformacją ustrojową, jaka nastąpiła po 1989 r. w naszym kraju i w tej części Europy. Równocześnie z otwarciem się Polski i jej gospodarki na świat, znalazła się ona w orbicie działania światowych procesów globalizacji.

W związku z tym, zdaniem wielu autorów, światowa geografia społeczno-ekonomiczna (w tym i geografia polska) znalazła się w punkcie zwrotnym. Wyzwaniem stała się nowa rzeczywistość oraz nowe uwarunkowania funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki zarówno w skali lokalnej/ regionalnej, jak i krajowej i międzynarodowej.

Od 10 lat polska geografia społeczno-ekonomiczna próbuje analizować i interpretować dokonujące się zmiany w gospodarce i w społeczeństwie w Polsce, w tym oczywiście również w ich wymiarze przestrzennym. Przyjęto się określać ten etap badań ostatnich 10 lat jako „geografię okresu transformacji”.

Ową geografię okresu transformacji można rozumieć w dwojakim sensie:

- 1) jako badanie kształtującej się nowej rzeczywistości,
- 2) jako szukanie nowych dróg i podejść badawczych w samej geografii (tu: w geografii społeczno-ekonomicznej).

Ad. 1). Wspomniana geografia okresu transformacji posiada już znaczny dorobek w zakresie zarówno analiz empirycznych, jak i pewnych uogólnień częściowych w odniesieniu do zachodzących w Polsce zjawisk i procesów. Należy tu wymienić aktywne w tym zakresie badania ośrodki poznański i warszawski, łódzki i wrocławski, a ponadto toruński i krakowski.

Są to siłą rzeczy analizy i uogólnienia częściowe, gdyż dotyczą rzeczywistości będącej jeszcze *in statu nascendi*. W związku z tym nasuwa się pewna dygresja – mianowicie za godną uznania cechę polskiej geografii społeczno-ekonomicznej uznać należy szybkie jej reagowanie na zmieniającą się rzeczywistość i na nowe warunki otoczenia, a w tym szczególnie dużą wrażliwość na zjawiska kryzysowe i patologiczne, jakie miały miejsce w nieodległej przeszłości w rozwoju społecznym i ekonomicznym naszego kraju.

Można tu wymienić prace w nurcie tzw. „geografii polskiego kryzysu” z lat 80. oraz wcześniejsze – z przełomu lat 70. i 80. – bardziej ważne merytorycznie, obnażające zjawiska i procesy patologiczne naszej rzeczywistości, w tym narosłe konflikty w sferze społeczno-ekonomicznej, przestrzennej i ekologicznej. Prace te miały swój niemały wkład w kształtowanie świadomości społeczeństwa (w tym i części ówczesnych decydentów), a więc pośrednio i w przemiany ustrojowe w Polsce.

Wracając do aktualnej rzeczywistości, nasze badania winny nadal, acz w sposób pogłębiony, naświetlać postępy w procesie transformacji z ich zarówno pozytywnymi, jak też negatywnymi przejawami w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Winny też, w większym stopniu niż dotychczas, uwzględniać porównania międzynarodowe w przebiegu procesu transformacji w naszej części Europy.

Ad. 2). Jest naturalną cechą rozwoju nauki, iż zmienia ona co pewien czas swoje paradygmaty i priorytety badawcze. W geografii społeczno-ekonomicznej głównym impulsem do zmian paradygmatu – poza ogólnymi tendencjami w nauce światowej – były zmiany zachodzące w otoczeniu społeczno-ekonomicznym. Tak np. konferencja metodologiczna w Rydzynie w 1983 r. była m.in. reakcją na zjawiska ówczesnego ostrego kryzysu społeczno-ekonomicznego w Polsce, z zagrożeniami ekologicz-



nymi włącznie. W jej wyniku za podejścia priorytetowe w polskiej geografii uznano podejście humanistyczne i ekologiczne w ocenie zjawisk i procesów społecznych i gospodarczych. Stanowiło to równocześnie metodologiczne zbliżenie do geografii zachodniej, w której owe paradygmaty realizowane były już wcześniej.

W związku z takim podejściem powstała też konieczność korzystania w większym stopniu z dorobku i metod badawczych takich nauk pomocniczych, jak socjologia i psychologia społeczna.

Pojawił się też – do dziś aktualny – postulat ściślejszej współpracy między poszczególnymi dyscyplinami geografii, jak i szerszego podejmowania badań interdyscyplinarnych. Jest to zgodne ze stosowanym już od lat 70. podejściem systemowym.

Wracając do obecnej sytuacji naszej dyscypliny i jej perspektyw na przyszłość, to z dużą dozą optymizmu sędzę, iż w miarę stabilizowania się ustroju gospodarki rynkowej w Polsce, geografia społeczno-ekonomiczna będzie w stanie wypracować stosowne metody i podejścia badawcze oraz formułować dalej idące wnioski i uogólnienia, w tym również odnośnie do kierunków rozwoju samej dyscypliny. Sądzić wolno, iż dokonało się to już częściowo na ubiegłorocznej konferencji metodologicznej w Zakopanem (której wyniki zostały opublikowane w tomie *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia*), a kontynuowane jest na obecnym Kongresie. Polska geografia społeczno-ekonomiczna znajduje też i znajdować będzie nowe pola i problemy badawcze, wynikające ze zmieniającego się otoczenia zarówno wewnętrznego w kraju, jak i zewnętrznego otoczenia geopolitycznego i geoekonomicznego.

W odniesieniu do otoczenia wewnętrznego – wspomnę tylko o jednym nowym elemencie, jaki zaistniał, tj. o nowym podziale administracyjnym kraju. Wprawdzie dla geografów zmieniające się u nas podziały administracyjne to chleb powszedni, niemniej wypadnie nam aktualnie zmierzyć się z nowymi regionami, z nową statystyką regionalną, a do tego z samorządowym ustrojem i zmienionym funkcjonowaniem tychże regionów. Bliskie członkostwo Polski w Unii Europejskiej zobowiązuje też władze centralne i regionalne do kształtowania stosownej polityki regionalnej, w czym geografowie winni też mieć swój udział. O innych nowych elementach otoczenia wewnętrznego, związanych z transformacją gospodarki, była już mowa.

W odniesieniu do otoczenia zewnętrznego geografowie polscy stosunkowo szybko zareagowali na nowe zjawiska, jakimi są m.in. procesy integracyjne z Europą Zachodnią oraz rozwijająca się współpraca transgraniczna z naszymi (nowymi) sąsiadami czy funkcjonowanie euroregio-

nów. Tu znowu aktywne były takie ośrodki, jak: warszawski, poznański, wrocławski i krakowski (ten ostatni głównie w odniesieniu do współpracy transgranicznej na południowym wschodzie kraju).

Równocześnie z odgórnie stymulowanymi procesami globalizacji w zakresie gospodarki, finansów, informacji i in. występują w Europie rodzące się oddolnie procesy regionalizacji (autonomiczny rozwój regionów, poczucie więzi regionalnych, współpraca międzyregionalna i in.). Są to procesy komplementarne, a więc nie wykluczające się. Pierwsze kształtują układy i powiązania przestrzenne w skali globalnej, te drugie w skali regionalnej/lokalnej. Jedne i drugie winny być przez geografów analizowane i interpretowane.

W owych tematach regionalnych, europejskich i globalnych widzę konieczność intensyfikacji funkcji edukacyjnej geografii. Problematyka ta winna znaleźć bardziej dobitny wyraz w podręcznikach szkolnych oraz w czasopiśmie i literaturze geograficzno-dydaktycznej. W tym zakresie geografia szkolna winna uzyskać wsparcie ze strony geografii akademickiej. Chodzi przecież o przygotowanie młodego pokolenia do pracy i życia w jednoczącej się Europie, a szerzej – w zmieniającym się świecie.

W konkluzji można z dużą pewnością i optymizmem sądzić, iż geografia i geografowie nie będą narzekali na brak zadań i tematów badawczych. Odnosi się to szczególnie do geografii społeczno-ekonomicznej. W miejsce tematów już przebrzmiałych pojawiają się problemy nowe, ważne dla społeczeństwa i nauki w nowej rzeczywistości i wobec nowych wyzwań cywilizacyjnych nadchodzących czasów.

## Literatura

- Buchhofer E., Kortus B. (red.), 1995, *Polska i Niemcy. Geografia sąsiedztwa w nowej Europie*, Kraków, Universitas.
- Buchhofer E., Kortus B., 1999, *Zur Geographie der Transformation polnischer Industriefirmen*, Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie, 43, 1.
- Chojnicki Z., 1995, *Socio-economic geography in the face of the systemic transformation in Poland* [in:] *3rd. Japanese-Polish Geographical Seminar*, Nagoya.
- Chojnicki Z., Czyż T., Parysek J.J., 1995, *Przekształcenia i dylematy polskiej gospodarki* [w:] F.W. Carter, W. Maik (red.), *Proces przekształceń społeczno-gospodarczych w Europie Środkowej i Wschodniej po roku 1989*, Toruń, Turpress.
- Cole J., Cole E., 1997, *A Geography of the European Union*, London & New York, Rutledge.
- Kortus B., 1999a, *Problematyka polsko-niemiecka w nauczaniu geografii*, Geografia w Szkole, 52, 1.

- Kortus B., 1999, *East-Central Europe - between the core and periphery of Europe* [in:] *Europe and Slovakia*, Banska Bystrica, University of Matej Bel.
- Kosmala G., 1999, *Stabilność granic politycznych w Europie Środkowej i Wschodniej w XX wieku*, *Czasop. Geogr.*, 70, 1.
- Kukliński A., 1997, *Wizje i dylematy Europy XXI wieku* [w:] Z. Jabłoński, W. Maik (red.), *Procesy integracji i transformacji systemowej w jednoczącej się Europie*, *Przegl. Region.*, 2, Toruń.
- Piskozub A., 1997, *Polska w europejskiej przestrzeni przelomu XX i XXI wieku* [w:] A. Kukliński (red.), *Polska przestrzeń w perspektywie długiego trwania*, Biul. KPZK PAN, 178, Warszawa.

*Prof. dr hab. Bronisław Kortus*  
*Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński*

## New challenges for Polish human geography

### Summary

These new challenges Polish human geography is facing are, on the world scale the expanding globalisation, and on the national scale the political and economic transformation of the country. As Poland opened itself to the world, it has allowed to participate in the global economic processes, capital movement, information flows, etc. During the last ten years, Polish human geographers analysed and interpreted the changes to the society and the economy, including their spatial aspect. This “transformation period geography” has been both investigating the changing reality and searching for new ways and research approaches. The humanistic and environmental approaches have been making their way into the discipline ever since the last Polish methodology conference at Rydzyna (1983). The new geopolitical situation and the European integration processes, in which Poland is taking part, represent another new challenge for geography. With this in mind, the educational function of geography should be made more active to prepare the young generation to the life and work in the unified Europe, and more broadly, in the changing world.



## Geografia i jej rola kulturotwórcza

Geografia spełnia różnorodne funkcje, a jej pozycja i uznanie społeczne zależą od roli, jaką zajmuje w ich wypełnianiu. W moim przekonaniu, najważniejszą z tych funkcji jest funkcja kulturotwórcza, to jest to, co geografia wnosi oryginalnego do ogólnej skarbnicy wiedzy. Poznawcza funkcja geografii musi opierać się na badaniach podstawowych, i w związku z tym na daleko idącej specjalizacji, ale dostępnej i niezbędnej tylko dla bardzo wąskiego grona badaczy. Aby sprostać temu zadaniu – oprócz istniejących specjalizacji – potrzebne są i nowe, a może tylko nowe ich układy. W badaniach podstawowych, które są udziałem wybitnych specjalistów, trzeba także zwrócić uwagę na ich przydatność, ponieważ pod tym kątem będzie formułowana ich ocena społeczna, a co za tym idzie, i ranga na polu naukowym.

Geografia z całą swoją różnorodnością problemów badawczych ma do spełnienia również funkcje praktyczne, co także stanowi o ocenie jej roli społecznej. W tym przypadku przed geografią stoją wielkie wyzwania. Nie może się ona bowiem ograniczać tylko do opisów zjawisk i procesów w przeszłości lub dotyczących stanu obecnego. Z doświadczenia wiadomo, że takie opracowania były cenione, ale ich wykorzystywanie odbywało się już bez udziału geografów. Ich rola była zatem służebna, wypracowane metody i techniki przejmowane przez innych, a geografia i geografowie eliminowani z wielu pól badawczych i praktycznych. Dla celów praktycznych konieczne jest wartościowanie procesów i zjawisk geograficznych, ocena ich skutków oraz formułowanie prognoz i to za-

również odnośnie środowiska geograficznego, jak i gospodarki i procesów demograficzno-społecznych. W tym przypadku konieczne są zmiany w procesie kształcenia na poziomie uniwersyteckim, obejmujące zagadnienia prognozowania we wszystkich dziedzinach będących w polu zainteresowania geografii. Należy zadbać, aby studenci w czasie studiów zdobywali różne uprawnienia, tak konieczne w pracy zawodowej, gdzie wiele dziedzin chronią statusy zawodowe.

Geografia ma również do spełnienia ważną rolę w dziedzinie opisu regionu, gdzie nie może nas zastąpić żadna inna dziedzina wiedzy. Ale opis regionu nie może być tylko zestawem opisów branżowych, a monografia powstawać na zasadzie zszywacza autonomicznych rozdziałów, z którymi nie zapoznali się wszyscy autorzy. Aby nikt geografów nie mógł zastąpić w tym dziele, opis regionu musi powstać jako nowa wartość, którą może stworzyć tylko wszechstronnie wykształcony geograf, mający wiedzę o środowisku geograficznym, gospodarce i społeczeństwie.

Jeżeli geografia ma spełniać wyżej wymienione funkcje, to należy zastanowić się, czy kształcenie geografów na poziomie uniwersyteckim przygotowuje ich do tych zadań. Autonomia uniwersytetów doprowadziła do dużego zróżnicowania programów studiów. Rzecz w tym, że we wszystkich uczelniach absolwent geografii powinien uzyskać kwantum wiedzy uprawniające do uznania za wykształcenie geograficzne. W tym miejscu opowiadam się za integracją przedmiotową, zarówno w geografii fizycznej, jak i społeczno-gospodarczej, zwłaszcza na poziomie licencjata oraz rozwiniętą specjalizacją na kursie magisterskim. Nowego określenia w programach nauczania będzie wymagało przygotowanie absolwentów do nauczania geografii w szkołach. Reforma edukacyjna niesie bowiem daleko idące zmiany – z eliminacją geografii jako oddzielnego przedmiotu nauczania w szkole podstawowej i dość ograniczonym wymiarem godzin geografii w gimnazjum i liceum. A zatem jeśli studia uniwersyteckie mają przygotowywać także do zawodu nauczycielskiego, konieczne są zmiany w programie studiów pod tym kątem. Geografia jako przedmiot nauczania w szkole nie powinna być odzwierciedleniem naukowego podziału na branże, lecz dawać możliwie wszechstronny, dostosowany za każdym razem do poziomu rozwoju psychofizycznego dziecka, opis geograficzny najbliższego regionu, państwa, kontynentu, świata.

Dla pełnej realizacji kulturotwórczej roli geografii nie należy pomijać popularyzacji wiedzy geograficznej. W tym przypadku widzę konieczność szerszego włączenia się profesjonalnych geografów, w tym szczególnie profesorów do popularyzowania wiedzy geograficznej w mediach, a szczególnie w telewizji, która daje możliwość upogładowienia obrazem lub filmem prezentowanych zagadnień, w radiu – tutaj wystąpienia geo-

grafów nie należą już do rzadkości – oraz prasie (najbardziej poczytnych dziennikach i tygodnikach). Bujnie rozwijający się rynek wydawniczy i mnogość wydawnictw, w tym o profilu popularno-naukowym, powinny zachęcać do współpracy geografów, którzy nie powinni stronić od tego rodzaju działalności. Dobrze przygotowana pod względem naukowym praca, podana pięknym i łatwym w ogólnej percepcji językiem, stanowi cenną wartość kulturową, a geografii może przynieść większy prestiż społeczny.

*Prof. dr hab. Adam Jelonek*  
*Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński*

## Geography and its culture-building role

### Summary

In the author's view, culture-building is the most important of the many functions of geography. It also gathers the strongest response in society. Only a geography seen as a whole (i.e. at school, in the media, in regional analyses and descriptions) is capable of playing this role. The cognitive function of geography, on the other hand, is accomplished in highly specialised research.





## Refleksje o funkcji geografii oraz problemach organizacji i popularyzacji jej badań

Szukanie nowych dróg, koncepcji i podejść badawczych we współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej a także określanie jej funkcji to jedno z czołowych i ważnych zadań tej dyscypliny nauki. Chociaż brak tu jednoznaczności w kreowaniu sposobów realizacji tych zadań i określaniu nowych problemów badawczych, to z uznaniem należy przyjąć zaproponowaną przez Chojnickiego w niniejszym tomie koncepcję zbioru takich problemów. Rzecz w tym, aby problemy te łączyć z istotą funkcji geografii, zwłaszcza poznawczej, gdzie zasadnicze znaczenie ma wykrywanie i ustalanie faktów, stanów i układów struktur oraz ich wyjaśnianie i interpretacja.

Interpretacja, co jest bardzo cenne i przydatne geografowi nie tylko ekonomicznemu, uczy i rozwija twórcze myślenie, zmusza do szukania przyczyn i związków, wzbudza dociekliwość badacza i co istotne, kształci wyobraźnię przestrzenną. Odzwierciedla ona też zamierzone i niezamierzone indywidualizm ujęcia lub podejścia badawczego. Wydaje się, że to rozszerzenie funkcji poznawczej geografii może uściślić i wzbogacić jej pierwiastek metodologiczny i pozwala na wprowadzenie zarazem własnego stosunku do badanej rzeczywistości.

Za bardzo istotne w badaniach geograficznych należy uznać ich przygotowanie i organizację. Dotyczy to w szczególności badań grupowych czy zbiorowych. Za szczególnie ważne i celowe więc trzeba uznać w geografii społeczno-ekonomicznej funkcjonowanie zespołów badawczych. Praca w zespole dobrze zorganizowanym przyspiesza efekty badawcze, sprzyja wymianie myśli, kształtuje i precyzuje zakres metodologiczny

badania naukowych, a więc posiada wiele właściwości i cech kształcących. To też uzasadnia doraźne, a nawet okresowe powoływanie zespołów badawczych do rozwiązywania konkretnych zadań, opracowań naukowych i publikacyjnych.

Jako dobry przykład funkcjonowania zespołów badawczych i efektów ich pracy, mogę przytoczyć zespół zorganizowany w latach 70. z kilku ośrodków geograficznych Polski przez prof. K. Dziewońskiego. Wielodniowe posiedzenia i dyskusje kilkusobowego zespołu różnych specjalistów z geografii ekonomicznej w ośrodku w Szymbarku kształtowały założenia metodyczne i zakres badań naukowych, później przeprowadzonych w Tarnowie studiów terenowych. Zaowocowały one wydaniem specjalnego tomu poświęconego studiom geograficznym średnich miast w Polsce na przykładzie Tarnowa<sup>1</sup>.

Drugim dobrze zorganizowanym zespołem badawczym była grupa 13 pracowników naukowych z kilku krakowskich uczelni, tj. z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Akademii Pedagogicznej i Akademii Ekonomicznej. Efektem pracy tej grupy były dwa wydania terminologicznego słownika ekonomiczno-geograficznego<sup>2</sup>. Było to opracowanie bardzo udane, kompleksowe i potrzebne całej społeczności geografów.

Podobnych przykładów można by znaleźć znacznie więcej w ośrodkach naukowych. Powoływanie i organizację takich zespołów należy kontynuować i doskonalić, mimo że nie sprzyja temu obecny system i zasady finansowania badań naukowych przez KBN.

W dobie transformacji systemu społeczno-ekonomicznego Polski, silnie wzrasta zapotrzebowanie na oryginalne i dobre wyniki badań naukowych, zwłaszcza dla celów edukacyjnych. Szczególna rola przypada więc prezentacji osiągnięć badań geograficznych i edukacyjnej roli geografii, zwłaszcza w środkach masowego przekazu.

Prezentacja treści geograficznych w środkach medialnych jest dziś bardzo ważna i potrzebna. Kształtuje to bowiem zainteresowanie problemami geograficznymi nie tylko u młodzieży, ale i w całym społeczeństwie. Wzbudza też ciekawość i chęć poznawania świata przez młodych i dorosłych. Mimo wielu głosów krytycznych o braku zainteresowań wśród

---

<sup>1</sup> *Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa*, 1971, K. Dziewoński, M. Kielczewska-Zaleska, E. Iwanicka-Lyra (red.), Inst. Geogr. PAN, Prace Geogr. 82, 274 s.

<sup>2</sup> *Słownik Ekonomiczno-Geograficzny. Materiały dla studentów i nauczycieli geografii*, 1969, M. Dobrowolska, B. Kortus, L. Pakuła, J. Rajman (red.), Wyd. Nauk. WSP w Krakowie, 97 s.; wyd. II, Kraków, 1982, 110 s.

geografów obecnością w środkach medialnych, są też przykłady mobilizujące, warte naśladowania. Z wielkim zainteresowaniem wysłuchałem z końcem marca (27.03.1999) na falach III programu Polskiego Radia, w ramach audycji „Cztery pory roku”, wystąpienia Pani doc. dr hab. B. Krawczyk z Warszawy. W audycji przeplatanej muzyką Autorka omówiła przyczyny i dawała uzasadnienia zmiany czasu w Polsce, co zbiegało się w tym dniu z przejściem w naszym kraju z czasu zimowego na letni. Ukazała też korzyści z tego płynące i wpływ zmian czasu na życie człowieka. W audycji przedstawione zostały też m.in. problemy meteoropatii, rozumiane jako negatywne reakcje człowieka na zmiany pogodowe.

Podobne audycje miał w radiu i telewizji Pan dr Z. Szot z Krakowa. Jego wystąpienia dotyczyły jednak krajów i obszarów odległych od Polski – głównie Ameryki Łacińskiej. Przybliżyły one w ten sposób polskiemu słuchaczowi mniej znany kontynent Ameryki Południowej. Piękna była szczególnie audycja radiowa o pluralizmie kulturowym Argentyny, o kryzysach w tym kraju i współczesnych przemianach demokratycznych. Audycja była ozdobiona wspaniałymi melodiami, wśród których było i znane w Polsce „Tango argentyńskie”.

*Prof. dr hab. Lech Pakuła*  
*Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna w Krakowie*

## **The function of geography and the problems in organisation and popularisation of geographical research. A reflection**

### **Summary**

Relating to the concept of the set of future research topics proposed by Chojnicki, the author expresses an idea of linking it with the cognitive function of geography. He proposes that the latter function should be of equal priority, i.e. not just explanation but also interpretation. He expands on this function's benefits, as it reflects the intentional and unintentional individualism in a research approach. This he links to the need for collective research in human geography and the existence of research teams. He provides examples of such team organisation and work. He also argues the particular significance of presentation of original research results in mass media by providing examples of Polish geographers' appearances in the media.



## O właściwy program geografii szkolnej

Ważnym dla rozwoju geografii, oprócz badań naukowych, nauczania geografii w szkołach wyższych, nakładów finansowych i zaplecza materialnego, jest także nauczanie geografii w szkołach średnich i podstawowych. O ile na najniższym poziomie nauczania trudno uwzględnić wyniki badań geograficznych, to w szkołach średnich (w programach nauczania, w podręcznikach i w materiałach pomocniczych dla nauczycieli) niektóre wyniki współczesnych badań powinny mieć swoje odbicie.

Na poziomie szkoły średniej rodzi się przecież zainteresowanie młodego człowieka określonymi zagadnieniami i wybór drogi życiowej. Jeśli w tym momencie pokażemy we właściwym świetle geografę, kierunki jej badań i rozwoju, to możemy zainteresować młodzież i wpłynąć na wybór studiów geograficznych. Chodzi o to, aby na nasze studia trafiali kandydaci zdolni, utalentowani, pełni twórczej inwencji; aby ograniczyć selekcję negatywną (nadaje się już tylko na studia geograficzne).

Zmiany w nauczaniu geografii winne rozpocząć się od szkoły średniej. Gruntownego przerehablowania wymaga program nauczania (a właściwie wymogi minimum programowego), podręczniki dla uczniów i dla nauczycieli. Powinny one dawać wiedzę nie tylko o gospodarce współczesnego świata, ale i o kierunkach zmian społeczno-gospodarczych, o spodziewanych zagrożeniach rozwoju, o przemianach politycznych i ich konsekwencjach, a także o kierunkach badań naukowych w zakresie tematyki geografii społeczno-gospodarczej. Realizacja takiego programu nauczania geografii jest możliwa tylko w liceum profilowanym, gdy władze oświa-

towe, dostrzegłszy wartość geografii, nie będą zmniejszać jej tygodniowego wymiaru nauczania kosztem innych przedmiotów, a podręczniki będą napisane przystępnym językiem.

Dopiero zmiany w nauczaniu geografii w szkołach średnich (a na tym etapie kończy się edukacja geograficzna niemal 99% Polaków) mogą wywołać powszechniejsze i lepsze zrozumienie dla wyników badań geografii społeczno-gospodarczej. Z prac geografów, o ile będą napisane przystępnym językiem, w większym niż dotychczas stopniu (być może) zaczną korzystać politycy i decydenci gospodarczy, a geografia stanie się bardziej medialną dyscypliną naukową.

*Dr Józef Adamczyk*

*IV Liceum Ogólnokształcące, Gdynia*

## **For a proper curriculum in geography**

### **Summary**

The author stresses the quality of geographical teaching in secondary schools. It is at this stage when pupils develop their interests and select their college subjects. Therefore the level and interests of candidates for geography studies depends very much on the quality of geographical teaching in secondary schools. It ought to be supported by appropriately devised and edited geography curricula and textbooks.

# Posłanie do Społeczeństwa Polskiego

Zebrani w Krakowie na Kongresie Geografii Polskiej, zwołanym w 150. rocznicę utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej na ziemiach Rzeczypospolitej Katedry Geografii, zwracamy się do Polaków mieszkających zarówno w kraju, jak i poza jego granicami, z jubileuszowym posłaniem:

1. Geografia jako nauka zajmująca się wiedzą o Ziemi i ludziach ją zamieszkujących wniosła znaczący wkład w rozwój świadomości i edukacji patriotycznej Polaków, ukazując im nie tylko piękno i indywidualność naszej ziemi, ale wskazując również na potrzebę racjonalnego użytkowania zasobów środowiska przyrodniczego oraz prawidłowego kształtowania struktury przestrzennej naszej Ojczyzny.

2. Geografowie polscy zawsze aktywnie włączali się w walkę o prawa Polski i jej mieszkańców do samodzielnego bytu. Dowodów na to dostarczył pierwszy kierownik Katedry Geografii – Wincenty Pol, jak również wielu innych geografów, na czele z Eugeniuszem Romerem, uczestnikiem Konferencji Pokojowej w Paryżu oraz autorem pierwszego *Geograficzno-Statystycznego Atlasu Polski*. W trudnych latach rozbiorów geografowie krzewili wiedzę o naszym kraju. Organizując dla młodzieży wycieczki, wskazywali na naszą jedność narodową i państwową. Byli propagatorami rodzącego się u schyłku XIX stulecia wielkiego ruchu krajoznawczego, który odegrał tak ważną rolę w wychowaniu patriotycznym, zwłaszcza młodego pokolenia Polaków. Podobne działania podejmowali geografowie w ruchu skautingowym. Z chwilą odzyskania w 1918 roku niepodle-

głośności geografowie należeli do grona najaktywniejszych badaczy ziemi ojczystej i propagatorów scalenia gospodarczego i cywilizacyjnego wszystkich dzielnic kraju. Równocześnie zwracali uwagę na konieczność zachowania określonych odrębności, zwłaszcza kulturowych, wszystkich regionów Rzeczypospolitej. Geografowie byli współtwórcami idei regionalizmu, tak obecnie eksponowanej we współczesnej Europie.

3. W latach okupacji geografowie brali czynny udział w tajnym nauczaniu (od podstawowego do uniwersyteckiego), czynnie uczestniczyli też w działalności konspiracyjnej. Później właśnie geografowie jako jedni z pierwszych podjęli badania ziem zachodnich i północnych, które po II wojnie światowej znalazły się w granicach Polski. Efektem tego była m.in. pierwsza w języku polskim obszerna *Monografia Odry* (1948). Szereg innych prac o charakterze pionierskim pozwoliło nie tylko lepiej poznać te ziemie, ale również zrozumieć ich specyfikę i indywidualność.

4. Wiedza geografów była wykorzystywana przy szczegółowych delimitacjach granic naszego państwa po obu wojnach światowych. Wielu geografów tworzyło podstawy planowania przestrzennego. Uczestniczyli w badaniach i pracach nad przestrzennymi planami regionalnymi. Brali aktywny udział w pracach nad kształtowaniem przestrzennej organizacji administracji Państwa, począwszy od 1918 roku po ostatnią reorganizację realizowaną od 1999 roku.

5. Z dużym żalem musimy stwierdzić, że znaczące osiągnięcia polskiej geografii jako nauki na polu międzynarodowym oraz jej niekwestionowana rola edukacyjna i patriotyczna nie są w ostatnim okresie właściwie wykorzystywane przez władze Rzeczypospolitej. Pragniemy zwrócić uwagę, że już w niedalekiej przyszłości może się to niekorzystnie odbić nie tylko na ogólnym poziomie wykształcenia naszego społeczeństwa, ale również może zainicjować proces stopniowej utraty poczucia przynależności państwowej i regionalnej.

W okresie postępującej unifikacji i globalizacji, narody głęboko tkwiące korzeniami w swojej ojczystej ziemi, rozwijając szeroko współpracę gospodarczą, kulturalną i polityczną ze wszystkimi narodami świata, starają się równocześnie chronić i utrwać dziedzictwo zarówno narodowe, jak i regionalne, eksponując swoją indywidualność przyrodniczą, kulturową i społeczną. W Polsce obserwować można niestety tendencję odwrotną.

Geografia jest nauką, która najpełniej służy określeniu indywidualności i to zarówno przyrodniczej, jak i ekonomicznej oraz społecznej krajów i regionów, tak popularnych obecnie w Europie „Małych Ojczyzn”. Jest to stwierdzenie, którego pod koniec XX wieku i u progu Trzeciego



Tysiąclecia nie trzeba nikomu udowadniać. Potwierdzają to bowiem całe 150-letnie osiągnięcia geografii polskiej, a także dorobek geografii światowej.

6. Za bardzo niebezpieczną (ale równocześnie niezrozumiałą) uznajemy decyzję władz oświatowych ograniczającą możliwości nauczania dzieci polskich szkół podstawowych z zakresu geografii – zwłaszcza swojego Kraju, ale również innych państw i regionów, z którymi Polska będzie zacieśniać w przyszłości więzi partnerskie. Jest to naszym zdaniem zaprzeczeniem leżącego u podstaw programowych reformy oświatowej tzw. „nauczania blokowego”, bowiem właśnie geografia, łącząca wiedzę o zjawiskach przyrodniczych, ekonomicznych, politycznych i społecznych, sama w sobie jest „blokiem” przedmiotowym. Jeśli chcemy mieć społeczeństwo mądre, a młodzież wychowaną w duchu patriotyzmu, konieczne jest dalsze traktowanie geografii jako odrębnego przedmiotu nauczania również w szkołach podstawowych.

7. Uczestnicy Kongresu Geografii Polskiej, zgromadzeni w Krakowie, zwracają się z tego historycznego – również dla geografów – miejsca do władz Rzeczypospolitej i do całego społeczeństwa polskiego o uznanie geografii za dziedzinę wiedzy niezbędną dla ogólnego wykształcenia człowieka, a przede wszystkim za wiedzę, która jest podstawą naszej identyfikacji narodowej i regionalnej oraz poczucia naszej wartości wśród narodów świata.

*Uczestnicy Kongresu Geografii Polskiej*

*Oprac. red.: prof. Stanisław Liszewski, prof. Antoni Jackowski*

Kraków, 22-24 kwietnia 1999 r.



# An Appeal to the Polish Society

The participants of the Congress of Polish Geography held in Cracow on the 150<sup>th</sup> anniversary of the establishment at the Jagiellonian University of the first Chair of Geography in Poland, hereby address the following jubilee appeal to Poles, living both in Poland and abroad:

1. As a science concerned with the earth and its people, geography has made a significant contribution to the development of awareness and patriotic education of the Poles, revealing not only the beauty and uniqueness of our land, but also mentioning the need to use natural resources in a reasonable way and to properly shape the spatial structure of our Homeland.

2. Polish geographers have always been actively involved in the struggle for the right to independence of Poland and the Polish people. Wincenty Pol, the first head of the Chair of Geography, as well as many other geographers with Eugeniusz Romer, a participant of the Peace Conference in Paris, the author of the first Geographical and Statistical Atlas of Poland, may serve as examples of this. During the difficult times of partitions of Poland, geographers promoted knowledge of our country. They organised excursions for young people to show the national and state unity of Poland. They promoted a great movement of country-lovers which was born in the late 19<sup>th</sup> century and have played a significant role in patriotic education, especially of the younger generation of Poles. Similar campaigns were undertaken by geographers who participated in the scouting movement. When Poland regained her independence in 1918, geographers were among the most active scientists doing research about Polish territories and as promoters of economic and social unification of all Polish regions, while at the same time pointing out the necessity to preserve local identity, especially the cultural aspects of each region of the Republic of Poland. Geographers were co-creators of the idea of regionalism, so strongly stressed in contemporary Europe.

3. During the years of the Nazi occupation, geographers actively participated in clandestine education (from primary to university level). They were also active members of the resistance movement. Later, geo-

graphers were among the first to take up research of the western and northern regions of Poland which were incorporated into the boundaries of Poland after World War II. Among the results of this work was the publication of an extensive "Monography of the River Oder", published in 1948, the first such work in Polish. A number of other pioneer works enabled not only a better understanding of these regions, but also their characteristic features and identity.

4. The knowledge of geographers was used in detailed delineation of the borders of the Polish state after the two world wars. Many geographers developed the principles of physical planning. They participated in research and the development of regional plans. They actively participated in the development of a regional administration system beginning from 1918 to the most recent reorganisation in 1999.

5. To our great regret we must state that the internationally renowned scientific achievements of Polish geography and its unquestionable educational and patriotic role have not been properly used in recent times by the state authorities of the Republic of Poland. We want to point out that this fact may adversely affect not only the general level of education of our society, but also initiate a process of gradual loss of the national and regional sense of identity in the near future.

During the period of progressive unification and globalisation, the nations deeply rooted in their homeland soil, while developing extensive economic, cultural and political exchanges with all nations of the world, are striving for the protection of their national and regional heritage, stressing their natural, cultural and social identities. In Poland, a reverse trend may be observed.

Geography is a science which best serves to define natural as well as economic and social identity of countries and regions, so popular in today's Europe idea of "Little Homelands". This statement does not need justification at the end of the 20<sup>th</sup> century and on the threshold of the Third Millennium, as it is justified by the 150-year achievements of Polish geography and the output of world geography.

6. The participants of the Congress of Polish Geography who met in Kraków, appeal from this historic place, also on behalf of other geographers, to the governmental authorities of the Republic of Poland and to the entire Polish society for the recognition of geography as a field of science indispensable, not only to general education of the individual but, first and foremost, as a prerequisite for our national and regional identity, our national pride and the sense of our value among the nations of the world.

In this situation we believe that a decision of the education authorities to limit the opportunities for Polish children to learn geography, both the geography of Poland and of other countries with which Poland will strengthen her partnership in the future is both dangerous and not justified. In our view it is in conflict with the reform of the educational system based on “modular teaching”, since geography combines knowledge of natural, economic, political and social phenomena, so it is a “module” consisting of several subjects. If we are striving for the improvement of the general education of the Polish people and for the patriotic education of youth, it is necessary to have geography as a separate subject, also in primary schools.

*Participants of the Congress of Polish Geography*

*[prepared by: S. Liszewski, A. Jackowski]*

Kraków, April 22-24, 1999



# Lista uczestników Kongresu Geografii Polskiej

Kraków, 22-24 kwietnia 1999 roku

- Adamczyk Józef, dr, IV Liceum Ogólnokształcące, Gdynia
- Adamus Jerzy, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Aniel Marek, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Bac Stanisław, prof. dr hab., Katedra Agro- i Hydrometeorologii, Akademia Rolnicza, Wrocław
- Balon Jarosław, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Baścik Maria, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Bąbka Marta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Bilska Elżbieta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Birek Urszula, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Bokwa Anita, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Brzeźniak Eligiusz, dr, Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna, Kraków
- Bzinkowska Jadwiga, dr, Biblioteka Jagiellońska, Kraków
- Cebulak Elżbieta, dr, Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Kraków
- Chełmicki Wojciech, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Chojnicki Zbyszko, prof. dr hab., Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań
- Ciemborowicz Małgorzata, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Czepe Stanisława, mgr, Kraków

Czyż Teresa, prof. dr hab., Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań

Danielak Danuta, dr, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Dębicki Ryszard, prof. dr hab., Instytut Nauk o Ziemi, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Domański Bolesław, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Dopierała Aneta, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Drażek Marian, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Drewnik Marek, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Drużkowski Marian, dr, Instytut Botaniki, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Drwał Jan, prof. dr hab., Wydział Biologii, Geografii i Oceanologii, Uniwersytet Gdański

Dubicki Alfred, doc. dr hab., Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Wrocław

Dynowski Jerzy, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Dziegieć Elżbieta, dr hab., Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Uniwersytet Łódzki

Falkowski Jan, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Faracik Robert, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Fijał Stanisław, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Folbrier Alicja, mgr, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Förster Horst, prof. dr, Eberhard-Karls-Universität Tübingen, Geographisches Institut

Fortin Renata, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Franosik Dominik, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Gabała Jarosław, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

German Krystyna, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Gorczyca Elżbieta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Górka Zygmunt, doc. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Grzyborowska Alicja, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Gutry-Korycka Małgorzata, prof. dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski



- Guzik Czesław, prof. dr hab. inż., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Guzik Robert, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Hamilton F. E. Ian, prof. dr, The London School of Economics and Political Science
- Havrlant Miroslav, prof. dr, Katedra Sociální Geografie a Regionálního Rozvoje, Přírodovědecká Fakulta Ostravské University
- Hess Grzegorz, dr hab., Kraków
- Izmailów Bogdana, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Jackowski Antoni, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Jakubczyk-Gryszkiewicz Jolanta, dr hab., Uniwersytet Łódzki
- Jakubowicz Edyta, dr hab., Instytut Geograficzny, Uniwersytet Wrocławski
- Jankowski Andrzej T., prof. dr hab., Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec
- Jarzyna Krzysztof, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Jaśkowski Bartłomiej, dr, Instytut Geografii, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce
- Jelonek Adam, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Jezierska Aleksandra, mgr, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
- Jordan Peter, doc. dr, Österreichisches Ost - und Südosteuropa-Institut, Geographische Abteilung, Wien
- Kabat Joanna, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kacprzak Andrzej, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kalicka Bożena, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kamykowska Maria, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kantowicz Ewelina, prof. dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Karczewski Andrzej, prof. dr hab., Instytut Badań Czwartorzędu, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań
- Karoń Igor, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kaszewski Bogusław M., prof. dr hab., Instytut Nauk o Ziemi, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Kidoń Ewa, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Klimaszewski Bolesław, dr hab., Kraków
- Klimek Kazimierz, prof. dr hab., Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec

- Klimek Mariusz, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Klimko Ryszard, prof. dr hab., Instytut Geografii, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Słupsk
- Kłysik Kazimierz, prof. dr hab., Zakład Meteorologii i Klimatologii, Uniwersytet Łódzki
- Kołodziejczyk Maciej, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kołoś Arkadiusz, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Korska Anna, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kortus Bronisław, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kostrzewski Andrzej, prof. dr hab., Instytut Badań Czwartorzędu, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań
- Kotarba Adam, prof. dr hab., Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn IGiPZ PAN, Kraków
- Koter Marek, prof. dr hab., Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Łódzki
- Kowalik Hanna, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kowanetz Łeszek, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kozak Jacek, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kozanecka Maria, prof. dr hab., Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna, Kraków
- Kozłowska-Szczęśna Teresa, prof. dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Krawczyk Adam, mgr, Instytut Botaniki, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Krawczyk Barbara, doc. dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Krawczyk Genowefa, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Krzemień Kazimierz, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kukułka Wojciech, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kuliś Sławomir, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kurek Włodzimierz, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kurowski Maciej, mgr, Firma Bator, Kraków
- Lach Jan, dr hab., Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna, Kraków
- Lelek Aleksandra, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

- Lewińska Janina, prof. dr hab., Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Kraków
- Limanówka Danuta, dr, Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Kraków
- Lisowski Andrzej, dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Liszewski Stanisław, prof. dr hab., Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Uniwersytet Łódzki
- Lorenc Halina, prof. dr hab., Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Warszawa
- Lubelska Michalina, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Luchter Lidia, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Łanczont Maria, dr hab., Instytut Nauk o Ziemi Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Maciejowski Wojciech, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Malara Halina, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Manikowska Barbara, dr, Katedra Ekonomiki Przestrzennej i Środowiskowej, Akademia Ekonomiczna, Poznań
- Marciniak Alicja, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Marszał Tadeusz, prof. dr hab., Zakład Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, Uniwersytet Łódzki
- Maruszczak Henryk, prof. dr hab., Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Matlak Halina, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Matuszko Dorota, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Matuszyk Krzysztof, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Matykowski Roman, dr, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań
- Michniewski Adam, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Michno Anna, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Mietelski Jan, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Mikulski Zdzisław, prof. dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Milata Barbara, mgr, Kraków
- Müller Guido, prof. dr, Institut für Geographie u. Geoinformatik, Universität Salzburg
- Müller Grete, Salzburg

- Mydel Rajmund, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Niedźwiedź Tadeusz, prof. dr hab., Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec
- Nowaczyk Bolesław, prof. dr hab., Instytut Badań Czwartorzędu, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań
- Nowosad Marek, dr, Instytut Nauk o Ziemi, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Obrebska-Starkłowa Barbara, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Olecki Zygmunt, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Olejniczak Jacek, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Olędzki Jan, prof. dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Olszewski Krzysztof, dr, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Opyt Katarzyna, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Ostrowski Jerzy, mgr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Paluch Elżbieta, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Partyka Józef, dr, Ojcowski Park Narodowy, Ojców
- Paślawski Jacek, prof. dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Paszkowski Michał, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Pawlusiński Robert, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Pawłowska Katarzyna, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Piątek Agnieszka, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Pieczara Piotr, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Piestrzyńska Elżbieta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Pietrzak Maciej, dr, Katedra Geografii Turyzmu, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań
- Pietrzak Małgorzata, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Piotrowicz Katarzyna, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Pipała Robert, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Pociask-Karteczka Joanna, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

- Ptaszycka-Jackowska Danuta, prof. dr hab., Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Kraków
- Raczek Joanna, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Rauczyńska-Olecka Danuta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Rączkowska Zofia, dr, Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn IGiPZ PAN, Kraków
- Rączkowski Wojciech, dr, Państwowy Instytut Geologiczny, Oddział Karpacki, Kraków
- Rembowska Krystyna, dr, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Łódzki
- Richling Andrzej, prof. dr hab., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Rotter Katarzyna, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Sadowski Piotr, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Saloni Janina, dr, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Sarna Tadeusz, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Schnayder Edward, mgr, Biblioteka Jagiellońska, Kraków
- Siwek Janusz, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Skiba Stefan, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Smoleński Stanisław, ks. bp, Kuria Metropolitalna, Kraków
- Sobczyński Marek, dr, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Łódzki
- Sobiecki Krzysztof, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Soja Maria, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Sokołowski Jerzy, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Soljan Izabela, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Starkel Leszek, prof. dr hab., Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn IGiPZ PAN, Kraków
- Stawowczyk Waldemar, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Stola Władysława, prof. dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Struś Paweł, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Suchanek Roman, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Suliborski Andrzej, dr, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Łódzki

- Szałankiewicz Daniel, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Szewczuk Janusz, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Szmulc Rafał, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Szupryczyński Jan, prof. dr hab., Zakład Geomorfologii i Hydrologii Niżu, PAN, Toruń
- Szymańska Daniela, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
- Śnieszko Zbigniew, dr hab., Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec
- Świąchłowicz Jolanta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Trafas Kazimierz, dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Trepińska Janina, doc. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Troll Mateusz, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Twardosz Robert, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Ulman Bartosz, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Wahla Arnošt, doc. dr Katedra Socialní Geografie a Regionálního Rozvoje, Přírodovědecká Fakulta Ostravské University, Ostrava
- Warmuz Marta, mgr, Urząd Miasta Krakowa, Kraków
- Warszyńska Jadwiga, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Widacki Wojciech, prof. dr hab., Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Więclaw Joanna, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Wilk Anna, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Winidowa Jadwiga, dr, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Wojtanowicz Józef, prof. dr hab., Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Wojtanowski Wojciech, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Wolaniuk Anita, dr, Uniwersytet Łódzki
- Wolnik Roman, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Wołk-Musiał Elżbieta, dr, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski
- Woś Alojzy, prof. dr hab., Instytut Geografii Fizycznej, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań

Woźniak Marta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Wrzosek-Matłowa Justyna, mgr inż., Kraków  
Zajac Jacek, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Zamelska Maria, dr, Wydział Turystyki i Rekreacji, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań  
Zawiejska Joanna, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Zbadyńska Elżbieta, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Zborowski Andrzej, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Zełech Jerzy, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Ziaja Wiesław, dr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Zieliński Dawid, student, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Ziętara Tadeusz, doc. dr, Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna, Kraków  
Zwoliński Zbigniew, dr, Instytut Badań Czwartorzędu, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań  
Żelazny Mirosław, mgr, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
Żmuda Stefan, prof. dr hab., Akademia Wychowania Fizycznego, Kraków  
Żurek Sławomir, prof. dr hab., Instytut Geografii, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce





# Życzenia nadesłane z okazji Jubileuszu 150. rocznicy utworzenia Katedry Geografii

## Oficjalne

Prorektor Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prof. dr hab. Stanisław A. Ho-  
dorowicz

Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama  
Mickiewicza w Poznaniu – prof. dr hab. Andrzej Kostrzewski

Instytut Geografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Instytut Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku – Prorektor  
WSP w Słupsku i Dyrektor Instytutu Geografii dr hab. Waclaw Flo-  
rek, Dziekan Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego dr hab. Eu-  
geniusz Rydz

Instytut Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Edukacji Narodo-  
wej w Krakowie – dr hab. Zbigniew Długosz

Département de Géographie, Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand  
– Prof. Dr Chistian Jamot

School of Geography and Geosciences University of St Andrews – Dr.  
Andrew H. Dawson

Katedra Sociální Geografie a Regionálního Rozvoje Ostravské Univerzity  
– Prof. Dr. Miroslav Havrlant, Doc. Dr. Arnošt Wähla, Doc. Dr.  
Peter Schindler

## Indywidualne

Dr Aleksandra Bogucka – absolwentka Katedry Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego

S. Maria Czech OSC – absolwentka, b. pracownik Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Prof. Dr Piero Innocenti – Istituto di Geografia Economica, Università di Firenze

Dr hab. Bolesław Klimaszewski – Instytut Polonijny Uniwersytetu Jagiellońskiego, syn prof. Mieczysława Klimaszewskiego

Zofia Mrowiec – zasłużona działaczka Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego w Krakowie oraz pracownik pierwszej Redakcji „Poznaj Świat”

Prof. Dr Josef Nipper – Geographisches Institut, Universität zu Köln

Dr Jerzy Pokorny – emerytowany adiunkt Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Adam Pol – Sekretarz Rady Opiekuńczej Izby Pamięci W. Pola, Gdańsk-Sobieszewo, prawnuk Wincentego Pola

Prof. Dr Hans-Dietrich Schultz – Geographisches Institut, Humboldt-Universität zu Berlin

Olga Wagner – matka prof. Ireny Dynowskiej

Władysława Wojtysiak – Muzeum Lubelskie w Lublinie, Oddz. Dworek Wincentego Pola

# Bibliografia opracowań odnoszących się do Jubileuszu Geografii Krakowskiej (1849-1999)

Seria Wydawnictw Jubileuszowych „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999”, wydanych przez Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, obejmuje:

- tom I *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849-1999*, B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), Kraków, 1999.
- tom II *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), Kraków, 1999.
- tom III *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), Kraków, 1999.
- tom IV *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia*, B. Domański, W. Widacki (red.), Kraków, 1999.
- tom V *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), Kraków, 2000.

## Inne opracowania

- Bąbka M., Paszkowski M., 1999, *Spotkanie Jubileuszowe Absolwentów Geografii UJ*, Acta Universitatis Jagellonicae, 9-10, s. 15 (w cyklu: Kongres Geografii Polskiej)
- Jackowski A., Kortus B., Krzemień K., 1999, *Jubileusz Geografii Krakowskiej*, Alma Mater, 12 (kwiecień-maj), Uniwersytet Jagielloński, 51-54.
- Jubileusz Geografów. 150. rocznica utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii (1849-1999)*, 1999, Alma Mater, 12 (kwiecień-maj), Uniwersytet Jagielloński, s. 13.
- Kortus B., 1998, *150 Jahre Geographie in Krakau (1849-1999)*, Rundbrief Geographie, 51, November, Leipzig, s. 25.

- Kortus B., 1999, *150 Jahre Geographie in Krakau (1849-1999)*, Praxis Geographie, 9 (September), Braunschweig, Westermann, s. 41.
- Kortus B., 1999, *150 lat geografii krakowskiej (1849-1999)*, Czasop. Geogr., 70, 1, 3-17.
- Kortus B., 1999, *Dzieje krakowskiej geografii*, Acta Universitatis Jagellonicae, 9-10, s.13, (w cyklu: Kongres Geografii Polskiej)
- Kortus B., 1999, *Geografia krakowska i jej miejsce w geografii polskiej. W związku ze 150-leciem powołania Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim (1849-1999)*, Przegl. Geogr., 71, 4, 387-400.
- Kortus B., 2000, *150 Jahre Geographie in Krakau [Kraków] (1849-1999)*, Österreichische Osthefte, Wien.
- Limanówka D., Pociask-Karteczka J., 1999, *Kongres Geografii Polskiej, 150. rocznica utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii 1849-1999 (Kraków, 22-24 IV 1999)*, Przegl. Geofiz., 44, 4, 287-289 (kronika).
- Obrębska-Starkłowa B., 1999, *The past and future of geography in the Jagiellonian University in Cracow (The 150<sup>th</sup> anniversary of the first Geography chair in Poland)*, Moravian Geographical Reports, 2, 7, 52-55
- Pociask-Karteczka J., 1999, *Kongres polskiej geografii*, Acta Universitatis Jagellonicae 9-10, s. 12 (w cyklu: Kongres Geografii Polskiej).
- Przesłanie do Narodu Polskiego*, 1999, Acta Universitatis Jagellonicae 9-10, s.14. (w cyklu: Kongres Geografii Polskiej).

## Wywiady i notki prasowe

- Bilska A., 2000, O geografii i geografach (rozmowa z dr hab. Kazimierzem Krzemieniem, Prodziekanem Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego), *Nauka i Przyszłość, miesięcznik informacyjno-publicystyczny*, luty, 2000, 11, 2, 10-11.
- Jachimecki J., 1999, *Geograf – zawód uniwersalny. 150 lat geografii krakowskiej* (rozmowa z dr hab. Kazimierzem Krzemieniem, Dyrektorem Instytutu Geografii UJ), *Gazeta Krakowska (Nauka i Technika)*, 24 czerwca, 1999.
- tamże: *Druga taka w świecie. Od Wincentego Pola do Systemów Informacji Geograficznej*, (oprac. J.J.)
- Kożuch R., 1999, *Święto geografów*, Plus Ratio..., Pismo bratniej pomocy akademickiej im. św. Jana z Kęt „Cantianum”, czerwiec 1999, 6 (30), Kraków, s. 5.
- Peters L., 1999, *150 lat Katedry Geografii UJ. Jubileusz u stóp Wawelu* (rozmowa z dr hab. Kazimierzem Krzemieniem, Dyrektorem Instytutu Geografii UJ).
- Peters L., 1999, *Szczęśliwy pomysł poety. 150 lat Katedry Geografii UJ* (rozmowa z dr hab. Kazimierzem Krzemieniem), *Miesiąc w Krakowie*, 1999, 4/33, 72-74; tamże wersja angielska: *The Faculty of Geography – 150 years*.

Radłowska R., 1999, *150 lat pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii. Z przerwą na sen*, (rozmowa z prof. Bronisławem Kortusem, prof. Antonim Jackowskim, dr hab. Kazimierzem Krzemieniem), *Gazeta Wyborcza*, 22 kwietnia 1999, *Gazeta w Krakowie – Aktualności*, s. 4.

## Audycje radiowe

Radio Kraków, 16.05.1999, *IGUJ – 150-lecie*, wywiad z prof. Antonim Jackowskim, prof. Bronisławem Kortusem i mgr Elżbietą Bilską.

Radio Plus, 05.1999, wywiad z dr hab. Kazimierzem Krzemieniem.



# Jubileusz w fotografii

Autorzy fotografii:

- s. 265-275 – fot. Maria Baścik
- s. 276 (górne) – fot. Leszek Kowanetz
- s. 276 (dolne) – fot. Robert Pipała







*Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Grodzka 64*



*Portal Instytutu Geografii UJ*



*Przygotowania do Wystawy Jubileuszowej  
(od lewej: Maria Bargiel, dr Marek Drewnik, mgr Elżbieta Zbadyńska)*



*Sekretariat Kongresu  
(od lewej: dr Robert Tiwardosz, dr hab. Joanna Pociask-Karteczka,  
mgr Danuta Rauczyńska-Olecka)*



*Otwarcie Kongresu Geografii Polskiej:  
Dyrektor Instytutu Geografii UJ  
dr hab. Kazimierz Krzemień*



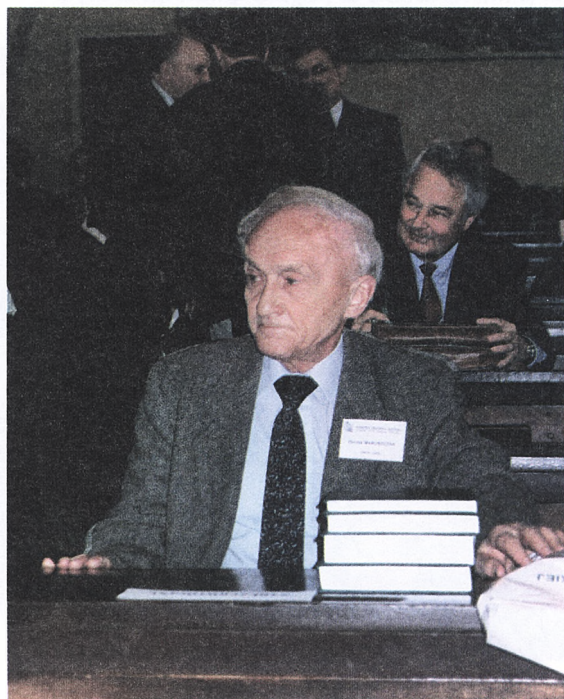
*Otwarcie Kongresu Geografii Polskiej:  
Rektor UJ prof. Aleksander Koj*



*Uczestnicy Kongresu Geografii Polskiej na sali wykładowej im. Wincentego Pola*



*Na sali obrad (od lewej: ks. bp. Stanisław Smoleński, Rektor UJ prof. Aleksander Koj, prof. Bronisław Kortus, prof. Jadwiga Warszzyńska, w drugim rzędzie: prof. Antoni Jackowski)*



*W przerwie obrad  
prof. Henryk Maruszczak  
w dalszym rzędzie  
prof. Horst Förster*



*W przerwie obrad (od lewej: prof. Andrzej Richling, prof. Zbyszko Chojnicki)*

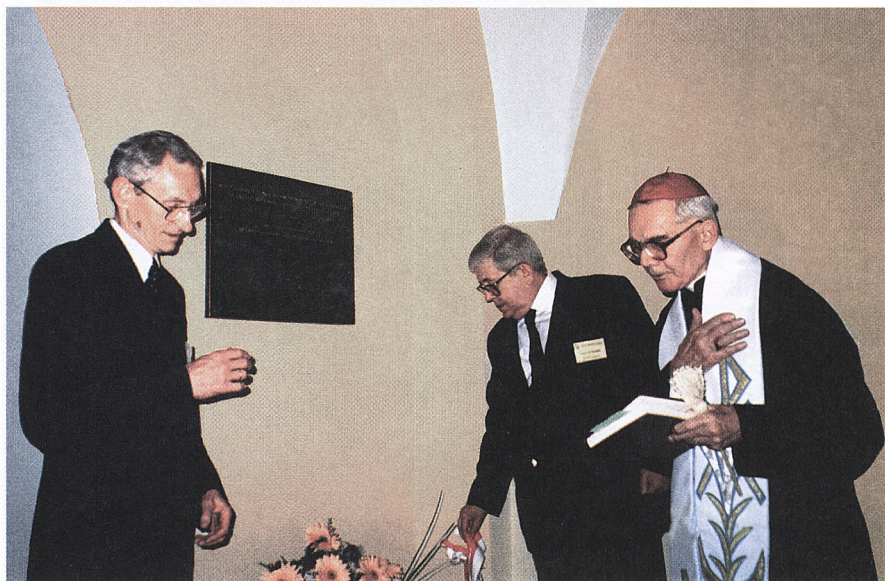


*W przerwie obrad  
(od lewej: dr Maria Soja, mgr Anna Korska, dr Dorota Matuszko,  
dr Bogdana Izmailow, mgr Katarzyna Piotrowicz)*



*Kuluary obrad*

*(od lewej: prof. Antoni Jackowski, prof. Bronisław Kortus, prof. Adam Kotarba)*



*Poświęcenie tablicy jubileuszowej*

*(od lewej: Rektor UJ prof. Aleksander Koj, Dziekan BiNoZ prof. Antoni Jackowski, ks. bp. Stanisław Smoleński)*



*Uczestnicy okolicznościowej Mszy Św. odprawionej przez ks. bp. Stanisława Smoleńskiego  
w kościele O.O. Paulinów na Skalce przed złożeniem kwiatów w Krypcie Zastużonych*



*Sarkofag Wincentego Pola*



*Uroczyste przyjęcie dla uczestników Kongresu Geografii Polskiej  
w Urzędzie Miasta Krakowa*



*Inauguracja spotkania uczestników Kongresu w Urzędzie Miasta  
(od lewej: Rektor-Elekt UJ prof. Franciszek Ziejka, Dziekan BiNoZ prof. Antoni Jackowski,  
Kierownik zespołu „Słowianki” Henryk Wolf-Zdzienicki,  
Prezydent m. Krakowa prof. Andrzej Golaś, Dyrektor IG UJ dr hab. Kazimierz Krzemiń,  
prof. Bronisław Kortus; w tle zespół artystyczny UJ „Słowianki”)*





*Uczestnicy Kongresu w Urzędzie Miasta*

*(od lewej: prof. Wojciech Widacki, prof. Andrzej Kostrzewski, dr hab. Kazimierz Krzemiń)*



*Uczestnicy Kongresu w Urzędzie Miasta*

*(od lewej: prof. Stefan Żmuda, Rektor UJ prof. Franciszek Ziejka, prof. Antoni Jackowski)*



*Uczestnicy Kongresu w Urzędzie Miasta  
(od lewej: prof. Teresa Czyż, prof. Adam Jelonek, prof. Leszek Starkel,  
dr hab. Kazimierz Trafas)*



*Uczestnicy Kongresu w Urzędzie Miasta*



*Spotkanie Absolwentów Geografii IG UJ, sala wykładowa im. Wincentego Pola*



*Absolwenci Geografii UJ*



*Złożenie kwiatów na grobie prof. Ludomira Sawickiego (Cmentarz Rakowicki)  
przez członków Koła Geografów U*



*Złożenie kwiatów na grobie prof. Antoniego Wrzosa (Cmentarz Rakowicki)  
przez dr Leszka Kowanetza i członków Koła Geografów UJ*

# Spis treści

Od Redakcji .....	5
From the Editors .....	7

## Część wstępna

Prof. dr hab. Aleksander Koj – Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Do Kongresu Geografii Polskiej .....	11
To the Congress of Polish Geography .....	13
Prof. dr hab. Antoni Jackowski – Dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi .....	15
Franciszek kardynał Macharski – Metropolita Krakowski .....	17
Ryszard Masłowski – Wojewoda Małopolski .....	19
Prof. dr hab. Zbyszko Chojnicki – Przewodniczący Komitetu Nauk Geograficznych PAN .....	21

## Część I Geografia Krakowska

### *Bronisław Kortus*

Jubileusz geografii krakowskiej i geografii polskiej .....	27
Jubilee of Cracow Geography and the Polish Geography .....	35

### *Ks. bp dr Stanisław Smoleński*

Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi, powierzonej przez Stwórcę człowiekowi .....	41
Geographical studies in search of the truth about the Earth entrusted to Man by the Creator .....	45

### *Franciszek Ziejka*

O geografii, poezji i ...togach .....	49
On geography, poetry and ... gowns .....	53

### *Henryk Maruszczak*

Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1877-1999 na tle ogólnopolskim .....	57
Physical Geography at the Jagiellonian University in 1877-1999 compared with Polish Geography (Summary) .....	81

*Stanisław Liszewski*

Krakowska geografia społeczno-ekonomiczna na tle dorobku geografii polskiej .....	85
Human Geography in Cracow Against the Background of Polish Geography (Summary) .....	98

*Zdzisław Mikulski*

Związki geografii krakowskiej i warszawskiej w ujęciu historycznym .....	101
Relations between geography in Krakow and in Warsaw: an historical approach (Summary) .....	106

*Henryk Maruszczak*

Epizod „lubelski” w działalności naukowej Ludomira Sawickiego, profesora geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego .....	109
The „Lublin Period” in the Activity of Ludomir Sawicki, Geography Professor at the Jagiellonian University (Summary) .....	115

*F.E. Ian Hamilton*

Some reflections on British–Polish co-operation in geography .....	117
Uwagi o współpracy brytyjsko-polskiej w zakresie geografii (Streszczenie) .....	123

*Horst Förster*

Erfahrungen in der Zusammenarbeit mit Krakau und den polnischen Geographen .....	125
Doświadczenia ze współpracy z Krakowem i geografami polskimi (Streszczenie) .....	130

*Guido Müller*

The Cooperation of the Departments of Geography in Salzburg and in Cracow .....	133
Współpraca Instytutów Geografii w Salzburgu i Krakowie (Streszczenie) .....	136

*Peter Jordan*

Co-operation between Polish geographers and the Austrian Institute of East and Southeast European Studies .....	139
Współpraca geografów polskich z Austriackim Instytutem Europy Wschodniej i Południowowschodniej (Streszczenie) .....	144

*Gino De Vecchis*

Kraków – Rome: A productive Collaboration in Geography .....	145
Kraków-Rzym: owocna współpraca na polu geografii (Streszczenie) .....	147

## Część II

# Geografia w XXI wieku

*Zbyszko Chojnicki*

- Perspektywiczne problemy badawcze geografii ..... 151  
The future research issues of geography (Summary) ..... 156

*Leszek Starkel*

- Wprowadzenie do dyskusji o geografii fizycznej ..... 159  
Discussion on physical geography ..... 161

*Andrzej Richling*

- Wpływ zintegrowanych badań nad środowiskiem przyrodniczym  
na rozwój nauk geograficznych ..... 163  
The impact of the integrated research on the environment on the  
development of geographical sciences (Summary) ..... 167

*Jan Falkowski*

- Refleksje nad stanem obecnym i przyszłością geografii ..... 169  
A reflections on the current state of geography and its future  
(Summary) ..... 176

*Ewelina Kantowicz*

- Czy problem interakcji człowiek–środowisko jest przebrzmiały dla  
geografii? ..... 177  
Is the relationship between man and environment in geography  
a thing of the past? (Summary) ..... 181

*Henryk Maruszczak*

- O paradygmatach w geografii fizycznej ..... 183  
On paradigms in physical geography (Summary) ..... 186

*Andrzej Kostrzewski*

- Monitoring środowiska przyrodniczego w geografii fizycznej ..... 187  
Monitoring of the natural environment in physical geography  
(Summary) ..... 194

*Janina Lewińska*

- Uwagi dotyczące monitoringu środowiska ..... 197  
Observations on environmental monitoring (Summary) ..... 198

*Barbara Obrębska-Starkłowa*

- Refleksje dotyczące rozwoju klimatologii ..... 199  
Remarks related to the development of climatology (Summary) . 202

<i>Andrzej T. Jankowski</i>	
Uwagi na temat badań hydrologicznych w Polsce .....	207
Comments on hydrological research in Poland (Summary) .....	212
<i>Adam Kotarba</i>	
Perspektywy badań geomorfologii dynamicznej u progu trzeciego tysiąclecia .....	215
Prospects for dynamic geomorphologic research on the threshold of the 3rd Millennium (Summary) .....	218
<i>Wojciech Widacki</i>	
Przydatność badań geograficznych i GIS a przyszłość geografii .....	221
On suitable geographical research, including GIS, and the future of geography (Summary) .....	223
<i>Bronisław Kortus</i>	
Polska geografia społeczno-ekonomiczna wobec nowych wyzwań .....	225
New challenges for Polish human geography (Summary) .....	229
<i>Adam Jelonek</i>	
Geografia i jej rola kulturotwórcza .....	231
Geography and its culture-building role (Summary) .....	233
<i>Lech Pakuła</i>	
Refleksje o funkcji geografii oraz problemach organizacji i popularyzacji jej badań .....	235
The function of geography and the problems in organisation and popularisation of geographical research. A reflection (Summary) .....	237
<i>Józef Adamczyk</i> .....	239
O właściwy program geografii szkolnej .....	239
For a proper curriculum in geography (Summary) .....	240
Posłanie do Społeczeństwa Polskiego .....	241
An Appeal to the Polish Society .....	245
Lista uczestników Kongresu Geografii Polskiej .....	247
Życzenia nadesłane z okazji Jubileuszu 150. rocznicy utworzenia Katedry Geografii .....	257
Bibliografia opracowań odnoszących się do Jubileuszu Geografii Krakowskiej (1849-1999) .....	259
Jubileusz w fotografii .....	263







**INSTYTUT  
GEOGRAFII  
UNIwersYTETU  
JAGIELLOŃSKIEGO**

**ISBN 83-911124-3-8**